

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

HADIYEV XƏZƏR RASİM OĞLU

“MAKROİQTİSADI TARAZLIĞIN TƏMİN OLUNMASINDA
BÜDCƏ-VERGİ SİYASƏTİNİN ROLU” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifrəsi və adı: 060403 “Maliyyə”

İxtisasın şifrəsi və adı: “Vergi və vergiqoyma”

Elmi rəhbər:

i.e.n. dos.R.A.Salayev

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n. dos.I.M.Rzayev

Kafedra müdiri:

i.e.d. prof. Y.A.Kəlbəliyev

BAKİ – 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN MAHIYYƏTİ VƏ MÜASİR ŞƏRAİTDƏ MAKROİQTİSADI TARAZLIĞIN TƏMİN OLUNMASINDA BÜDCƏ-VERGİ SİYASƏTİNİN ROLU	8
1.1. Dövlət büdcəsinin formalaşması prosesi və onun sosial-iqtisadi mahiyyəti.....	8
1.2. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin tərkibi və büdcə həlqələri arasında bölgüsü.....	16
1.3. Dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibi, quruluşu və büdcə növləri arasında bölgüsü.....	20
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MAKROİQTİSADI İNKİŞAFININ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	30
2.1. Sosial-iqtisadi inkişafın müasir vəziyyəti.....	30
2.2. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında dövlətin büdcə-vergi sisteminin rolu.....	39
2.3. Azərbaycan Respublikasının makroiqtisadi səviyyədə sosial-iqtisadi inkişafının qiymətləndirilməsi.....	49
III FƏSİL. MAKROİQTİSADI TARAZLIĞIN TƏMİN OLUNMASI ÜÇÜN BÜDCƏ-VERGİ SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	56
3.1. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi.....	56
3.2. Müasir mərhələdə büdcə xərclərinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	68
3.3. Azərbaycan Respublikasında aparılan büdcə-vergi siyasəti və vergi islahatlarının əsas istiqamətləri.....	81
NƏTİCƏ	101
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	105

*«Biz bazar iqtisadiyyatını
vergi yolu ilə tənzimləməliyik»*
Heydər Əliyev

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında müstəqil Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən xarici və daxili siyasətin, nail olunan dinamik sosial-iqtisadi inkişafın davamı olaraq ulu öndərimizin müəyyən etdiyi inkişaf strategiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən böyük məharətlə həyata keçirilməsi respublikamızda yeni inkişaf modelinin formalaşmasına və onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasına, neft və qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafına, əhalinin rifah halının yaxşılaşmasına, iqtisadiyyatın tarazlı və proporsional tərəqqisinə imkan vermişdir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanan bir sıra mühüm sərəncam və proqramların uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində əsaslı irəliləyişlərə nail olunmuşdur.

2015-ci ildə Vergilər Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsinin xətləri ilə təmin olunan daxil olmalar 100,1% səviyyəsində icra olunub və müvafiq olaraq dövlət büdcəsi gəlirlərinin 41,5% və 9,3%-ini, mütləq ifadədə isə 7 milyard 118 milyon manat və 1 milyard 592 milyon manat təşkil edib. Qeyd olunmalıdır ki, 2015-ci ildə qeyri-neft sektoru üzrə büdcə daxilolmaları 6 milyard 950 milyon manat və yaxud 103% icra edilməklə, proqnozda nəzərdə tutulandan 200 milyon manat, 2014-cü illə müqayisədə isə 694 milyon manat və ya 9,5% çox təşkil edib. Ümumən, vergi daxilolmalarında qeyr-neft sektorundan daxilolmaların xüsusi çəkisi 40,5% təşkil edib ki, bu da 2014-cü illə müqayisədə 6,5% çoxdur.

Son 10 il ərzində büdcə gəlirləri ümumilikdə 4,4 dəfə, Vergilər Nazirliyinin xətti ilə vergi daxilolmaları 2,6 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoru üzrə 4,9 dəfə artmışdır. Vergi sistemində kompleks islahatların aparılması, sahibkarlar və iş

adamları üçün əlverişli biznes mühitinin yaradılması, iqtisadi inkişafı stimullaşdıran çevik və səmərəli vergi siyasətinin həyata keçirilməsi regionlar üzrə dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının əhəmiyyətli dərəcədə artması ilə nəticələnmişdir. Əgər 2006-cı ildə regionlar üzrə vergi daxilolmaları cəmi 86,6 milyon manat təşkil edirdisə, 2015-ci ildə bu rəqəm 7,2 dəfədən çox artaraq 622,1 milyon manata çatmışdır.

Azərbaycanın yeni inkişaf mərhələsində ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf vəzifələrinin həyata keçirilməsində dövlət büdcəsinin rolu daha da artır. Ölkənin maliyyə sistemində dövlət büdcəsinin xüsusi yer tutması dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinin maliyyə təminatında əvəzsiz rol oynaması büdcə planlaşdırılmasının qarşısında mühüm vəzifələr qoyur.

Ölkənin gəlirin yenidən bölüşdürülməsi, iqtisadiyyatın tarazlı inkişafı, sosial funksiyaların, dövlətin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi və digər ümumdövlət vəzifələrinin həyata keçirilməsi bilavasitə dövlət büdcəsi vasitəsilə təmin edilir. Ona görə də büdcənin gəlirləri və xərclərinin düzgün planlaşdırılması və məqsəduyğun istifadə edilməsi ümumdövlət əhəmiyyətli vəzifə kimi qarşıda durur. Hazırkı dövrdə büdcə planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi və büdcənin sosial-iqtisadi inkişafda rolunun daha da artırılması istiqamətində elmi araşdırma və tədqiqatların aparılmasına böyük ehtiyac vardır. Bu baxımdan magistr dissertasiyası kimi seçdiyim mövzu aktual məsələlərdən birinə həsr edilmişdir.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf sürətini müəyyənləşdirən əsas amillərdən biri dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının səviyyəsidir. Vergi daxilolmalarının səviyyəsi isə öz növbəsində mövcud vergitutma bazasından və deməli, vergi potensialından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bundan başqa vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılmasında da vergi potensialının düzgün müəyyənləşdirilməsi əhəmiyyətli rol oynayır.

Respublikanın regionlarının maliyyə bazasının formalaşması və onlardan səmərəli istifadə olunması məsələləri son zamanlar geniş tədqiqat obyektinə

çevrilmişdir. Vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyasının hazırlanması üçün hər şeydən əvvəl vergi potensialının nəzəri və metodoloji əsaslarının öyrənilməsi, vergi potensialına təsir edən amillərin müəyyən edilməsi, onun qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması, optimal vergi rejiminin formalaşması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, regionların maliyyə potensialına vergi yükünün təsirinin qiymətləndirilməsi məsələlərinin araşdırılması zəruridir.

Ölkə səviyyəsində makroiqtisadi tarazlığın təmin edilməsi üçün həyata keçirilən büdcə-vergi siyasətinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Ona görə də seçilmiş problem xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və aktual bir məsələdir.

Dissertasiyanın öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycan Respublikasında makroiqtisadi tarazlığın təmin edilməsində büdcə-vergi sisteminin rolunun tədqiqinin bu və ya digər istiqamətləri müxtəlif iqtisadçı alimlər tərəfindən öyrənilmişdir. Azərbaycan iqtisadçı alimlərindən Z.Səmədzadə, A.Musayev, D.Bağirov, M.Sadiqov, M.Həsənlı, Y.Kəlbiyev, İ.Rzayev, R.Məhərrəmov və digərlərinin əsərlərini göstərmək olar.

Qeyd olunan alimlərin əsərlərinin təhlili göstərir ki, bu əsərlərdə makroiqtisadi tarazlıq, onun bu və ya digər problemləri, dövkət büdcəsi, onun gəlir və xərclər sistemi, onların təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, vergi sisteminin iqtisadi inkişafa uyğun təkmilləşdirilməsi məsələləri öz həllini tapmışdır. Lakin tədqiq olunan mövzu bu istiqamətdə işlənilməmişdir. Bütün bunlarda qarşıya qoyulmuş problemin aktuallığına və elmi yeniliyinə dəlalət edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Azərbaycan Respublikasında makroiqtisadi tarazlığı təmin etmək məqsədilə büdcə sisteminin təşkili, büdcənin gəlirləri və xərclərinin formalaşması məsələlərinin hərtərəfli öyrənilməsi, büdcə quruculuğu, büdcə prosesi və onun tərkib hissəsi olan büdcə planlaşdırılması məsələlərinin öyrənilməsi və bunun əsasında büdcənin, büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, vergi sisteminin

təkmilləşdirilməsi, vergi islahatlarının aparılması istiqamətlərinin ölkənin davamlı sosial-iqtisadi inkişafına istiqamətləndirilməsi tədqiqatın əsas məqsədidir.

Tədqiqatın vəzifəsi mövcud büdcə sistemini onun ayrı-ayrı həlqələrinin qurulması prinsiplərini öyrənməklə büdcələrin gəlirləri və xərclərinin planlaşdırılması, vergi sisteminin təkmilləşməsi və vergi islahatlarının aparılması məsələlərini tədqiq etməkdir.

Tədqiqatın predmeti. Azərbaycan Respublikasının makroiqtisadi taraşlıqda büdcə-vergi sistemi və büdcələrarası maliyyə münasibətləri, büdcələrin tənzimlənməsi sahəsində tətbiq edilən forma və metodların məcmusu dissertasiya işinin predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı. Azərbaycanın büdcə-vergi sistemi və bu sistemə daxil olan növləri, dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərcləri sistemi, eləcə də büdcənin planlaşdırılması sahəsində qanunvericilik aktları tədqiqatın obyektinə aiddir.

Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycanın və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin büdcə-vergi, makroiqtisadi tarazlıq, ölkənin davamlı sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində elmi-tədqiqat əsərləri təşkil etmişdir.

Dissertasiya işində informasiya bazası kimi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları, Vergilər Nazirliyinin və Maliyyə Nazirliyinin rəsmi materialları, İnternet şəbəkəsində mövzuya uyğun elektron resurslar təşkil etmişdir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Tədqiqat prosesində aşkar olunmuş elmi yenilik kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- Büdcə prosesinin ümumi şəkildə araşdırılması, büdcə quruculuğu sahəsində müvafiq qanunvericilik aktlarının öyrənilməsi əsasında büdcə planlaşdırılmasının məqsəd və vəzifələrinin hərtərəfli tədqiqi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi elmi yenilik kimi qiymətləndirilə bilər;

- Ölkədə makroiqtisadi tarazlığın təmin olunması ilə büdcə-vergi siyasəti arasında qarşılıqlı əlaqə tədqiq olunaraq nəzəri və praktiki təkliflər verilir;
- Azərbaycan Respublikasının müasir dövrdə sosial-iqtisadi inkişaf problemləri araşdırılaraq, ölkədə davamlı iqtisadi inkişafa nail olmağın bir sıra istiqaməti şərh edilir;
- Maqroiqtisadi tarazlığın təmin edilməsi ilə əlaqədar vergi siyasətinin və vergi islahatlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri göstərilmişdir;
- Dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərclərinin ölkənin makroiqtisadi tarazlığının təmin olunmasına yönəldilməsi məqsədi üçün onların təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər paketi verilmişdir.

Dissertasiya işinin təcrübi əhəmiyyəti. Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti ondan ibarət ola bilər ki, işin nəticəsində irəli sürülən tövsiyə və təkliflər büdcə proqnozlaşdırılması prosesinin təkmilləşdirilməsinə kömək edər, büdcələrarası maliyyə münasibətlərində tətbiq edilən norma və normativlərin daha düzgün müəyyən edilməsinə müsbət təsir göstərir.

Tədqiqat işində xülasə edilən nəzəri-metodik və praktiki müddəalar və tövsiyələr Azərbaycan Respublikasının davamlı sosial-iqtisadi inkişafını həyata keçirməyə yardımçı ola bilər.

Dissertasiya işində makroiqtisadi tarazlığın təmin olunması üçün təkliflər, büdcə-vergi siyasətinin, vergi sisteminin və vergi islahatlarının aparılması istiqamətləri qarşılıqlı şəkildə tədqiq olunur, alınan nəticələr verilən təkliflər iqtisadi inkişafı stimullaşdırmağa bilər.

Dissertasiyanın həcmi və strukturu. Dissertasiya işi kompüter yazısı ilə müvafiq standartlara uyğun yazılmış və 105 səhifədən ibarətdir. Tədqiqat işi girişdən, üç fəsildən, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN MAHIYYƏTİ VƏ MÜASİR ŞƏRAİTDƏ MAKROİQTİSADI TARAZLIĞIN TƏMİN OLUNMASINDA BÜDCƏ-VERGİ SİYASƏTİNİN ROLU

1.1. Dövlət büdcəsinin formalaşması prosesi və onun sosial-iqtisadi mahiyyəti

Dövlət büdcəsinin zəruriliyi və mahiyyəti dövlətin həyata keçirdiyi funksiyalarla və dövlətin ictimai istehsal prosesindəki rolu ilə müəyyən edilir. Ölkənin maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olan dövlət büdcəsinin formalaşması və inkişafı tarixi xarakter daşıyır, yəni dövlətin meydana gəlməsi və hər bir tarixi dövrdə onun yerinə yetirdiyi funksiyalarla əlaqədar olaraq fəaliyyət göstərmişdir. Bazar iqtisadiyyatına keçid və yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində dövlət büdcəsinin sosial-iqtisadi məzmunu da dəyişilir və konkret tarixi şəraitə uyğun olaraq dövlətin yerinə yetirdiyi funksiyalara və vəzifələrə xidmət edir.

Hazırkı dövrdə dövlət aşağıdakı mühüm funksiyaları yerinə yetirir və dövlət büdcəsinin formalaşması da məhz həmin funksiyaların maliyyə təminatı zəruriliyi ilə şərtlənir:

1. Ölkənin iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək və onun tarazlı inkişafını tənzimləmək;
2. Əhalinin sosial-mədəni (təhsil, elm, səhiyyə, mədəni ehtiyaclar və s.) ödəməlidir;
3. Dövlətin müdafiəsini və onun milli təhlükəsizliyini möhkəmləndirməlidir;
4. Dövlət idarəetmə funksiyasını həyata keçirməlidir, yəni cəmiyyəti idarə etməli, ictimai asayışı qorumaqdadır;
5. Xarici əlaqələri təşkil etməlidir, xarici iqtisadi, siyasi, mədəni və s. əlaqələri təmin etməlidir.

Qeyd edilən funksiyaları və vəzifələri yerinə yetirmək üçün dövlət cəmiyyətdə yaradılan ümumi daxili məhsulun müəyyən hissəsini pul formasında özünün mərkəzləşdirilmiş sərəncamına cəmləşdirməlidir. Deməli, ölkədə yaradılan

ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin maliyyə-vergi mexanizmi vasitəsilə bölgüsü və yenidən bölgüsü yolu ilə müəyyən hissəsi dövlət büdcəsinə cəlb edilir və məqsədəuyğun surətdə istifadə edilir. Beləliklə, buradan aydın olur ki, dövlət büdcəsi ÜDM-nin bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesində dövlətin mərkəzləşdirilmiş sərəncamında cəmləşdirilən pul vəsaiti fondunun yaradılması və istifadəsinin iqtisadi formasıdır. Deməli, büdcə ÜDM-nin bölgüsü və yenidən bölgüsü aləti olmaqla ikitərəfli prosedən ibarətdir, yəni bir tərəfdən gəlirlərin yaranması, digər tərəfdən pul vəsaitinin xərclənməsi formasında özünü büruzə verir. Başqa sözlə, ÜDM-nin bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesində dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondu yaranır və dövlət orqanlarının funksiya və vəzifələrinin yerinə yetirilməsi, əhəlinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi, müdafiə vəzifələrinin təmin edilməsi üçün istifadə edilir.

Büdcə həm də hüquqi dövlət sənədi kimi fəaliyyət göstərir və dövlətin ali qanunvericiliyində öz əksini tapır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının «Büdcə sistemi haqqında» qanunda göstərildiyi kimi: «Büdcə – Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət hakimiyyəti və özünüidarətmə orqanları vasitəsilə dövlətə və bələdiyyələrə məxsus vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün lazım olan pul vəsaitinin yığılması və istifadə olunması üçün əsas maliyyə sənədidir». Bu onu ifadə edir ki, dövlətin və yerli özünüidarətmə orqanlarının iqtisadi-sosial və digər funksiyalarının yerinə yetirilməsinin maliyyə təminatı bilavasitə büdcə sistemidir. Budcə vasitəsilə ölkədə yaradılan ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin əhəmiyyətli hissəsi büdcə mexanizmi vasitəsilə dövlətin mərkəzləşdirilmiş sərəncamına daxil olur və məqsədəuyğun şəkildə istifadə olunur.

Ümumi daxili məhsulun müəyyən hissəsini öz əlində cəmləşdirərək, dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına iqtisadiyyatın ümumi inkişaf sürəti və səviyyəsindən geri qalan sahələrə kapital qoyuluşunu həyata keçirir, təhsil, səhiyyə, müdafiə və digər sahələri maliyyələşdirir. Büdcə ölkədə ÜDM-un yenidən bölgüsünü həyata

keçirir, pul vəsaitləri fondlarının xərc istiqamətlərini müəyyən edir və buna müvafiq olaraq iqtisadiyyatın tarazlı inkişafı dövlət tərəfindən tənzimlənir.

Bu zaman müxtəlif orqanlar səviyyəsində pul fondlarının yaradılması və istifadəsi formasında özünü əks etdirir. İnkişaf etmiş ölkələrdə müxtəlif səviyyəli büdcələr vasitəsilə ÜDM-un 30-50%-i yenidən bölüşdürülür.

Azərbaycanda dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərclərinin ÜDM-da xüsusi çəkisi ümumi daxili məhsulun bölgüsündə və yenidən bölüşdürülməsində büdcənin rolunu əks etdirir.

Cədvəl 1.1.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərclərinin ÜDM-da xüsusi çəkisi¹

İllər	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ümumi daxili məhsul (mlrd.man.)	18,7	28,4	40,1	35,6	42,5	52,1	54,7	58,1	59,0
Ümumi yığımın ÜDM-də xüsusi çəkisi (faiz)	29,9	21,5	18,7	18,9	18,1	20,3	22,3	25,7	27,5
Dövlət büdcəsinin gəlirləri	3,9	6,0	10,8	10,3	11,4	15,7	17,3	19,5	18,4
Dövlət büdcəsinin gəlirləri (faiz)	20,6	21,2	26,8	29,0	26,9	30,1	32,0	33,5	31,2
Dövlət büdcəsinin xərcləri	4,0	6,2	10,8	10,5	11,8	15,4	17,4	19,1	18,7
Dövlət büdcəsinin xərcləri (faiz)	20,2	21,5	26,8	29,5	27,7	29,6	31,7	32,9	31,7

2015-ci ildə ölkədə istehsal edilmiş ümumi daxili məhsulun həcmi əvvəlki illə müqayisədə 1,1% artaraq 54,4 milyard manat olub. Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM-nin həcmi 5703,7 manat, yaxud 5558,7 ABŞ dolları təşkil edib. Yola saldıığımız ildə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda 37,7 milyard manatlıq əlavə dəyər istehsal olunub, onun ÜDM-də xüsusi çəkisi 69,3%-ə dək yüksəlib.

¹ <http://www.azstat.org/MESearch/search?departament=1&lang=az> (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı)

Bu dövrdə ümumi daxili məhsulun 33,93%-i sənayedə, 12,14%-i tikintidə, 10,00%-i ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 6,23%-i kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 5,40 %-i nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 2,71%-i turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, 1,99%-i informasiya və rabitə sahələrində, 19,31%-i isə digər sahələrdə istehsal edilib. Məhsula və idxala xalis vergilər ÜDM-in 8,29%-ni təşkil edib².

Dövlət büdcədən özünün vəzifə və funksiyalarını həyata keçirmək üçün əsas iqtisadi alət kimi istifadə edərək, eyni zamanda iqtisadi və sosial siyasəti həyata keçirir. Dövlət büdcəsi vasitəsilə ölkənin sosial sahələrinin maliyyələşdirilməsi təmin edilir; iqtisadi rayonların və ayrı-ayrı sahələrin inkişafı tənzimlənir. Dövlət iqtisadi münasibətlərin bu cür tənzimlənməsi vasitəsilə ölkədə məhsuldar qüvvələrin inkişafını tənzimləyir.

Dövlətin əsas maliyyə bazası olan dövlət büdcəsi mütləq yerinə yetirilməlidir. Bu o deməkdir ki, büdcənin həm gəlir, həm də xərc hissəsinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olan bütün müəssisə, idarə və təşkilatlar, həmçinin əhali büdcə qarşısında öhdəlikləri şərtsiz yerinə yetirməyə borcludur. Qeyd edilənlər iqtisadi siyasətin yeri və rolunu daha qabarıq göstərir. Qəbul olunmuş prinsiplərə əsasən, büdcə siyasətinin ən mühüm istiqamətləri büdcə gəlirlərinin yığılımı, büdcə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, dövlət maliyyəsinin vəziyyəti real intisadiyyata güclü təsir göstərir. Ona görə də əsas makroiqtisadi göstəricilərin dinamikası həyata keçirilən iqtisadi səmərəliliyini təyin edən əsas göstəricilər bunlardır:

- büdcə gəlirlərinin yığılımı səviyyəsi;
- büdcə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi səviyyəsi;
- büdcə kəsirinin kəmiyyəti;
- dövlət borcunun artım sürəti;
- ÜDM-un dinamikası;
- işsizliyin səviyyəsi və s.

---

² <http://oxu.az/economy/114496>

Büdcə iqtisadi kateqoriya kimi maliyyə sisteminin tərikb hissəsidir və maliyyənin funksiyalarını özündə əks etdirir. Büdcə aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

- Ümumi Daxili məhsulun yenidən bölgüsü;
- Dövlətin sosial siyasətinin həyata keçirilməsinin maliyyə təminatı;
- İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi;
- Mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi üzərində nəzarət.

Qeyd edilən bütün bu funksiyalar mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, ÜDM-un yenidən bölgüsü zamanı dövlətin əsas məqsədi qeyri-adi istehsal sahələrinin maliyyələşdirilməsinə, həmçinin sosial müavinətlərin maliyyə təminatında nail olmaqdır. Təbii ki, hökumət sosial siyasətin həyata keçirilməsi üçün pul vəsaitlərinə malik olmalıdır. Bu zaman maliyyə mənbəyi kimi fiziki və hüquqi şəxslərdən tutulan vergilər; həmçinin qeyri-vergili gəlirlər çıxış edir. Mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitəri fondlarının yaradılması və istifadəsi üzərinə nəzarətin əsas məqsədi daxilolmaların tam yerinə yetirilməsi və xərclərin təyinatı üzrə aparılmasıdır. Budcə vəsaitlərinə ÜDM-un yenidən bölgüsü ikitərəfli prosesdir:

- büdcə gəlirlərinin yaradılması;
- büdcə vəsaitlərinin istifadəsi (büdcədən xərclərin maliyyələşdirilməsi).

Büdcənin gəlirləri Azərbaycan Respublikasının, Naxçıvan MR-nın və yerli özünümüdafiətmə orqanlarının müvafiq qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunmuş qaydada dövlət büdcəsinə, Naxçıvan MR büdcəsinə yerli büdcələrə daxil olan vergilər, rüsumlar və digər daxilolmalardır. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin təsdiq etdiyi «dövlət büdcəsinin təsnifatı»na əsasən dövlət büdcəsinin gəlirləri 4 mənbədən maliyyələşir:

1. Vergilərin daxilolmalar (əhalidən və hüquqi şəxslərdən tutulan gəlir və mənfəət vergisi, məcburi dövlət sosial sığorta haqları, mülkiyyətdən vergilər, mal və xidmətlərdən tutulan vergilər; xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergi və gəlirlər).

2. Vergi olmayan gəlirlər (xüsusi vəsaitlərdən daxilolmalar, rüsumlar, hədiyyələr, cərimə və sanksiyalar üzrə daxilolmalar və s.)

3. Əsaslı gəlirlər (dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsindən daxil olan gəlirlər).

4. Rəsmi qaydada alınan vəsaitlər (cari və əsaslı ödənişlər, alınan subsidiya, dotasiya, ssuda və s.)

Büdcə gəlirlərinin yaranması prosesində yeni yaranan ÜDM-un bir hissəsinin dövlətin və bələdiyyələrin xeyrinə məcburi yenidən bölgüsü baş verir. Bunun nəticəsi olaraq tərəflər arasında, yəni dövlət və bələdiyyə orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında maliyyə münasibətləri yaranır. Büdcənin gəlirlərinin strukturunda vergilərdən daxil olmalar xüsusi çəkiyə malikdir. Qeyd etmək lazımlır ki, vergilərdən daxilolmaların büdcənin gəlirləri içərisində xüsusi çəkisi hər il artır. Bunun da əsas səbəbi son illərdə ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilmiş və prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən iqtisadi siyasətin öz müsbət töhfəsini verməsidir.

Belə ki, aparılmış özəlləşdirmə və yaradılan investisiya mühiti özəl bölmənin inkişaf etməsinə və dövlət büdcəsinə daha çox verginin ödənilməsinə münbit şərait yaradıb.

Büdcənin gəlirlərinin strukturu dəyişkəndir və konkret iqtisadi şəraitlə əlaqədardır. İnkişaf etmiş ölkələrdə birbaşa vergilər daha çox xüsusi çəkiyə malik olduğu halda, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə dolayı vergilər üstünlük təşkil edir. Bunun da əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, dolayı vergilər idarəetmə aparatının inkişafını tələb etmir.

Büdcənin xərcləri – büdcə tənifatına uyğun olaraq dövlət büdcəsindən; Naxçıvan MR büdcəsindən və yerli büdcələrdən tələbatları ödəmək üçün ayrılan

vəsaidir. Büdcədə əsas maddələri üzrə büdcə xərclərinin məbləği müəyyən edilir. Həmçinin, büdcə xərcləri hesabına büdcə vəsaitlərinin dotasiya sisteminin səviyyəsi üzrə yenidən bölgüsü baş verir. Büdcə xərcləri bu halda qaytarılmamaq prinsipi üzrə maliyyələşdirilir. Büdcə xərcləri də əsasən ictimai siyasi; iqtisadi və sosial vəziyyətdən asılı olur və bununla bağlı olaraq da dəyişir.

Milli iqtisadiyyatın inkişaf etməsində, istehsalın stimullaşdırılmasında və həmçinin cəmiyyətin sosial inkişafında dövlət büdcəsinin çox böyük rolu var. Dövlət büdcəsinin rolu həm kəmiyyət; həm də keyfiyyət baxımından qeyd olunur. Kəmiyyət təsiri dedikdə, hansı istiqamətə nə qədər vəsait yönəldilməsi başa düşülür. Keyfiyyət təsiri isə 2 cür təhlil edilir. Bir tərəfdən vergilərin düzgün qurulması və vəsaitlərin səmərəli xərclənməsi, digər tərəfdən büdcə vasitəsilə nəzarət həyata keçirilir. Büdcə hər bir ölkədə iqtisadiyyatın ən mühüm tənzimləyici kimi çıxış etdiyindən, makroiqtisadi tənzimləmənin ən mühüm elementlərindən biri dövlət büdcəsidir.

Dövlətdə müəssisə, idarə, təşkilat və əhali arasında yaranan maliyyə münasibətləri – büdcə münasibətləri adlanır. Büdcə münasibətləri mühüm xüsusiyyətlərə malikdir. İlkin olaraq onlar bölgü prosesi zamanı yaranır. Burada dövlət aparıcı iştirakçı olur. İkincisi, bu münasibətlər dövlət tələbatının ödənilməsi üçün mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarının yaranması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Büdcə münasibətləri böyük çoxçeşidliyi ilə xarakterizə olunur, çünki bu münasibətlər bölgü prosesinin müxtəlif istiqamətləri arasında vasitədir (iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri, ictimai fəaliyyət sferası; xalq təsərrüfatçılığının bütün həlqələrini əhatə edir (respublika; yerli). Büdcə münasibətlərinin istiqamətlərində təsərrüfatçılığın idarə olunması metodları və əhaliyə sosial-mədəni xidmət göstərilməsindən; həmçinin büdcə münasibətlərinin tarixi inkişaf mərhələlərində yaranan problemlərin dövlət tərəfindən həll edilməsindən danışılır. Büdcə münasibətləri obyektiv münasibətlərə malikdir. Bu onunla şərtlənir ki, hər il milli sərvətin müəyyən bir hissəsi təkrar istehsalın

genişləndirilməsi, əhalinin sosial-mədəni tələbatının ödənilməsi; idarəetmə və müdafiə məsələlərinin həlli üçün dövlətin əlində cəmləşdirilməlidir.

Dövlət büdcəsi öz vəzifələrini həyata keçirərkən 2 funksiyaya yəni bölgü və nəzarət funksiyalarına əsaslanır. Bölgü funksiyası vasitəsilə pul vəsaitlərinin dövlətin əlində cəmləşdirilməsi və ümumdövlət mənafeyinə istifadəsi həyata keçirilir. Bu funksiyanın məzmunu ictimai istehsalın müxtəlif sahələri arasında maliyyə ehtiyatlarının yenidən bölgüsü ilə müəyyən olunur. Maliyyənin digər həlqələrindən heç biri vəsaitlərin yenidən bölgüsünü büdcə kimi çoxçeşidli (sahələrarası; ərazilərarası və s) və çoxsəviyyəli (respublika, şəhər və s.) həyata keçirmir. Büdcə daxilolmaları və xərc təyinatlı göstəricilərdə müvafiq olaraq öz əksini tapan büdcə vəsaitlərinin hərəkəti bölgü funksiyasının əsasını təşkil edir.

Nəzarət funksiyası maliyyə vəsaitlərinin dövlətin xəzinəsinə vaxtında və tam şəkildə daxil olmasını; büdcə vəsaitlərinin bölgüsünün düzgün aparılmasını və səmərəli istifadəsini öyrənməyə imkan verir. İqtisadiyyatın bütün sahələrindəki pul hərəkətlərində; alqı-satqı əməliyyatlarında büdcə nəzarəti var, çünki bütün əməliyyatlar büdcənin gəlirlərini təşkil edir. Büdcəni idarə edən hökumət və ya digər orqanlar büdcənin icra olunmasına nəzarət edir. Bu orqanlar büdcənin icrası zamanı hər hansı əyriliyə və ya laqeyidliyə yol verməməyə borcludurlar. Büdcənin nəzarət funksiyası hədd qoymaq və ya məhdudlaşdırma prinsipinə əsaslanır ki, bu da 2 baxımdan həyata keçirilir:

1. Zaman baxımından məhdudlaşdırma;
2. Məbləğ və qiymət baxımından məhdudlaşdırma o deməkdir ki, dövlət büdcəsi müəyyən bir müddətlə məhdudlaşır. Bir qayda olaraq büdcə müddəti 1 il müəyyən edilir. Buna bəzən maliyyə ili də deyilir. Dövlət büdcəsində əks olunan gəlir və xərclər qarşılıqda gələn növbəti il üçün nəzərdə tutulur. Yəni həmin il büdcəyə gəlirlər daxil olacaq və həmin il nəzərdə tutulan dövlət xərcləri maliyyələşdiriləcəkdir.

Dövlətin hansı sahələri daha çox inkişaf etdirməsi məbləği də müxtəlif olur. İqtisadiyyatda inkişafa nail olmaq üçün, əsas etibarlı ilə, istehsal sahələrinə daha çox vəsait ayrılması zəruridir. Dövlət büdcəsinin həyata keçirilməsi üçün ən vacib olan şərtlərdən biri büdcənin mərkəzləşdirilmiş pul fondu kimi təsdiq edilməsidir. Maliyyə ilinin sonunda büdcəni icra edənlər dövlət gəlir və xərclərinin miqdar və mənbələrinin proqnozlaşdırılan şəkildə icrası barədə hesabat verirlər. Büdcədə nəzərdə tutulan xərclərin marağından asılı olaraq sahələri üzrə ayrılan maliyyələşdirmə mənbələrinin müəyyən edilməsi zərurəti ortaya çıxır. Beləliklə, hökumət qarşından gələn 1 il müddətində hansı iqtisadi və sosial inkişaf proqramlarının reallaşacağı; bu proqramların maliyyə təminatının nədən ibarət olacağı və hansı orqanlar tərəfindən maliyyələşdiriləcəyi əvvəlcədən müəyyən edilir və məhdudlaşdırılır.

Büdcə dövlət hakimiyyətinin fəaliyyət göstərməsinin əsas maliyyə bazasıdır. Büdcənin gəlir və xərcləri planlaşdırma qaydasında müəyyən edilir. Büdcənin planlaşdırılması dövlətin maliyyə siyasətinə uyğun olaraq maliyyə planlaşdırılmasının mühüm tərkib hissəsidir. Bu planlaşdırmanın iqtisadi mahiyyəti müxtəlif səviyyələrdə büdcə həlqələrinin tərtibi və icrası prosesində ölkənin sosial-iqtisadi proqramı əsasında ÜDM-un və milli gəlirin maliyyə mexanizmi vasitəsilə bölgüsü və yenidən bölgüsündən ibarətdir. Büdcənin planlaşdırılması vasitəsilə sosial-iqtisadi inkişaf proqramı göstəricilərinə: əmək və maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsinə fəal təsir edir.

1.2. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin tərkibi və büdcə həlqələri arasında bölgüsü

Büdcənin gəlirləri – Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi əsasında dövlət hakimiyyət orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının sərəncamına vergilər, rüsumlar və digər ödənişlər və daxilolmalar şəklində əvəzsiz (geri qaytarılmamaq şərti) daxil olan pul vəsaitləridir.

Büdcə gəlirlərinin yaranması prosesində, ictimai istehsal prosesində yaranan ÜDM-un bir hissəsinin dövlətin sərəncamına məcburi ödənilməsi baş verir. Bununla dövlətlə vergi ödəyiciləri arasında qarşılıqlı maliyyə münasibətləri yaranır.

Büdcənin gəlirləri vergi ödəyicilərinə, vergitutma obyektlərinə, alınması üsullarına, ödənişin müddətinə və digər xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirlər. Lakin bununla belə onların ümumi cəhəti vardır ki, bu da müxtəlif səviyyəli büdcələrin gəlir hissəsinin təşkil edilməsidir. Həmin gəlirlərin pul formasında və nağdsız qaydada daxil olması bütün büdcə səviyyələri üçün xas olan ümumi cəhətdir.

Büdcə gəlirləri vergili daxilolmalardan və vergi olmayan gəlirlərdən, əsaslı gəlirlərdən və rəsmi qaydada alınan vəsaitlərdən (transfərlərdən) ibarətdir. Vergi gəlirlərinin əsas mənbəyini yenidən bölgü nəticəsində alınan (mənfəət, əmək haqqı, əlavə dəyər, ssuda faizi, renta, dividendlər və s.) yeni yaradılmış dəyər, gəlirlər və yığım təşkil edir.

Cədvəl 1.2.

2006-2014-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsinə vergi və digər ödəmələrin daxil olması haqqında məlumat (mln. manat)³

Göstəricilər	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ƏDV	400,5	669,7	1169,9	1180,3	1271,5	1387,6	1483,6	1724,0	2048,7
Aksizlər	164,0	330,6	395,8	417,4	452,0	417,4	454,6	512,0	740,3
Mənfəət vergisi	1375,6	2459,2	2863,9	1329,2	1429,8	2134,0	2252,2	2374,8	2302,9
Mədən vergisi	100,2	123,2	147,7	121,9	130,0	129,8	125,7	121,5	116,2
Torpaq vergisi	18,8	27,3	30,8	26,2	35,3	35,3	30,6	33,1	35,4
Əmlak vergisi	56,3	72,8	113,2	66,2	101,8	103,9	105,1	125,1	141,3
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	412,2	596,6	637,8	581,9	590,2	715,7	813,0	859,7	980,2
Dövlət rüsumu	33,5	50,1	59,9	72,9	89,5	104,8	103,2	123,2	111,1
Yol vergisi	10,3	17,1	27,4	16,5	15,2	28,1	28,7	24,4	22,3
Sadələşdirilmiş vergi	29,7	48,1	65,6	63,6	65,5	100,4	111,4	119,5	153,4
Digər daxilolmalar	115,4	154,6	234,5	237,5	111,8	318,1	517,2	646,4	461,9
Cəmi	2706,3	4549,2	5746,6	4113,4	4292,8	5475,1	6025,4	6663,6	7113,6

³ <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=statistika>

2015-ci ildə dövlət büdcəsi ilə maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulan bütün sosial öhdəliklər, əsas dövlət proqramları və prioritet hesab edilən layihələr tam həcmdə maliyyələşdirilib. Hesabat dövründə dövlət büdcəsinin gəlirləri nəzərdə tutulduğundan 2,3 milyard manat və ya 11,6% az olub. Gəlirlərin azalmasının əsas səbəbi neftin qiymətinin dünya bazarlarında kəskin aşağı düşməsi nəticəsində hökumət tərəfindən Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə nəzərdə tutulan transfertlərin azaldılması və bununla fondun valyuta ehtiyatlarına qənaət etməsi qərarı olub.

Vergilər Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsinin xətləri ilə təmin olunan daxil olmalar 100,1% səviyyəsində icra olunub və müvafiq olaraq dövlət büdcəsi gəlirlərinin 41,5% və 9,3%-ini, mütləq ifadədə isə 7 milyard 118 milyon manat və 1 milyard 592 milyon manat təşkil edib. Qeyd olunmalıdır ki, 2015-ci ildə qeyri-neft sektoru üzrə büdcə daxilolmaları 6 milyard 950 milyon manat və yaxud 103% icra edilməklə, proqnozda nəzərdə tutulandan 200 milyon manat, 2014-cü illə müqayisədə isə 694 milyon manat və ya 9,5% çox təşkil edib. Ümumən, vergi daxilolmalarında qeyr-neft sektorundan daxilolmaların xüsusi çəkisi 40,5% təşkil edib ki, bu da 2014-cü illə müqayisədə 6,5% çoxdur.⁴

Büdcə qanunvericiliyinə əsasən ölkənin büdcə sistemində daxil olan bütün büdcə həlqələri müvafiq gəlir mənbəyinə malik olmalıdırlar. Ona görə də ölkə ərazisində qanunvericilik əsasında səfərbərliyə alınan gəlirlər dövlət hakimiyyəti dövlət idarəsi orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının funksiyalarının yerinə yetirilməsini maliyyə vəsaiti ilə təmin etmək üçün müvafiq büdcələr arasında bölüşdürülür.

Gəlirlərin büdcə həlqələri arasında bölgüsünün hüquqi əsasları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, «Büdcə sistemi haqqında» Qanunda, Vergi Məcəlləsi, «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Qanunda və digər qanunvericilik aktlarında müəyyən edilmişdir.

---

⁴ <http://oxu.az/economy/111439>

Bütün büdcə həlqələri zəruri gəlir mənbəyi ilə təmin edilməklə hər bir regionun, inzibati-ərazi vahidlərinin sosial-iqtisadi inkişafı üçün lazımı miqdarda maliyyə vəsaiti müəyyən edilir.

«Büdcə sistemi haqqında» Qanuna müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanunvericiliklə müəyyən olunmuş tədiyyələr üzrə daxilolmaların dövlət büdcəsi və digər büdcələr arasında bölgüsü ölkənin regionlarının inkişaf proqramları nəzərə alınmaqla hər il üzrə qəbul olunan dövlət büdcəsi haqqında qanunla tənzimlənir.

Gəlirlərin büdcə sisteminin həlqələri arasında bölgüsü demokratik dövlət quruculuğu prinsipləri əsasında yerinə yetirilir. Gəlirlərin büdcə həlqələri arasında bölüşdürülməsi zamanı aşağıdakı prinsiplər əsas götürülür.

- Hər bir büdcə müvafiq ərazinin (rayonun, şəhərin) iqtisadi inkişafına uyğun olaraq artan gəlirlər hesabına təmin edilməlidir. Başqa sözlə, hər bir büdcənin mədaxili müvafiq ərazinin iqtisadi inkişafından asılı olaraq artan gəlirlər hesabına formalaşmalıdır.
- İl ərzində gəlirlə ardıcıl və fasiləsiz daxil olması təmin edilməklə, kassa kəsirinin əmələ gəlməsinin qarşısı alınmalıdır.
- Dövlət büdcəsinin gəlirləri planının yerinə yetirilməsi üçün yerli hakimiyyət orqanlarının məsuliyyəti və maddi marağını artırmaq. Bu prinsipə əməl olunmasını təmin etmək üçün respublikanın dövlət büdcəsi gəlirlərindən Muxtar Respublika büdcəsinə və yerli büdcələrə ayırmalar verilir.
- Gəlirlər büdcələr arasında bölüşdürülərkən hər bir büdcənin xərcləri səviyyəsində maliyyə vəsaiti ilə təmin edilməsi və büdcələrin balanslaşdırılması (tarazlaşdırılması) təmin edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə müvafiq olaraq respublika üzrə müəyyənləşdirilən və büdcəyə ödənilən vergilər üç növə ayrılır:

1. dövlət vergiləri;
2. muxtar respublika vergiləri;

3. yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri).

Dövlət vergiləri ölkənin bütün ərazisində tətbiq edilən vergilərdən ibarətdir.

Dövlət vergilərinə aşağıdakılar aiddir:

- fiziki şəxslərdən gəlir vergisi;
- hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi (bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan başqa);
- əlavə dəyər vergisi;
- aksizlər;
- hüquqi şəxslərin əmlak vergisi;
- hüquqi şəxslərin torpaq vergisi;
- yol vergisi;
- mədən vergisi;
- sadələşdirilmiş vergi.

Muxtar respublika vergilərinə Naxçıvan Muxtar Respublikasında tutulan Vergi Məcəllənin 6.1-ci maddəsində sadalanan dövlət vergiləri aiddir.

Yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri) aşağıdakılardır:

- fiziki şəxslərin torpaq vergisi;
- fiziki şəxslərin əmlak vergisi;
- yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi;
- bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi.

1.3. Dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibi, quruluşu və büdcə növləri arasında bölgüsü

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibi və quruluşunda ciddi dəyişikliklər baş verməkdədir. Bunu ən əvvəl dövlətin apardığı iqtisadi və sosial islahatlarla izah etmək lazımdır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, dövlət ölkənin xalq təsərrüfatının aparıcı sahələrinin inkişafını da diqqət

mərkəzində saxlayır. Buna uyğun olaraq iqtisadi inkişaf üzrə büdcə xərcləri sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, rabitə, ticarət, əsaslı tikinti və s. sahələrinin inkişafına yönəldilir. Bununla yanaşı qeyri-istehsal və xüsusilə sosial müdafiənin, o cümlədən təhsilin, səhiyyənin, mədəniyyətin, sosial təminatın inkişafına xərclər də üstünlük təşkil edir.

Dövlət büdcəsi xərcləri həm də ciddi məqsədli təyinat üzrə qruplaşdırılmaqla hər bir xərc növünün maliyyə vəsaiti ilə təmin olunmasına nail olunur.

Büdcə xərclərinin məqsədli təyinatı üzrə təsnifatı və planlaşdırılması büdcə vəsaitinin düzgün istifadəsi üzərində nəzarət etməyə şərait yaradır.

Büdcə xərclərinin iqtisadi qruplaşdırılması ilə bərabər təşkilat qruplaşdırılması da təmin olunur. Bu da imkan verir ki, ayrı-ayrı təşkilatlar (nazirliklər, idarələr) üzrə büdcə vəsaitinin səmərəli istifadəsi və büdcə vəsaitinə qənaət olunmasında onların məsuliyyəti artırılsın.

Dövlətin siyasi təşkilinə, inzibati-idarəetmə formasına müvafiq olaraq büdcə xərcləri Respublika büdcəsi, Naxçıvan Muxtar Respublika büdcəsi və yerli büdcələr arasında hədləndirilir.

Büdcə təsnifatına müvafiq olaraq iqtisadi inkişaf üzrə xərclərin tərkibinə maddi istehsal sahələrinin mənzil-kommunal təsərrüfatının, məişət xidməti sahələri xərcləri aid idi. Lakin özəlləşdirmə sahəsində proqramın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq dövlət büdcəsinin xərcləri sistemində böyük dəyişikliklər baş verir və sosial xarakterli xərclərin həcmi və xüsusi çəkisi ildən-ilə artır.

Müasir iqtisadi inkişaf səviyyəsində büdcə xərclərinin tərkibi çox müxtəlif və genişdir. Bu da aydındır ki, müasir bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində bu xərclərin belə genişliyi labüddür. Çünki iqtisadi inkişafa nail olmaq daha çox xərc tələb edir. Lakin, dövlət hər zaman bu iqtisadi templə ayaqlaşmaqla yanaşı bu xərclərin bir qismini azaltmaq, digər bir qismini isə nəzarət altına almaq siyasəti yeritməyə çalışır.

Büdcə xərcləri məhsuldar və eyni zamanda qeyri-məhsuldar xarakter daşıyır. İqtisadi inkişafə əlaqədar olan xərclər məhsuldar xərclər xarakteri daşıyır. Bu xərclərin həyata keçirilməsinə və onların daha geniş miqyas almasına dövlət hər zaman maraqlıdır. Çünki dövlət xərclərinin əsas məqsəd kimi iqtisadi inkişafa nail olmaq, ölkə əhalisinin həyat səviyyəsini yüksəltmək və bunlarla yanaşı beynəlxalq inteqrasiya sahəsində önəmli mövqə tutmaqdır. Lakin bunlarla yanaşı qeyri-məhsuldar xərclər də ümumi dövlət xərcləri içərisində xüsusi çəkiyə malikdir. Bu xərclərə idarəetmə, müdafiə, hər bir quruculuq və s. sahələrlə bağlı xərclər aiddir.

Dövlət hər zaman bu xərcləri minimum səviyyədə saxlamağa çalışır.

Ümumiyyətlə, büdcə xərclərini iki böyük qrupda cəmləşdirmək olar:

1. Mərkəzləşdirilmiş xərclər.
2. Qeyri-mərkəzləşdirilmiş xərclər.

Hər iki xərc növü istehsalın genişləndirilməsi (kapital qoyuluşunun və dövriyyə vəsaitinin maliyyələşdirilməsi yolu ilə) sosial təyinatlı ictimai fondların yaradılması və dövlətin digər tələbatlarının ödənilməsi üçün istifadə edilir.

Azərbaycan Respublikasında təsərrüfatçılıq həm xüsusi, həm də inzibati-amirlik (dövlət) ictimai formalarından istifadə edildiyindən iqtisadiyyatın inkişafı prosesində dövlətin funksiyaları yeniləşir, dəyişir. Eyni zamanda da dövlətin mülkiyyət formaları, geniş təkrar istehsalda və milli gəlirin bölüşdürülməsində iştirakından asılı olaraq dövlət xərclərinin tərkibi və quruluşu müvafiq olaraq dəyişir və mürəkkəbləşir.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsi xərcləri aşağıdakı qruplara bölünür:

- iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi;
- əhalinin sosial-mədəni ehtiyaclarının ödənilməsi;
- ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi;
- ali və yerli dövlət hakimiyyəti və dövlət idarəsi orqanlarının saxlanması;
- dövlətin maddi və maliyyə ehtiyatlarının yaranması və dövlət

qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan sair xərclər.

Demək olar ki, dövlət xərclərinin tərkibi və quruluşu dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibi və quruluşunu əks etdirir. Bununla yanaşı qeyri-mərkəzləşdirilmiş xərclər də dövlət xərclərinin tərkibi kimi qeyd etmək lazımdır. Ancaq bu xərclər dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsində əsaslı mövqe tutur. Aydın olur ki, dövlət büdcəsi xərcləri məhz dövlət xərclərinin tərkibi və quruluşunu müəyyən etməyə imkan verir.

Dövlət büdcəsinin xərclərini xarakterizə edərkən onları aşağıdakı bir neçə əlamətlərinə görə qruplaşdırmaq olar:

- təkrar istehsaldakı roluna görə;
- ictimai istiqamətinə görə;
- təsərrüfat sahələrinin inkişafına görə;
- konkret məqsədli təyinatına görə.

Təkrar istehsaldakı roluna görə dövlət büdcəsinin xərcləri iki hissəyə bölünür:

1. Maddi istehsalın inkişafı və onun sahə quruluşunun təkmilləşdirilməsi xərcləri.
2. Qeyri-istehsal sferasının saxlanması və onun inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar xərclər.

Deməli, büdcə xərcləri vasitəsilə dövlət cəmiyyətin iqtisadi və sosial inkişaf sahəsindəki tələbatına müvafiq olaraq pul vəsaitinin maddi və qeyri-istehsal sferası arasında bölüşdürülməsini nizamlayır, xalq təsərrüfatı nisbətlərinə mütərəqqi dəyişikliklərə nail olaraq ictimai istehsalın dəyər strukturuna (quruluşuna) təsir göstərir, iqtisadiyyatda prinsipcə yeni sahələrin və istehsalın müxtəlif növlərinin inkişafını stimullaşdırır və elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsinə imkan verir.

Dövlət büdcəsi xərclərinin ictimai istiqamətinə görə iqtisadi qruplaşdırılması dövlətin yerinə yetirdiyi iqtisadi, sosial, müdafiə və s. funksiyalarını əks etdirir.

İctimai təyinatına müvafiq olaraq dövlət büdcəsinin xərcləri dörd əsas qrupa bölünür:

- iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinə;
- sosial-mədəni tədbirlərə;
- müdafiəyə və idarəetməyə yönələn xərclər.

Dövlət büdcəsi xərclərinin bu göstərilən istiqamətlər üzrə qruplaşdırılması uzun müddət davam etmişdir. Əvvəllər misal olaraq dövlət büdcəsi xərclərinin üçdə biri sosial-mədəni tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilirdi.

Dövlət büdcəsi xərclərinin sahə qruplaşdırılmasının əsasını iqtisadiyyatın sahələrə və fəaliyyət növlərinə bölgüsünü təşkil edir. Bundan asılı olaraq istehsal sferasında xərclər sahələr üzrə bölüşdürülür: sənaye, kənd təsərrüfatı, əsaslı tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət və s. sahələrin inkişafına. Qeyri-istehsal sferasında isə sahələr və ictimai fəaliyyət növləri: təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, sosial təminat, dövlət idarəçiliyi və s. üzrə bölüşdürülür. Dövlət büdcəsi xərclərinin sahə bölgüsü büdcə vəsaitinin bölüşdürülməsindəki nisbətləri müəyyən etməyə imkan verir. Məsələn, bütün ictimai inkişafa sosial yönümün gücləndirilməsi zəruriliyi indiki zamanda sosial sferaya daha çox vəsait ayrılmasını və onun sürətlə inkişaf etdirilməsini tələb edir.

Bununla yanaşı, kənd təsərrüfatının inkişafındakı gerilik, iqtisadiyyatın bəzi sahələrinin zəif inkişafı və s. dövlət büdcəsindən maddi istehsal sahələrinə zəruri sahələrinin zəif inkişafı və s. dövlət büdcəsindən maddi istehsal sahələrinə zəruri miqdarda vəsait ayrılmasını tələb edir.

Digər tərəfdən maddi istehsalın strateji sahələrinin inkişafına büdcədən vəsait ayrılması qabaqcıl texnologiyanın və ölkənin müdafiə kompleksinin inkişafına, iqtisadiyyatın baza sahələrinin texniki cəhətdən yenidən silahlandırılmasına səbəb olur. Bundan başqa, təbiətin mühafizəsinə və məqsədli kompleks proqramların həyata keçirilməsinə və digər ekoloji tədbirlərə böyük məbləğdə vəsait ayrılır.

Dövlət büdcəsindən vəsaitin konkret məqsədlərə yönəldilməsi qaydası tətbiq edilməklə ayrı-ayrı xərc növləri vəsaitlə təmin edilir. Belə ki, iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi xərcləri tərkibində kapital qoyuluşlarına xərclər, dotasiyalar, əməliyyat xərcləri və s., qeyri-istehsal sferasının idarə və təşkilatları üzrə işə əmək haqqı, əsaslı təmir və s. xərclər mühüm yer tutur.

Xərclərin məqsədli təyinatı üzrə təsnifatı büdcə vəsaitinin istifadəsi üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi üçün zəruri şərtidir.

Dövlət büdcəsi xərclərinin iqtisadi təsnifatı ilə yanaşı onların təşkilati qruplaşdırılması da aparılır ki, bunun da əsasında məqsədli, proqramlar idarəetmə səviyyəsi təşkil edir. Bu da büdcə vəsaitinin səmərəli istifadə olunmasında büdcə vəsaitində alan təşkilatların məsuliyyətini artırır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan Respublikasının siyasi təşkilinə, inzibati-idarəçilik sisteminə uyğun olaraq dövlət büdcəsinin xərcləri mərkəzi büdcə və yerli büdcələr arasında bölüşdürülür.

Dövlət büdcəsi xərclərinin mərkəzləşdirilmiş xərclər və yerli xərclər arasında hədləndirilməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ali dövlət hakimiyyəti orqanlarının və yerli orqanların iqtisadi, sosial, müdafiə və idarəetmə funksiyaları ilə müəyyən edilir.

Büdcə xərclərinin mərkəzi və yerli idarəetmə orqanları arasında bölüşdürülməsi həmçinin «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, hər il «Dövlət büdcəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu və digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

Xərclərin mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanları arasında bölgüsünün əsas məqsədi dövlət hakimiyyəti və dövlət idarəsi orqanlarının funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün maliyyə bazasını yaratmaq, ölkənin iqtisadi-sosial inkişafını təmin etmək və onun müdafiə qabiliyyətini möhkəmləndirmək, əhalinin sosial-mədəni tələbatını ödəməkdən ibarətdir.

Xərclər büdcələr arasında bölüşdürülərkən mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının funksiyaları, səlahiyyətləri nəzərə alınır və həm də bu və ya digər xərcin hansı dövlət orqanı tərəfindən yerinə yetirilməsinin məqsədəuyğunluğu əsas götürülür.

Azərbaycan Respublikasının büdcə qanunvericiliyinə əsasən xərclər büdcə sisteminin həlqələri arasında bölüşdürülərkən demokratik prinsiplər rəhbər tutulur.

Xərclərin büdcələr arasında bölüşdürülməsi aşağıdakı prinsiplərə əsasən aparılır: idarə və təşkilatların tabeçilik prinsipi; ərazi yerləşməsi və əhatə dairəsi prinsipləri; xərclərin ümumdövlət və yerli əhəmiyyətinə malik olması.

Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsi xərclərinin mərkəzi xərcləri dövlət mülkiyyətində olan təsərrüfat sahələri, dəmir yolu, dəniz və hava nəqliyyatı, xarici ticarət və xarici iqtisadi əlaqələr üzrə xarici, beynəlxalq münasibətlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar xərclər, respublika əhəmiyyətli mənzil-kommunal təsərrüfatı xərcləri, yanacaq-energetika kompleksi ilə əlaqədar xərclər, dövlət investisiya xərcləri, iqtisadi fəaliyyətlə bağlı xərclər, o cümlədən, kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı xərcləri, dövlətin daxili və xarici borcları üzrə xərclər və i.a. ibarətdir.

Respublika mərkəzləşdirilmiş büdcə xərclərindən sosial-mədəni tədbirlərə aid respublika əhəmiyyətli idarələr və təşkilatlar maliyyələşir. Bura xüsusilə daxildir: Respublikanın Elmlər Akademiyası, onun elmi-tədqiqat institutları, respublika əhəmiyyətli milli kitabxanalar və muzeylər, ali və orta ixtisas təhsili məktəbləri, səhiyyə üzrə dəmir yolu, su və hava nəqliyyatının sanitariya xidməti müəssisələri, respublika əhəmiyyətli klinikalar və digər tibbi şəbəkəsi, epidemiyalarla mübarizə tədbirləri və i.a. maliyyələşir.

Sosial təminat və sosial müdafiə üzrə xərclər: hərbi qulluqçulara və onların ailə üzvlərinə pensiyalar, Vətən müharibəsi əlillərinə pensiyalar, qaçqınların və məcburi köçkünlərin yemək və məskunlaşdırılması xərcləri.

İdarəetmə üzrə: Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin, Respublika İcra Hakimiyyəti orqanlarının saxlanması, hüquq-mühafizə və təhlükəsizlik orqanlarının saxlanması xərcləri; məhkəmə hakimiyyəti və prokurorluq orqanlarının, o cümlədən Konstitusiya Məhkəməsi Ali Məhkəmə, rayon və şəhər məhkəmələri, İqtisad Məhkəməsi, Ali Məhkəmənin Hərbi Kollegiyası və s. ölkənin bütün müdafiə xərcləri respublikanın mərkəzi xərcləri hesabına maliyyələşir.

Mərkəzi xərclər hesabına dövlətin maddi və maliyyə ehtiyatı fondlarının yaradılması maliyyələşir.

«Dövlət büdcəsi haqqında» Qanun və digər qanunvericilik aktları ilə Naxçıvan Muxtar Respublika büdcəsi və yerli büdcələrin xərcləri müəyyən edilmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikası büdcəsindən Muxtar Respublika əhəmiyyətli dövlət müəssisə və təsərrüfat sahələri, sosial-mədəni sahələr, idarəetmə xərcləri, sosial müdafiə və təminat xərcləri maliyyələşir. Yerli büdcələrdən ümumtəhsil və məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri, uşaq evləri, idman, bədən tərbiyəsi, gənclər siyasəti tədbirləri, mədəniyyət, incəsənət, kütləvi informasiya vasitələri xərcləri maliyyələşir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəlir və xərcin əsas payı respublika mərkəzi büdcəsinin üzərinə düşür. Azərbaycan Respublikasının mərkəzləşdirilmiş büdcəsi büdcə sisteminin əsas həlqəsidir.

Dövlət öz funksiyalarını, o cümlədən iqtisadiyyatın tənzimlənməsi funksiyasını da dövlət büdcəsinin, xüsusən də Azərbaycan Respublikasının respublika büdcəsinin vəsaiti hesabına həyata keçirir. Dövlət ölkənin ÜDM-da xüsusi çəkisinə görə böyük bir yer tutan respublika büdcəsinin vəsaiti hesabına iqtisadiyyatın ümumi inkişaf sürəti və səviyyəsindən geri qalan sahələrə kapital qoyuluşunu həyata keçirir, maarifi, səhiyyəni, sosial müdafiəni, ölkənin idarə və mühafizə, müdafiə sistemini maliyyələşdirir. Buna görə də dövlətin əsas maliyyə bazası olan, bütün iqtisadi sistemlərdə planlı xarakter daşıyan və dövlətin ali qanunverici orqanı tərəfindən təsdiq edilməklə qanun xarakteri kəsb edən, dövlət

büdcə sisteminin əsas həlqəsindən biri olan respublika büdcəsi mütləq yerinə yetirilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar münasibətlərinin indiki şəraitdə büdcə ayırmalarının geri qaytarılmaması prinsipi keçmiş SSRİ dövründə nisbətən son dərəcə geniş yayılmışdır. Ona görə də hal-hazırda büdcədən ssuda verməklə müəssisələrin kreditləşməsi qaydası özünə geniş yol açmağa başlanmışdır. Kredit qaydasında belə ssudaların verilməsi əlverişli formada həyata keçirilmir (bu ya həmin ssudaya görə heç bir faiz alınmır, ya da çox aşağı həddə müəyyən olunur). Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, büdcədən ssuda verilməsi bütün hallarda deyil, müəyyən məqsədli inkişaf proqramları üçün həyata keçirilir (ərzaq fondunun yaradılması, aqrar sənaye kompleksinin inkişafı, investisiya məsələləri və s. üçün).

Yerli büdcələrin tərkib hissəsi kimi bələdiyyələrin büdcələrinin xərclərinin həcmi və istiqamətləri bələdiyyələr tərəfindən müəyyənləşdirilir. «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun VII maddəsinə əsasən yerli büdcələrin xərcləri: idarəetmə xərcləri; sosial-məişət, yaşayış, mədəniyyət və idman obyektlərinin, habelə əhalinin ümumi istifadəsində olan küçə, həyət və bağların saxlanması xərcləri; bələdiyyə büdcələri xərclərinə həmçinin yerli sosial müdafiə, sosial-iqtisadi inkişaf, habelə ekoloji proqramların maliyyələşdirilməsi xərcləri daxildir.

Cədvəl 1.3.

2010-2014-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin xərcləri (milyon manatla).⁵

Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadiyyata (mln.manat)	4889.9	6803.2	6960.7	8207.5	7598.7
Təhsilə (mln.manat)	1180.8	1268.5	1453.2	1437.7	1553.9
Səhiyyəyə (mln.manat)	429.2	493.4	609.4	618.9	665.3
Elmə (mln.manat)	92.8	106.1	116.7	117.0	124.2

⁵ <http://www.azstat.org/MESearch/details>

Qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli idarəetmə orqanlarının saxlanılmasına (mln.manat)	303.0	281.9	342.3	349.3	449.7
Profisit,kəsir (mln.manat)	362.9	303.2	135.0	352.8	308.4
Mədəniyyət, incəsənət və kütləvi informasiya vasitələrinə və idmana(mln.manat)	168.4	189.9	240.8	274.9	294.0
Sosial müdafiyyəyə və təminatə (mln.manat)	1123.0	1495.4	1769.5	1750.3	1971.2
Hüquq-mühafizə.məhkəmə və prokurorluğun saxlanılmasına(mln.manat)	668.5	710.3	929.2	1049.3	1103.6
Dövlətin xarici borclarının ödənilməsinə (mln.manat)	84.9	223.6	185.9	617.3	359.3
Dövlətin daxili borclarının ödənilməsinə (mln.manat)	6.9	120.2	26.5	110.9	19.6
Sair xərclər (mln.manat)	2818.5	4048.8	4782.2	4610.2	4569.5
Xərclər cəmi (mln.manat)	11765.9	15397.5	17416.5	19143.5	18709.0

Dövlət büdcəsi xərclərinin mərkəzi xərclər üzrə bölgüsünün təhlili əsasında müəyyən edilir ki, büdcə qanunvericiliyinə uyğun olaraq bir sıra ümumi dövlət əhəmiyyətli xərclər tamamilə mərkəzi xərclərə aid edilmişdir. Bunlara daxildir: Milli Məclisin saxlanması, ölkənin müdafiəsi, sosial müdafiə, yanacaq və enerji kompleksinə verilmiş kreditlərin qaytarılması, sənaye və tikinti xərcləri, dövlət investisiyaları, iqtisadi fəaliyyət üzrə sair xərclər, o cümlədən iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi və kiçik sahibkarlığa investisiya ilə bağlı xərclər, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqədar, xarici və daxili borcların ödənilməsi, ehtiyat fondlarının yaradılması, məqsədli büdcə fondları və s. Qalan sair xərclər mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının funksiyaları və səlahiyyətlərinə uyğun olaraq onlar arasında bölüşdürülür.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MAKROİQTİSADI İNKİŞAFININ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Sosial-iqtisadi inkişafın müasir müasir vəziyyəti

Azərbaycan müstəqil hüquqi dövlət quruculuğuna və iqtisadi transformasiya prosesinə sovet dövründən ona miras qalmış bir sıra problemlərlə başlamışdır. Azərbaycan 15 Sovet respublikası arasında mərkəzdən dotasiya olmayan iki respublikadan biri olmasına baxmayaraq (digəri Rusiya), həyat səviyyəsinə görə həmin respublikalar arasında 10-cu yeri tuturdu. 1990-cı ildə Azərbaycanda orta aylıq əmək haqqının vəziyyəti Sovet İttifaqı üzrə müvafiq göstəricidən 30%, Baltikyanı ölkələrlə müqayisədə isə 50% aşağı idi. 1990-cı ilin rəsmi statistikasına əhalinin 35% adambaşına gəlirinin adambaşına yaşayış minimumundan aşağı olduğunu göstərir.

Sovet İttifaqı məkanında yaradılmış iqtisadi münasibətlər sistemi ölkənin iqtisadi potensialının tam inkişaf etməsinə, demək olar ki, şərait yaratmamışdır. O dövrdə sənaye məhsullarının 80-95%-i, kənd təsərrüfatı məhsullarının isə 30-35% əsasən xammal və ya yarımfabrikatlar şəklində Sovet İttifaqının digər bölgələrinə ixrac edilirdi. Emal sənayesi zəif inkişaf etmişdi. Vahid xalq təsərrüfatı kompleksinin dağılması əvvəllər mövcud olmuş əmək bölgüsü sisteminin də dağılması, istehsalın səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması və işsizliyin artması ilə nəticələndi.

90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan iqtisadiyyatı inflyasiyanın yüksək səviyyəsi ilə xarakterizə olunurdu. Əslində, inflyasiya o dövrdə idarəolunmaz hal olmuşdur. Bazar mexanizmləri normal fəaliyyət göstərmirdi. Ölkədə ərzaq qıtlığı mövcud idi. Daxili qeyri-sabit siyasi şərait əsaslı iqtisadi islahatların aparılmasına imkan vermirdi və bunun nəticəsi olaraq Azərbaycan xarici investorların marağını cəlb edə bilmirdi.

1993-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət müstəqilliyin ilk illərində ölkədə baş alıb gedən siyasi və iqtisadi böhranı aradan qaldırmış, Azərbaycanın demokratik dövlət quruculuğu və bazar iqtisadiyyat yolu ilə irəliləməsinə geniş yol açmışdır. Ölkədə ardıcıl aparılan islahatlar 90-cı illərin birinci yarısında iqtisadiyyatda mövcud olan geriləməni dayandırmış və yeni inkişaf mərhələsinə keçidi təmin etmişdir.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında müstəqil Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən xarici və daxili siyasətin, nail olunan dinamik sosial-iqtisadi inkişafın davamı olaraq ulu öndərimizin müəyyən etdiyi inkişaf strategiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən böyük məharətlə həyata keçirilməsi respublikamızda yeni inkişaf modelinin formalaşmasına və onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasına, neft və qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafına, əhalinin rifah halının yaxşılaşmasına, iqtisadiyyatın tarazlı və proporsional tərəqqisinə imkan vermişdir.

Heydər Əliyevin gərgin əməyi sayəsində daxili və xarici təzyiqlərə baxmayaraq, 1994-cü il sentyabrın 20-də «Əsrin müqaviləsi» adlanan ilkin neft kontraktları imzalandı, inflyasiyanın səviyyəsi minimuma endirildi və iqtisadiyyatda sabitlik meylləri yaranmağa başladı. Ölkəyə cəlb olunan xarici sərmayə təkcə neft sektoruna deyil, eləcə də qeyri-neft sektoruna yönəldilib. Bunu şərtləndirən əsas amillər aşağıdakılardır:

- İqtisadi-siyasi sabitliyin təmin olunması, əlverişli iqtisadi inkişaf mühitinin yaranması.
- Ölkənin beynəlxalq imicinin artması, kredit reytinginin yüksəlməsi, beynəlxalq maliyyə institutları və əməkdaşlıq.
- Özəlləşdirmənin ilkin mərhələsinin uğurları və s.

Həyata keçirilən siyasət çox qısa bir zaman ərzində iqtisadiyyatda əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmuşdur; inflyasiya cillalanmış, büdcə kəsiri

ÜDM-n 1-2 faiz səviyyəsinə endirilmiş, 1996-cı ildə makroiqtisadi sabitliyə nail olunmuş, 1997-ci ildən başlayaraq isə dinamik iqtisadi inkişafı təmin etmək mümkün olmuşdur. 1996-cı ildə ÜDM ötən illə müqayisədə 30%, 1997-ci ildə isə 1996-cı illə müqayisədə 25,3% artmışdır. 2000-ci illə müqayisədə 2005-ci ildə ÜDM 5,6 dəfə artmışdır.

2004-2014-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikası da əsaslı inkişaf yolu keçib. Son 10 ildə muxtar respublikada ümumi daxili məhsulun həcmi 10,3 dəfə, sənaye məhsulunun ümumi həcmi 34,9 dəfə, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 4,6 dəfə, əsas kapitala investisiyalar 11,5 dəfə, xarici ticarət dövriyyəsi 13,2 dəfə artıb. Bu dövrdə əhalinin gəlirləri 8,2 dəfə, orta aylıq əməkhaqqı isə 5,8 dəfə çoxalıb. Naxçıvanda təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, infrastruktur və digər sahələrdə də əsaslı dəyişikliklər baş verib.

2015-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf etmişdir. Bu da çox müsbət haldır. Əlbəttə ki, əvvəlki illərdə olan inkişaf əldə edilməmişdir. Bu da mümkün deyildi. Çünki, neftin qiyməti 3-4 dəfə aşağı düşmüşdür. Manatın məzənnəsi devalvasiyaya uğramışdır. Bu da qaçılmaz idi. Çünki neftin qiymətinin 3-4 dəfə aşağı düşməsi imkan vermirdi ki, manatın məzənnəsi əvvəlki səviyyədə qalsın. Eyni zamanda, bizim qonşu ölkələrdə də milli valyutalar 100 faiz, bəzi hallarda ondan da çox dərəcədə devalvasiyaya uğramışdır. Belə olan halda Azərbaycanda istehsal olunan məhsullar öz rəqabət qabiliyyətliliyini itirirdi, bizim istehsalçılara çox böyük təzyiq göstərilirdi. Sadəcə olaraq, manatı əvvəlki səviyyədə saxlamaq qeyri-mümkün idi. Buna baxmayaraq, Azərbaycan iqtisadiyyatı artıb. ÜDM 1 faizdən çox, sənaye istehsalı 2,4 faiz, qeyri-neft sənayesi isə 8,4 faiz artmışdır. Çünki bu, son illər ərzində qeyri-neft sektorunun inkişafı deməkdir, aparılan islahatların nəticəsidir. Qeyri-neft sənayesinin 8,4 faiz artmışdır.

Keçən il ölkə iqtisadiyyatına 20 milyard dollara yaxın sərmayə qoyulmuşdur. Bunun yarısı xarici sərmayədir. Azərbaycan xarici investorlar üçün cəlbedici ölkə kimi öz potensialını təqdim edir. Başqa iqtisadi göstəricilər də

müsbət dinamikanı göstərir. Yəni, 2015-ci ildə bütün bu geosiyasi və iqtisadi amilləri nəzərə alsaq, iqtisadi inkişafa nail olmaq özlüyündə böyük nailiyyətdir.

Keçən il bütün sosial proqramlar icra edilmişdir. Heç bir ixtisar olmamışdır. İnsanlara daha da böyük məbləğdə ünvanlı dövlət sosial yardımı verilmişdir. Bu sahədə də islahatlar aparılıb və bu yardımı alan insanların sayı azalıb. Bunun hesabına həqiqətən bu yardıma möhtac olan ailələrə daha da böyük məbləğdə yardım verilir. Bu gün 112 min ailə, təqribən 500 minə yaxın insan hər ay dövlətdən orta hesabla 152 manat yardım alır və il ərzində verilən bu məbləğ 7 faiz artmışdır. Sosial infrastruktur layihələri icra edilmişdir. Baxmayaraq ki, bizim gəlirlərimiz azalıb, ancaq bu sahəyə biz vəsaiti təşkil edə bilmişik. Altmışa yaxın tibb müəssisəsi tikilib-təmir edilib, 20-dən çox məktəb təmir edilib-tikilib və hazırda 23 məktəbdə təmir işləri aparılır. Uşaq bağçalarının tikintisi davam edir. Yəni, sosial infrastruktur layihələri Dövlət İnvestisiya Proqramında nəzərdə tutulmuşdur və onlar icra edildi, bu il də icra edilməlidir.

Regionların inkişafı 2015-ci ildə sürətlə getmişdir. Yüz mindən çox yeni iş yerləri açılmışdır ki, onlardan 84 mini daimi iş yeridir. Bununla bərabər, onu da deməliyəm ki, 40 min iş yeri bağlanmışdır. Ancaq buna baxmayaraq, 84 min daimi iş yeri açılmışdır, 40 min iş yeri bağlanmışdır. Yenə də burada biz müsbət dinamikanı görürük.

Azərbaycanda çox müsbət demoqrafik vəziyyət mövcuddur. Ötən il əhəlinin sayı 114 min nəfər artıb. Bu, çox müsbət haldır, ümumi iqtisadi inkişafın təzahürüdür. Eyni zamanda, bu, bizi daha da fəal işləməyə sövq etməlidir. Çünki bir il ərzində əhəlinin sayının 114 min nəfər artması gələcəkdə yeni iş yerləri, bir neçə ildən sonra yeni uşaq bağçaları, yeni məktəblər deməkdir. Biz bunları etməliyik. Yəni, bizim üstünlüyümüz ondan ibarətdir ki, əhəli artır. Eyni zamanda, bu, bizim iqtisadiyyatımıza əlavə yüküdür. Biz elə işləməliyik ki, iqtisadi inkişaf, açılan iş yerləri, yaradılan sosial infrastruktur demoqrafik inkişafı üstələsin.

Keçən il TANAP layihəsinin inşası başlanmışdır. Bu, ölkəmiz, region və ümumiyyətlə, Avropa üçün çox əhəmiyyətli layihədir, strateji əhəmiyyət daşıyan bir layihədir. Bu layihə bizə imkan verəcək ki, zəngin qaz resurslarımızı dünya bazarlarına çıxaraq. Avropa isə alternativ qaz mənbəyi əldə edəcək. Tranzit ölkələr, - eyni zamanda, onlar istehlakçı ölkələrdir, - bundan böyük mənfəət götürəcəklər. Yəni, bu layihənin bütün iştirakçıları böyük siyasi və iqtisadi dividend əldə edəcəklər. Bu layihənin təşəbbüskarı Azərbaycandır. Əsas iqtisadi yük bizim üzərimizə düşür və biz bu layihəni icra etməyə tərəfdaş ölkələrlə başlamışıq. Keçən il Türkiyənin Qars şəhərində TANAP layihəsinin təməl daşı qoyulub və işlər uğurla davam etdirilir. Bu il artıq kəmərin inşası başlayır.⁶

Kənd təsərrüfatı, - bu sahəyə də son vaxtlar xüsusi diqqət göstərilir, - 6,6 faiz artmışdır.

2015-ci il enerji sektorunda yaddaqalan il olmuşdur. “Cənub” qaz dəhlizinin icrası istiqamətində çox önəmli addımlar atılmışdır. Bildiyiniz kimi, ilin əvvəlində “Cənub” qaz dəhlizinin Məşvərət Şurasının Bakıda birinci iclası keçirilmişdir. Tədbirdə bu dəhlizin icrasında iştirakçı olan ölkələrin yüksək vəzifəli şəxsləri iştirak edirdilər. Konkret proqram təsdiq olunmuşdur. Birgə Bəyannamə qəbul edilmişdir ki, orada da Azərbaycanın bu dəhlizin reallaşmasında xüsusi və aparıcı rolu qeyd edilmişdir. “Cənub” qaz dəhlizi Avropa üçün enerji təhlükəsizliyi layihəsidir. Bizim üçün isə bu dəhlizin reallaşması əlavə siyasi, maliyyə, iqtisadi imkanları yaradacaqdır. İmkan verəcək ki, bizim zəngin qaz resurslarımız dünya bazarlarına bundan sonra onilliklər ərzində ixrac edilsin. Bu da həm bizə iqtisadi mənfəət gətirəcək, valyuta axını təmin ediləcək və bizim dayanıqlı inkişafımız daha da möhkəm olacaqdır.

Keçən il Azərbaycan özünü dünyaya çox güclü tranzit ölkəsi kimi təqdim edə bilmişdir. Bildiyiniz kimi, nəqliyyat infrastrukturuna qoyulan sərmayə bu imkanları yaradır. Bu gün Şərqdən Qərbə, Şimaldan Cənuba gedən yollar

---

⁶ <http://www.president.az/articles/17441>

Azərbaycandan keçir. Bu da dünya üçün yenilikdir. Bunu biz yaratmışıq. Sərmayələri qoymaqla, gözəl biznes mühitini yaratmaqla biz Azərbaycanı əvəzolunmaz nəqliyyat mərkəzinə çeviririk. Keçən il və bu il bu istiqamətdə çox önəmli addımlar atılmışdır. Artıq nəinki Orta Asiyadan, hətta Çindən, Cənubi Koreyadan Avropaya Azərbaycan ərazisindən yüklər getməyə başlamışdır.

Eyni zamanda, biz tarixdə ilk dəfə bu tarixi “İpək Yolu”nu bərpa edirik. Bununla bərabər, ilk dəfə olaraq Avropadan Asiyaya, yəni, Ukraynadan Çinə yüklər Azərbaycan ərazisindən getməyə başlamışdır. Əvvəlki illərdə Türkiyədən Orta Asiyaya Gürcüstan və Rusiya ərazilərindən gedən yüklər indi Asiyaya Azərbaycan ərazisindən, Xəzər dənizi üzərindən gedir.

2015-ci ildə bütün sosial proqramlar icra edilmişdir. Mən bir daha demək istəyirəm, baxmayaraq ki, bu il də bizim maliyyə vəziyyətimiz əvvəlki illərdəki kimi deyil, bir dənə də olsun sosial proqram ixtisar edilməyəcək. Bu il maaşlar, pensiyalar, sosial müavinətlər qaldırılmışdır. Bu da bizim sosial siyasətimizin əsasını təşkil edir.

Keçən il ölkəmiz üçün uğurlu olmuşdur. Dünya iqtisadiyyatı stress vəziyyətindədir. Neftin qiyməti dörd dəfə düşmüşdür. Biz axıra qədər çalışdıq ki, manatın məzənnəsini sabit saxlayaq və buna müəyyən dərəcədə nail ola bilmişik. Ancaq neftin qiymətinin dörd dəfə aşağı düşməsi və qonşu ölkələrdə milli valyutaların 100 faizdən çox aşağı düşməsi imkan vermədi ki, biz manatın məzənnəsini istədiyimiz səviyyədə saxlaya bilək. Ancaq o da həqiqətdir ki, biz bazar iqtisadiyyatı şəraitində yaşayırıq və milli valyutamızı süni şəkildə istədiyimiz səviyyədə saxlaya bilmərik.⁷

Ancaq görülmüş tədbirlər nəticəsində sosial müdafiə paketinin təqdim edilməsi, qiymətlərə nəzarət, eyni zamanda, çox dərin iqtisadi islahatların aparılması bizə imkan verəcək ki, bu vəziyyətdən də uğurla çıxıb gələyik. 2016-cı il

---

⁷ <http://www.president.az/articles/17585>

çox ciddi iqtisadi islahatlar ili olmalıdır və olacaqdır. Artıq müvafiq qərarlar qəbul edilmiş, qanunvericiliyə dəyişikliklər olunmuşdur.

Bir neçə fərman, sərəncam imzalamışdır. Əlavə sərəncamlar imzalanacaq ki, biz bu il iqtisadiyyatımızı daha da gücləndirək. Bu islahatların əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı şəffaflığına görə dünyanın aparıcı ölkələrinin iqtisadiyyatlarından fərqlənməsin.

2004-cü ildə qəbul edilmiş regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı bütövlükdə tarixi hadisədir və tarixi nailiyyətdir. Bu illər ərzində ölkəmiz sürətlə inkişaf edib. Biz infrastruktur layihələrini icra etmişik. Bu illər ərzində - 2004-cü ildən bu günə qədər ölkəmizdə 25 elektrik stansiyası tikilmişdir. Ümumi elektrik stansiyalarının sayı 34-dür, 25-i son 12 il ərzində tikilmişdir.

2004-cü ildə rayonlarda demək olar ki, qaz yox idi. 2007-ci ilə qədər qazı xaricdən alırdıq. Bu gün Azərbaycanda qazlaşdırma 90 faizə yaxınlaşır, bölgələrdə isə bütün şəhərlər 100 faiz qazlaşdırılıb. Hətta sovet dövründə heç vaxt qaz görməyən yerlərə də biz qaz xətləri çəkdik. Bu gün bölgələrdə qazlaşdırma 80 faizə yaxındır.

Son 12 il ərzində on min kilometrə çox yol çəkilmişdir. Bizim bir dənə də olsun magistral yolumuz yox idi. İndi magistral yollar - şəhərləri, başqa ölkələri birləşdirən yollar çəkilib və çəkilir, kənd yolları on min kilometrdir.

İçməli su layihələri bir çox şəhərlərdə artıq icra edilib, 24 saat fasiləsiz təmiz, beynəlxalq standartlara, Dünya Səhiyyə Təşkilatının standartlarına uyğun içməli su verilir. Bu layihələr davam edir, davam edəcəkdir. Bütün şəhərlərdə əhaliyə 24 saat fasiləsiz, təmiz içməli su verilməlidir. Bununla bərabər, çaylar boyu yerləşən kəndlərdə təmizləyici qurğular yaradılmışdır.

Sosial sahədə nə qədər böyük işlər görülüb. Sosial infrastruktur yaradılıb. 12 il ərzində üç minə yaxın məktəb, 600-ə yaxın xəstəxana tikilib, təmir edilib. Cəmi məktəblərimizin sayı təqribən 5 minə yaxındır, üç mini 12 ildə tikilib. Bölgələrdə 41 Olimpiya Mərkəzi tikilib.

Maaşlar təxminən beş dəfə, pensiyalar yeddi dəfə artıb. 89 köçkün qəsəbəsi tikilmişdir, 225 min insan yeni evlərə, mənzillərə köçürülmüşdür.

Cədvəl 2.1.

2010-2014-cü illərdə işləyənlərin orta aylıq nominal əmək haqqı⁸

Göstərici	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Respublika - cəmi (manat)	187.0	196.9	261.6	346.0	426.0	412.4	451.8	518.6	590.1	630.8	694.8
Mədənçıxarma sənayesi sahəsində işləyənlərin orta aylıq nominal əmək haqqı (manat)	451.3	507.3	636.8	851.2	1008.0	992.8	1001.0	1177.0	1398.0	1503.0	1741.0
Xam neft və təbii qazın hasilatı (manat)	290.1	601.2	746.4	970.8	1162.7	1104.6	1076.0	1295.0	1572.0	1722.0	1930.0
Emal sənayesi sahəsində işləyənlərin orta aylıq nominal əmək haqqı (manat)	98.3	115.9	141.0	190.4	251.7	267.5	312.9	345.7	388.1	421.8	473.4
Qida məhsullarının istehsalı (manat)	32.0	46.1	58.5	99.2	134.6	140.9	224.0	224.5	229.8	280.0	337.2
İçki istehsalı (manat)	111.7	116.9	139.3	201.6	260.5	284.2	304.6	307.7	319.8	369.0	471.5
Tütün məmulatlarının istehsalı (manat)	122.9	165.9	169.8	244.1	228.0	253.1	314.2	322.2	316.6	318.6	361.5
Toxuculuq sənayesi (manat)	61.4	64.9	74.3	96.9	157.7	194.9	223.4	252.7	230.1	254.6	271.8
Geyim istehsalı (manat)	41.1	42.7	50.2	111.4	165.9	180.0	316.3	232.2	281.7	339.6	382.2
Dəri və dəridən məmulatların, ayaqqabıların istehsalı (manat)	27.9	54.0	60.7	124.5	170.5	210.3	316.3	287.6	419.6	463.3	459.4
Mebeldən başqa ağacın emalı və ağacdan məmulatların və tıxacın və tıxacın istehsalı	21.1	52.8	79.8	148.0	179.7	182.8	316.6	270.7	372.3	436.2	467.5
Mebeldən başqa ağacın emalı və ağacdan məmulatların və tıxacın və tıxacın istehsalı (manat)	21.1	52.8	79.8	148.0	179.7	182.8	316.6	270.7	372.3	436.2	467.5
Kağız və karton istehsalı (manat)	17.8	47.9	80.8	131.1	136.9	164.1	251.2	348.5	359.3	448.2	511.9
Poliqrafiya fəaliyyəti və yazılmış məlumatların daşıyıcılara çoxaldılması (manat)	69.1	67.3	80.9	110.5	145.9	176.6	219.9	265.4	257.5	300.2	392.7
Neft məhsullarının istehsalı (manat)	165.2	159.6	234.8	333.4	474.0	507.9	514.6	542.4	675.0	736.1	773.0
Kimya sənayesi (manat)	94.5	119.3	156.7	180.8	214.5	264.9	351.4	357.0	453.3	460.4	489.1
Əczaçılıq məhsullarının istehsalı (manat)	53.0	34.0	42.6	75.2	116.0	133.3	196.7	266.0	219.9	362.0	414.2
Rezin və plastmas məmulatların istehsalı (manat)	81.8	60.9	79.3	127.0	187.6	172.4	249.8	248.7	290.3	378.8	420.2
Digər qeyri-metal mineral məhsulların istehsalı (manat)	164.1	127.1	141.9	222.3	281.4	333.3	407.7	408.9	481.8	525.1	563.8
Metallurgiya sənayesi (manat)	75.8	125.6	165.9	214.2	266.9	313.2	376.5	546.1	562.3	602.4	610.3
Hazır metal məmulatlarının istehsalı (manat)	109.1	239.9	278.7	315.8	408.5	375.9	398.9	577.1	580.1	400.6	468.9

⁸ <http://www.azstat.org/MESearch/details>

Kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalı (<i>manat</i>)	69.3	72.4	86.2	152.5	197.9	215.9	254.3	312.2	346.2	358.9	385.5
Elektrik avadanlıqlarının istehsalı (<i>manat</i>)	55.6	83.5	92.7	134.6	177.4	240.6	311.8	257.9	225.9	476.1	581.2
Maşın və avadanlıqların istehsalı (<i>manat</i>)	69.3	98.9	117.7	170.3	216.6	204.6	227.4	273.0	326.2	345.7	366.8
Avtomobil, qoşqu və yarımqoşquların istehsalı (<i>manat</i>)	34.1	94.3	115.0	164.1	220.6	138.3	246.7	188.9	239.6	234.4	287.0
Sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı (<i>manat</i>)	97.3	110.0	133.4	171.5	214.2	251.0	235.4	242.4	288.9	380.2	455.8
Mebellərin istehsalı (<i>manat</i>)	17.9	70.1	57.7	111.8	153.8	152.1	203.8	258.2	309.7	312.5	326.5
Sair sənaye məhsullarının istehsalı (<i>manat</i>)	27.4	47.9	70.8	96.9	141.8	143.5	145.6	185.8	221.2	225.6	231.1
Maşın və avadanlıqların quraşdırılması və təmiri (<i>manat</i>)	383.5	350.2	406.6	450.3	690.2	594.9	467.8	558.6	596.2	630.5	751.5
Elektrik enerjisi, qaz, buxar və kondisiyalaşdırılmış hava ilə təchizat (<i>manat</i>)	100.1	134.6	164.1	226.6	314.9	322.7	349.3	413.2	443.5	466.8	488.9
Su təchizatı, çirkli suların və tullantıların təmizlənməsi (<i>manat</i>)	53.3	64.4	80.8	135.6	182.6	189.9	197.7	231.8	274.6	324.9	331.5

Digər istiqamətlər üzrə də nəticələr çox müsbətdir. Biz sahibkarlığın inkişafına böyük dəstək vermişik. Güzəştli şərtlərlə 1,7 milyard manat kreditlər verilmişdir. Əgər biz bu ili də nəzərə alsaq 2 milyard manat təşkil edəcəkdir.

Azərbaycana 200 milyard manat sərmayə qoyulmuşdur. Onun yarısı xarici sərmayədir.

Azərbaycan xalqının xoşbəxtliyi ondan ibarətdir ki, 1993-cü ildə ulu öndər Heydər Əliyev xalqın tələbi ilə hakimiyyətə gəldi, bütün xoşagəlməz proseslərə, vətəndaş müharibəsinə son qoydu, siyasi, iqtisadi islahatlara start verdi və ölkə 1996-cı ildən sonra yavaş-yavaş inkişaf etməyə başladı. 1996-cı ilə qədər sabitləşmə dövrü gedirdi. Baxın, əvvəlki rəhbərlik Azərbaycanı hansı vəziyyətə qoymuşdu. Hətta ulu öndər Heydər Əliyev üçün təxminən üç il vaxt lazım idi ki, vəziyyət sabitləşsin və biz inkişafa qədəm qoyaq.⁹

Bu gün Azərbaycan dünya miqyasında seçilmiş ölkələrdəndir, ləyaqətli ölkədir, müstəqil siyasət aparan ölkədir. Bizim gücümüzün mənbəyi Azərbaycan xalqıdır və güclü iqtisadiyyatdır. Çünki əgər biz iqtisadi müstəqilliyi təmin etməsəydik, başqa ölkələrdən asılı vəziyyətə düşə bilərdik və düşəcəkdik. Necə ki,

⁹ <http://www.president.az/articles/17585>

indi biz bəzi ölkələri görürük. Əgər özü-özünü təmin edə bilmirsə, bunun başqa yolu yoxdur, gərək başqasının iradəsi ilə hərəkət etsin.

Biz özümüz-özümüzü təmin edirik. Düzdür, keçən il çətin il olmuşdur. Amma nə olar, biz çətinliklə də üzləşməliyik. 1990-cı illərdən çətin dövr olmamışdır. Olur, indi dünya iqtisadiyyatı dövrü xarakter daşıyır. Biz uzun illər ərzində yüksələn xətlə getmişik. İndi dünya iqtisadiyyatında bizdən asılı olmayan səbəblərə görə tənəzzül yaşanır. Biz də dünya iqtisadiyyatının bir parçasıyıq. Biz axı özümüzü dünya birliyindən, iqtisadiyyatından təcrid etməmişik. Biz inteqrasiya etmişik, açıq bazar siyasəti, liberal iqtisadi siyasət aparırıq. Ona görə bizə də təsir edir. Eybi yoxdur, biz inamla inkişaf edəcəyik. Biz qarşıda duran bütün vəzifələri icra etməliyik.

Azərbaycan bu illər ərzində kosmik dövlətə çevrilib. Təsəvvür edin, Azərbaycan kosmik dövlətə çevrilir. Kosmik sənayenin, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı bizim üçün prioritet məsələlərdən biridir.

Azərbaycan bu illər ərzində dünyada multikulturalizmin inkişafına çox böyük töhfələr vermişdir. Təsəvvür deyil ki, bu il Bakıda Sivilizasiyalar Alyansının VII Qlobal Forumu keçiriləcəkdir. Bu, qlobal forumdur, BMT-nin himayəsi altında keçiriləcəkdir. Budur bizim uğurlarımız, töhfəmiz, reallığımız. Bu il biz uğurlu inkişafı təmin edəcəyik. Baxmayaraq ki, son 12 il ərzində bir milyon 500 min yeni iş yeri açılmışdır, yenə də iş yerlərinin açılmasına ehtiyac var. 2016-cı ildə regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı uğurla icra ediləcək.¹⁰

2.2. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında dövlətin büdcə-vergi sisteminin rolu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması, onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası istiqamətində aparılan məqsədyönlü iqtisadi siyasət

---

¹⁰ <http://www.president.az/articles/17585>

çərçivəsində çevik vergi siyasəti də həyata keçirilir. Bu siyasətin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsi;
- iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması;
- vergi ödəyiciləri arasında vergitutma rejiminin bərabərləşdirilməsi;
- respublikanın və əhalinin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəldilən tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- respublikanın ixrac potensialının inkişafının təmin edilməsi;
- vergi sisteminin vahid uçot-informasiya sisteminin yaradılması;
- vergi və qeyri-vergi ödənişlərinin uyğun səviyyəsinin artırılması;
- vergi ödəyicilərinin gəlirləri üzərində səmərəli nəzarət mexanizminin tətbiqi;
- vergi intizamına əməl olunması üzərində nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və vergi hüquq pozuntusu hallarına görə məsuliyyət sisteminin daha da şərtləşdirilməsi;
- vergi xidməti orqanları əməkdaşlarının səmərəli fəaliyyət göstərməsi məqsədi ilə vergi orqanlarının maddi-texniki bazasının əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmləndirilməsi.

Son yeddi il ərzində əsas vergi növlərinin dərəcələri mərhələlərlə kifayət qədər aşağı salınmışdır. Vergilərin iqtisadi fəallığa uzunmüddətli stimullaşdırıcı təsirini təmin etmək üçün dərəcələri dərhal yox, mərhələlərlə aşağı salmaq daha məqsədmüvafiqdir. Buna baxmayaraq, dərəcənin sabit səviyyədə (hətta aşağı olsa da) saxlanması vergilərin iqtisadiyyata stimullaşdırıcı təsirini azaldır. Belə ki, iqtisadiyyatın durğunluq dövründə əlavə stimulların tətbiqi ilə təkrar istehsalın canlandırılmasına ehtiyac yaranır ki, bunun əsas vasitələrindən biri vergi dərəcələrinin aşağı salınmasıdır. Bu həm də onunla izah olunur ki, dövlət dərəcələri aşağı salarkən gələcək islahatlar üçün ehtiyat saxlamalıdır.

Vergi dərəcələrinin mərhələli aşağı salınması prosesi vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinə stimullaşdırıcı təsir göstərir. Respublikamızda da bunun əhəmiyyətliyi nəzərə alınaraq mənfəət vergisinin dərəcələri mərhələlərlə aşağı salınmış və bu tədbirlər iqtisadiyyata öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Aqrar sektorun inkişafının respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında əsas şərtlərdən biri olduğunu nəzərə alaraq Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin göstərişi ilə 2001-ci ilin əvvəlindən etibarən kənd təsərrüfatı istehsalı torpaq vergisi istisna olmaqla bütünlüklə vergidən azaddır. Fiziki şəxslərdən torpaq vergisi isə həmin regionlarda fəaliyyət göstərən yerli özünü idarəetmə orqanları (bələdiyyələr) tərəfindən toplanır. Bu sahədə fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri tərəfindən torpaq vergisinin ödənilməsini saxlamaqda məqsəd onları mülkiyyətlərində olan torpaq sahələrindən maksimum səmərəli istifadə etməyə sövq etməkdir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, «Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında müddətli vergi güzəştlərinin verilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvədə olma müddətinin uzadılması barədə» 28 noyabr 2003-cü il tarixli qanuna əsasən kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan şəxslər 2004-cü ilin yanvarın 1-dən başlayaraq daha 5 il müddətinə torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergilərdən azad edilmişdir. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı istehsalçılarında vergi tətillərinin tətbiq edilməsi siyasətinin davam etdirilməsi «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər və 2014-2018-ci illərdə)» da nəzərdə tutulmuşdur.

Dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatına vergi güzəştlərinin və subsidiyaların verilməsi, əlavə stimullaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi bu sahədə istehsal olunan məhsulların həcmnin artmasına səbəb olmuşdur. 2015-ci ildə kənd təsərrüfatı 6,6 faiz artmışdır.

“Olkəmizin gələcək inkişafı sahibkarlığın inkişafından asılıdır” strateji xəttinizə uyğun olaraq biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı

həyata keçirilən sistemli tədbirlər bu gün xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ötən ilin sonlarında sahibkarlığın inkişafı ilə verilmişdir qərarlar biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində yeni mərhələnin başlanğıcı olub.

Belə ki, sahibkarlıq subyektlərində yoxlamalar 2 il müddətinə dayandırılıb, lisenziya tələb olunan fəaliyyət növlərinin sayı 59-dan 37-yə endirilib, lisenziyalar müddətsiz müəyyən edilib, dövlət rüsumunun məbləği Bakıda 2 dəfə, regionlarda isə 4 dəfə azaldılıb, lisenziyaların İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən “ASAN xidmət” mərkəzlərində verilməsinə və “Elektron lisenziya” portalının yaradılmasına başlanılıb.

2015-ci ildə sahibkarların maarifləndirilməsi, onlara metodiki köməyin, məsləhət və informasiya xidmətlərinin göstərilməsi məqsədilə ölkədə 3 mindən artıq sahibkarın iştirakı ilə 132 tədbir keçirilib, son illərdə 256 sahibkarın Almaniya iqtisadi kooperasiya üzrə ixtisas artırması təşkil olunub.

Özəl sektora maliyyə dəstəyinin daha da gücləndirilməsi məqsədilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən hesabat ilində 5243 sahibkara 248,5 milyon manat güzəştli kredit verilib və bu kreditlər hesabına 12600-dək yeni iş yerinin açılması üçün şərait yaradılmışdır. Kreditlərin 40 faizi büdcə, 60 faizi isə qaytarılmış vəsaitlər hesabına verilib. Həmin kreditlərin 64 faizi regionların payına düşür.

Regionlarda sahibkarların uzun illərdir banklarda üzləşdikləri girov probleminin həlli üçün kiçik həcmli güzəştli kreditlərin girovsuz verilməsi məqsədilə 32 bank olmayan kredit təşkilatı əməkdaşlığa cəlb edilib və onların vasitəsilə 7 minədək fermerə 53 milyon manat kredit verilib.¹¹

İnvestisiya imkanlarının təşviqi və yeni bazarlara çıxış məqsədilə 84-ü xaricdə olmaqla, 261 biznes forum, sərgi, “dəyirmi masa” və s. tədbirlər keçirilib, ölkənin investisiya mühiti təqdim olunub.

---

¹¹ <http://www.president.az/articles/17585>

Ümumilikdə, 2015-ci ildə 84 mini daimi olmaqla 110 min yeni iş yeri açılıb, eyni zamanda, müxtəlif səbəblərdən 40 min iş yeri bağlanıb. Qarşıdakı illərdə məşğulluğun artırılması məqsədilə regionlarda ənənəvi istehsal sahələrinin, o cümlədən pambıqçılığın, tütünçülüyn, eləcə də xalçaçılığın və digər sənətkarlıq növlərinin inkişaf etdirilməsi üçün müvafiq tədbirlər görülməkdir.

İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən Dövlət Proqramının məqsədlərinə uyğun olaraq, qarşıdakı illər üçün hər bir regionun iqtisadi potensialı və əhalinin məşğulluq səviyyəsi nəzərə alınmaqla ilkin dəyəri 1,5 milyard manat olan 150-dən çox investisiya layihəsi hazırlanıb. Bu layihələrin icrasına Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun güzəştli kreditləri, yerli və xarici investisiyalar cəlb olunacaq.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinin təmin olunması məqsədilə geniş infrastruktur quruculuğu aparılıb və yerli istehsalın inkişafı üçün münbit şərait yaradılıb. Hazırkı dövrdə əlavə valyuta tələbi yaradan, idxalı əvəzədən və ölkəyə valyuta gətirən ixracçıların yerli istehsalın genişlənməsinin sürətləndirilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən konkret layihələrə yönəldilən infrastruktur dəstəyi yerli istehsalın daha sürətli artımına, dövlət investisiyalarının məqsədyönlü və səmərəli istifadəsinə, əhalinin məşğulluğuna öz töhfəsini verəcəkdir.

İnvestisiyaların təşviqi ilə bağlı imzaladığınız sənədlərə əsasən vergi, gömrük və digər güzəştlərin bu layihələrə də şamil edilməsi onların uğurlu icrasına stimül yaradacaq, nəticədə istehsal və emal sənayesinin xammal təminatı möhkəmlənəcək və xarici amillərdən asılılıq əhəmiyyətli dərəcədə azalacaq, 15 mindən çox yeni iş yeri yaradılacaq.

Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə keçirilmiş «Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı»nın icrasının ikinci ilinin yekunlarına həsr olunmuş konfrans zərzivəsində vergi sektoru üzrə panel iclasında vergilər naziri Fazil Məmmədov zıxış edərək bildirmişdir ki, ulu ündər Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu və mühtərəm

Prezidentimiz cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən inkişaf strategiyasına uyğun olaraq, bülğələrımızdə zox ciddi mğsbət dəyişikliklər baş vermiş, yeni mğəssisələr yaradılmış, iş yerləri azılmış və mğasir tələblərə cavab verən infrastruktur formalaşdırılmışdır.¹²

Regional iqtisadi inkişaf fonunda görülmüş işlərin nəticələri son illər ərzində ölkəmizin, o cümlədən regionların hərtərəfli inkişafında, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında, eləcə də əsas makroiqtisadi göstəricilərin müsbət dinamikasında da öz əksini tapır.

Qeyd edilmişdir ki, son 10 il ərzində büdcə gəlirləri ümumilikdə 4,4 dəfə, Vergilər Nazirliyinin xətti ilə vergi daxilolmaları 2,6 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoru üzrə 4,9 dəfə artmışdır. Vergi sistemində kompleks islahatların aparılması, sahibkarlar və iş adamları üçün əlverişli biznes mühitinin yaradılması, iqtisadi inkişafı stimullaşdıran çevik və səmərəli büdcə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsi regionlar üzrə dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının əhəmiyyətli dərəcədə artması ilə nəticələnmişdir. Əgər 2006-cı ildə regionlar üzrə vergi daxilolmaları cəmi 86,6 milyon manat təşkil edirdisə, 2015-ci ildə bu rəqəm 7,2 dəfədən çox artaraq 622,1 milyon manata çatmışdır.

Aqrar sektorun inkişafını sürətləndirmək məqsədilə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslər 2019-cu il yanvarın 1-dək, torpaq vergisi istisna olmaqla, digər vergiləri ödəməkdən azad ediləblər. Gəlir vergisinin ödəyicisi olan fiziki şəxslərin bu fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlirləri isə Vergi Məcəlləsi qüvvəyə mindiyi tarixdən başlayaraq, müddət qoyulmadan gəlir vergisindən azad olunmuşdur. Bütövlükdə kənd təsərrüfatı sahəsinə verilmiş vergi güzəştləri nəticəsində təkcə son 10 ildə 2 milyard manatdan artıq vəsait sahibkarların sərəncamında qalmışdır.

2016-cı ilin yanvar ayının 1-dən Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklərin qüvvəyə mindiyini dəyişikliklər vergi inzibatçılığının sadələşdirilməsi ilə yanaşı, vergi

---

¹² <http://vergiler.az/art-view/4206/>

yükünün əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınmasına, sahibkarlıq subyektlərinin sərəncamında daha çox vəsaitin qalmasına xidmət edir. Güzəşt tətbiq olunan muzzdlu işlə əlaqədar əldə edilən gəlirin məbləği 10 dəfə artırılmış, ticarət və ictimai iaşə fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə, dövriyyəsiindən asılı olmayaraq, sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi hüququ verilmişdir. ƏDV ödəyicisi kimi məcburi qeydiyyat öhdəliyini yaradan vergi tutulan əməliyyatların həcmi 120 min manatdan 200 min manatadək qaldırılmış, bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə vergitutma rejimində seçim hüququ verilmiş, daşınmaz əmlakın satışının sadələşdirilmiş vergiyə cəlb edilməsinə başlanılmışdır.¹³

Regionların davamlı və dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün dövlət büdcəsindən kifayət qədər vəsait ayrılır. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bunun üçün böyük məbləğdə vəsait tələb olunur və bu da əsasən vergi daxilolmaları və Dövlət Neft Fondunun ayrımaları hesabına həyata keçirilir. Bu prosesin bundan sonra da davamlı və dayanıqlı olması üçün büdcənin gəlir hissəsini artırmalıyıq. Günümüzün reallığı isə ondan ibarətdir ki, neftin qiyməti son bir ildə 4 dəfə aşağı düşmüş və bu proses proqnozlaşdırıla bilinmədiyindən, bundan sonrakı illərdə büdcə gəlirləri əsasən vergi daxilolmaları və qismən də gömrükdən daxilolmalar hesabına formalaşmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən «Əmanətlərin sığortalanması haqqında», «Valyuta tənziimi haqqında», «Dövlət satınalmaları haqqında», «Gömrük tarifi haqqında» qanunlara, Vergi Məcəlləsinə və İnzibati Xətalər Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilib. Bundan əlavə, «Əmanətlərin tam sığortalanması haqqında» qanun layihəsi birinci oxunuşda qəbul olunub. Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliyə əsasən, 2016-cı il fevralın 1-dən 3 il müddətində yerli bank və xarici bankın Azərbaycanda fəaliyyət göstərən filialı tərəfindən fiziki şəxslərin əmanəti üzrə ödənilən illik faiz gəlirləri, habelə emitent tərəfindən investisiya qiymətli kağızları üzrə ödənilən dividend, diskont (istiqrazların

---

¹³<http://vergiler.az/art-view/4206/>

nominalından aşağı yerləşdirilməsi nəticəsində yaranmış fərq) və faiz gəlirləri vergidən azad olunur.

Azərbaycanda əmanətlərin gəlir vergisindən azad olunması təcrübəsi yeni hadisə deyil, ötən illər ərzində də bu sahədə vergi güzəştləri olub. Milli Məclisin qəbul etdiyi yeni qanun layihələrinə əsasən, banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə ödənilən faizlər gəlir vergisindən azad edilib. Bununla yanaşı, sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsinin artırılmasının stimullaşdırılması məqsədilə həmin qurumların mənfəətinin nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilmiş hissəsi də mənfəət vergisindən azad olunub.

Beynəlxalq vergi və bank qanunvericiliyinə əsasən, kredit, maliyyə, bank, qiymətli kağızlar bazarında dividend məqsədilə yerləşdirilmiş depozit və qiymətli kağızlar vergiyə cəlb olunsada, Azərbaycan hökuməti banklarda əmanətləri olan vətəndaşların mənfəətini nəzərə alaraq, belə bir addım atıb. Qərar ölkədə bank sisteminin maliyyə vəziyyətini gücləndirmək, banklara depozit qoyuluşlarını stimullaşdırmaq məqsədi daşıyır.

Azərbaycanda bank əmanətlərinin vergidən azad olduğu bir vaxtda Avropa Birliyinin bir sıra ölkələrində (Yunanıstan, Şimali İrlandiya, İspaniya, Portuqaliya, Kipr) əhəlinin depozitlərinə tətbiq edilən vergi yükü bir qədər də artırılıb. Avropada bank əmanətlərinin həcmi 50 mindən artıq olan əmanətçilər üçün vergi dərəcələri daha yüksəkdir. Məsələn, avrozona ölkələrində banklardakı 50 mindən 100 min avroyadək əmanətlərə tətbiq olunan vergi dərəcəsi 6,5%, həmin məbləğdən yuxarı əmanətlərə isə 9,9% təşkil edir. Avropa ölkələrinin mərkəzi bankları və maliyyə strukturları bu addımı borc böhranından çıxış yollarından biri hesab edirlər. 2013-cü ildən tətbiq edilən yeni qərar Avropa Birliyi ölkələrinin əksəriyyətində əhəlinin banklara depozit qoyuluşlarının azalmasına səbəb olub. Avropa Stabiləşdirmə Fondunun məlumatına görə, yüksək vergi adi vətəndaşlarla yanaşı, iri biznes sahiblərinin də depozitlərini digər maliyyə

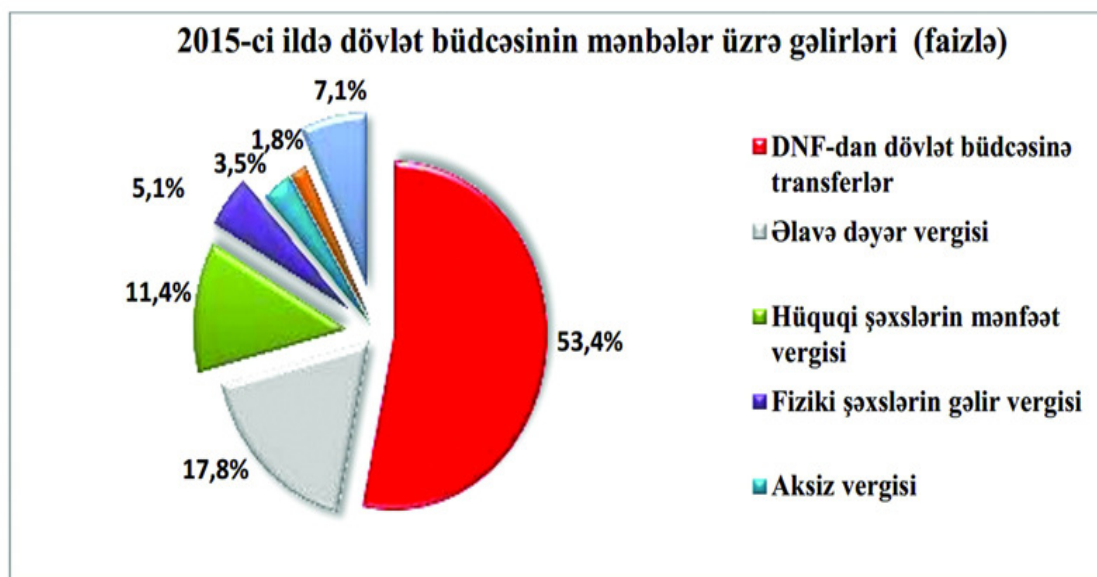
strukturlarına transfer etməsinə, xüsusilə də İsveçrə və Böyük Britaniya banklarına «daşmasına» yol açıb.

Əmanətlərlə bağlı Vergi Məcəlləsinə əsasən, banklardakı bütün əmanətlər, məbləğindən asılı olmayaraq, 3 il müddətində tam sığortalanacaq. Bu isə o deməkdir ki, yüksək faizlərlə banklara qoyulmuş 30 min manatdan yuxarı məbləğdə olan əmanətlərə təminat veriləcək. Əgər əmanətin qoyulduğu bank bağlanarsa, dövlət həmin pullara təminat verəcək, vətəndaşın bankdan alacağı pulu özünə qaytaracaq. Dəyişikliklər 6 milyondan çox əmanətçinin əmanətlərinin tam məbləğdə sığortalanmasına imkan verir. Proqnozlara görə, əmanətlərlə bağlı atılan addımlar bank sektorunda kapitallaşmanın yaxşılaşmasına da şərait yaradacaq.

Maliyyə Nazirliyi 2015-ci il üzrə dövlət büdcəsinin icrasına dair məlumatı açıqlayıb. Məlumata görə, ötən il üzrə dövlət büdcəsinin mədaxili 19 milyard 438 milyon manat proqnoza qarşı 17 milyard 153,2 milyon manat və ya 88,2 faiz icra olunub.

Şəkil 2.1.

2015-ci ildə dövlət büdcəsinin mənbələr üzrə gəlirləri (faizlə)

Vergilər Nazirliyi tərəfindən mədaxil proqnozu 100,1 faiz icra edilməklə dövlət büdcəsinə 7 milyard 118,2 milyon manat vəsaitin daxil olması təmin edilib ki, bu da ötən illə müqayisədə 4,5 milyon manat və ya 0,1 faiz çoxdur. Həmin

vəsaitin 70,6 faizi və ya 5 milyard 28,3 milyon manatı qeyri-neft sektorundan daxilolmaların payına düşür. Bu isə 2014-cü ilə nisbətən 721,8 milyon manat və ya 16,8 faiz çoxdur.

2015-ci il üzrə Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən proqnoza 100,1 faiz əməl olunaraq dövlət büdcəsinə 1 milyard 591,9 milyon manat vəsaitin daxil olması təmin edilib ki, bu da 2014-cü illə müqayisədə 5,4 faiz və ya 81,1 milyon manat çoxdur.

Dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən təşkilatların ödənişli xidmətlərindən daxilolmaları 222,6 milyon manat təşkil edib. Bu isə 2014-cü illə müqayisədə 7,4 faiz və yaxud 15,3 milyon manat çoxdur. 2015-ci ildə sair daxilolmalardan nəzərdə tutulan 48 milyon manata qarşı büdcəyə 90,5 milyon manat və yaxud proqnoza nisbətən 2 dəfə çox vəsait daxil olub.

Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə 8 milyard 130 milyon manat vəsait transfert edilib. Ötən il dövlət büdcəsinin xərcləri 84,3 faiz və ya 17786,8 milyon manat icra olunub. 2015-ci il ərzində dövlət büdcəsi xərclərinin 10 milyard 361,5 milyon manatı və ya 58,2 faizi cari xərclərə, 6 milyard 720,9 milyon manatı və ya 37,8 faizi əsaslı xərclərə, 704,4 milyon manatı və ya 4 faizi dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmətlə bağlı xərclərə yönəldilib.

Dövlət büdcəsi xərclərinin 31,9 faizi və ya 5 milyard 665,9 milyon manatı sosial təyinatlı xərclərin (əməyin ödənişi fondu, təqaüd və sosial müavinətlər, dərman və ərzaq xərcləri) maliyyələşdirilməsinə yönəldilib ki, bu da 2014-cü illə müqayisədə 188 milyon manat və ya 3,4 faiz çoxdur.

Funksional təsnifata uyğun olaraq, 2015-ci ildə 2014-cü illə müqayisədə nəqliyyat və rabitə xərclərinə 35,4 faiz (31,2 milyon manat), ümumi dövlət xidmətləri xərclərinə 24,4 faiz (347,6 milyon manat), müdafiə xərclərinə 12,2 faiz (184,7 milyon manat), iqtisadi fəaliyyətlə bağlı xərclərə 10,2 faiz (31,4 milyon manat), kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi xərclərinə 8,5 faiz (42,9 milyon manat), səhiyyə xərclərinə 6,4 faiz

(42,9 milyon manat), təhsil xərclərinə 3,3 faiz (51,3 milyon manat), məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq orqanlarının saxlanması xərclərinə 0,2 faiz (2,2 milyon manat) çox vəsait yönəldilib. 2015-ci ildə dövlət büdcəsindən dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərinə 4 milyard 994,4 milyon manat vəsait ayrılıb. Bu xərclərin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi çəkisi 28,1 faiz olub.

2015-ci il üzrə büdcə təşkilatlarının təqdim etdikləri xərc sifarişləri üzrə xəzinədarlıq orqanları tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklər tam və vaxtında maliyyələşdirilib. 2015-ci ilin icmal büdcəsinin gəlirləri 18 milyard 207,3 milyon manat, xərcləri isə 21 milyard 067,1 milyon manat icra olunub.

2.3. Azərbaycan Respublikasının makroiqtisadi səviyyədə sosial-iqtisadi inkişafının qiymətləndirilməsi

1995-ci ildən başlayaraq ölkə iqtisadiyyatında islahatların canlanması, iqtisadi inkişaf və irimiqyaslı özəlləşdirmə prosesinin həyata keçirilməsi dövrü olub. Bu dövrdə qəbul edilən iqtisadi proqramlara əsasən islahatlar və özəlləşdirilməsi prosesi makroiqtisadi sabitliyin və struktur dəyişikliklərinin təmin olumasına yönəldilib. Beynəlxalq maliyyə qurumları ilə birlikdə işlənilib hazırlanan və uğurla aparılan islahatlar qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsinə, həmçinin iqtisadi artıma və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə zəmin yaradıb, dövlət sektoru inkişaf etdirilib.

Azərbaycanda qeyri-dövlət sektorunun inkişafını şərtləndirən amillərdən biri mülkiyyətə münasibətin dəyişməsidir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycanda həyata keçirdiyi uğurlu iqtisadi siyasət fonunda aparılan ardıcıl və sistemli islahatların nəticələrindən biri dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsidir. Belə ki, ölkəmizdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi ilə bağlı birinci Dövlət Proqramı başa çatıb, ikinci dövlət Proqramının reallaşdırılması isə davam etməkdədir.

İqtisadiyyatın digər sahələrində də özəlləşdirmə uğurla həyata keçirilib. MDB ölkələri arasında torpağın özəlləşdirilməsinə birinci dəfə Azərbaycanda başlanılıb. Bu proses artıq başa çatıb və 1390 min hektardan çox torpaq sahəsi əvəzsiz olaraq kəndliyə paylanılmışdır.

Respublikamızın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında aqrar sektorun inkişafının əsas şərtlərindən biri olduğunu nəzərə alaraq, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin göstərişilə 2001-ci ilin əvvəlindən etibarən kənd təsərrüfatı istehsalı torpaq vergisi istisna olmaqla, bütünlüklə vergidən azaddır. Fiziki şəxslərdən torpaq vergisi isə həmin regionlarda fəaliyyət göstərən yerli özünüidarəetmə orqaları – bələdiyyələr tərəfindən toplanır. Bu sahədə fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri tərəfindən torpaq vergisinin ödənilməsini saxlamaqda məqsəd onların mülkiyyətlərində olan torpaq sahələrindən maksimum səmərəli istifadə etməyə sövq etməkdir.

1995-2015-ci illərdə həyata keçirilmiş geniş miqyaslı iqtisadi islahatlar əhalinin həyat səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsinə, regionların sosial-iqtisadi problemlərinin həllinə əlverişli zəmin yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikası rayonlarının hərtərəfli inkişafının təmin olunmasında, iqtisadiyyatın ərazi strukturunun təkmilləşdirilməsində, iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edən sahibkarlığın yerlərdə tam bərqərar olmasında, ölkədə yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılmasında və onun tədricən aradan qaldırılmasında son illər həyata keçirilən siyasət nəticəsində əldə edilən makroiqtisadi sabitliyin davam etdirilməst mühüm rol oynayır. Bu vacib amili nəzərə alaraq qarşıdakı illərdə bütünlükdə iqtisadiyyatın, o cümlədən regionlarda ayrı-ayrı sahələrin inkişafının başlıca şərtlərindən biri olan makroiqtisadi sabitlik daha da möhkəmləndiriləcək.

Eyni zamanda qeyd etməliyəm ki, hələ də regionlarda istehsal yönümlü sahibkarlığın inkişaf səviyyəsi zəif olaraq qalır. Mövcud kiçik müəssisələrin iqtisadi rayonlar üzrə: Naxçıvanda 8,6 faizi, Abşeronda 8 faizi, Gəncə-Qazaxda 8,9

faizi, Şəki-Zaqatalada 12,5 faizi, Lənkəranda 5,5 faizi, Quba-Xaçmazda 13,4 faizi, Aranda 6,5 faizi sənaye sahəsində fəaliyyət göstərir.

Bununla yanaşı, sahibkarlığın inkişafı iqtisadi rayonların sənaye potensialına uyğun gəlmir. Regionlarda yerli təsərrüfatçılıq formaları təşəkkül tapsa da, müəssisələrin və təsərrüfatların işinin yeni dövrün tələblərinə uyğun qurulması üçün maliyyə resurslarının əldə edilməsi əksər təsərrüfat subyektləri üçün problem olaraq qalır. Bazar infrastrukturunun zəif inkişafı istehsalçıların səmərəli fəaliyyət imkanlarını azaldır. Kənd təsərrüfatında servis xidmətinin tam formalaşması əhəmiyyət kəsb edir.

Yeni iqtisadi şəraitlə təsərrüfatın idarə edilməsi sahəsində sahibkarlara informasiya, məsləhət xidmətlərinin göstərilməsinə ehtiyac böyükdür. Regionların inkişafı iri həcmdə investisiyalar tələb edir ki, onların cəlb edilməsinin təşviqi sisteminin yaradılması aktual olaraq qalır.

Regionların inkişafında göstərilən problemlərin bir-biri ilə sıx əlaqədar olması onların sistemli həllini tələb edir. bu, regionların inkişafının mühüm şərti kimi çıxış edir. Məhz bu baxımdan, inkişafın hazırki mərhələsində regionların potensialından daha dolğun istifadə və onların səmərəli əlaqələndirilməsi zərurəti rayonların sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilən kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

«Azərbaycan Respublikası Regionlarının Sosial İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı»nda belə tədbirlər və sosial-iqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri göstərilib.

Pul-kredit siyasətində, neft gəlirlərinin artımı ilə əlaqədar olaraq, manatın nisbət qabiliyyətinin əlverişli səviyyədə qorunub saxlanmasını təmin edən məzənnə siyasətinin həyata keçirilməsinə və pul təklifi kanallarının optimallaşdırılmasına xüsusi diqqət yetiriləcəkdir.

İnvestisiya siyasətində dövlət investisiyalarının əsasən regionların infrastruktur və kommunal xidmət təminatının yaxşılaşdırılmasına, sosial obyektlərin inşasına yönəldilməsi əsas hədəf olacaqdır.

Tarif-qiymət siyasəti əhalinin həyat səviyyəsi və ödəniş qabiliyyəti nəzərə alınmaqla formalaşdırılacaqdır. Ölkənin beynəlxalq təşkilatlara daxil olması prosesi sürətləndiriləcək, daxili bazar haqsız rəqabətdən qorunacaq, məhsulların ixracı üçün əlverişli şərait yaradılacaq.

Aqrar sektorda islahatların II mərhələsi sürətləndiriləcək, dövlət siyasətinin başlıca məqsədi kənd əhalisinin maddi rifahının, sosial məişət şəraitinin, əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmasından, yeni iş yerlərinin yaradılmasından ibarət olacaqdır. Dağ rayonlarının inkişafına xüsusi diqqət yetiriləcəkdir.

Azərbaycan kənd təsərrüfatında ənənəvi sahələr olan taxılçılığın, üzümçülüyn, meyvəçiliyin, pambıqçılığın, tütünçülüyn, çayçılığın, ipəkçiliyin və digər regionların yuxarıda qeyd olunan istiqamətlərdə inkişafı və dövlətproqramında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında vacibmərhələ olmaqla ölkənin iqtisadi inkişafında və əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayacaqdır.¹⁴

Göstəricilərə görə 2015-ci ildə ölkədə istehsal edilmiş ümumi daxili məhsulun həcmi əvvəlki illə müqayisədə 1,1% artaraq 54,4 milyard manat olub. Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM-nin (Ümumi daxili məhsul (Gross Domestic Product — GDP) —bir il ərzində iqtisadiyyatda (ölkə daxilində) istehsal olunan bütün mal və xidmətlərin məcmu bazar qiymətidir) həcmi 5703,7 manat, yaxud 5558,7 ABŞ dolları təşkil edib. Yola saldıığımız ildə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda 37,7 milyard manatlıq əlavə dəyər istehsal olunub, onun ÜDM-də xüsusi çəkisi 69,3%-ə dək yüksəlib. Bu dövrdə ümumi daxili məhsulun 33,93%-i sənayedə, 12,14%-i tikintidə, 10,00%-i ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 6,23%-i kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 5,40 %-i nəqliyyat və anbar

---

¹⁴ Azərbaycan Respublikası Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı

təsərrüfatı, 2,71%-i turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, 1,99%-i informasiya və rabitə sahələrində, 19,31%-i isə digər sahələrdə istehsal edilib. Məhsula və idxala xalis vergilər ÜDM-in 8,29%-ni təşkil edib.

Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı görülən işlərə baxmayaraq, bu sahədə bir sıra problemlər hələ də tam aradan qaldırılmamışdır. Bu gün sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsini həyata keçirən bir sıra mərkəzi, şəhər və rayon icra hakimiyyəti orqanlarının işi qənaətbəxş sayıla bilməz. Belə ki, ayrı-ayrı mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, o cümlədən vergi, gömrük, hüquq mühafizə və sanitar epidemioloji xidmət orqanları tərəfindən sahibkarlıq fəaliyyətinə yerli-yersiz müdaxilələr edilir, müxtəlif yoxlamalar aparmaqla onların işinə maneçilik törədilir.

Dünya Bankının beynəlxalq iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri və biznes mühitinin əlverişliyi üzrə qiymətləndirməsini özündə əks etdirən “Doing business 2016” hesabatı, eləcə də Dünya Bankı ilə PWC şirkətinin tərtib etdiyi “Paying taxes 2016” hesabatı ölkəmizin milli vergi sistemini biznesin aparılması nöqtəyi nəzərindən yüksək dəyərləndirir. Azərbaycan bu hesabatlarda “Vergilərin ödənişi” meyarı üzrə dünyanın 189 iqtisadiyyatı arasında 34-cü yerdədir.

Tədqiqatı aparan ekspertlər işgüzar mühiti 5 əsas kriteriya və indikatorla ölçürlər. Bu biznesə başlama, işçilərin işə götürülməsi və azad edilməsi, müqavilələrin bağlanması, kreditlərin alınması və biznesin bağlanması aiddir. Bundan başqa 2 mühüm indikator da hesablanıb. Bu əmlakın qeydiyyatı və investorların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlıdır. Ölkəmizdə sözü gedən göstəricilər aşağıdakı kimidir:

Biznesə başlama – Azərbaycanda biznesintəsis edilməsi üçün 14 dövlət strukturundan keçmək lazımdır. Bu xeyli vaxt aparır – rəsmi qanunvericiliyə görə, müxtəlif təsis proseduraları maksimum 123 gün vaxt apar bilər. Bu zaman adambaşına düşən gəlirin 14,7%-i həcmində kapital tələb olunur. Bu göstəriciyə görə, Azərbaycan regionda ən mürəkkəb təsis proseduruna malikdir, məsələn,

region ölkələrində orta hesabla 9 prosedur qayda, 42 gün vaxt İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına (İİƏT) üzv dövlətlərdə 6 prosedur qayda, 25 gün vaxt tələb olunur. Lakin Azərbaycanda müəssisənin təsis olunması üçün minimum kapital tələb olunmur. Halbuki, region dövlətlərində bu məqsədlə adambaşına düşən gəlirin 51,8%-i həcmində, İİƏT-ə üzv dövlətlərdə 44,1%-i həcmində minimal kapitalın olması vacibdir.

İnkişaf etmiş ölkələrdən Avstraliya, Yeni Zelandiya və Kanada da biznesin açılmasına cəmi 2 gün və cəmi 2 dövlət məmurunun imzasını almaq lazımdır. ABŞ-da bu prosesduralara 5 gün və cəmi 5 nəfərin imzası gərəkdir. Rusiyada müəssisələrin açılması üçün 9 dövlət strukturundan keçmək lazımdır. Bunun üçün sahibkar 36 gün sərf etməlidir.

Azərbaycandakı vəziyyət bir çox İEOÖ-dən yaxşıdır. Məsələn, Braziliyada 152 gün və 17 prosedur, Nigeriyada isə müəssisə açmaq üçün 1025 dollar pul xərcləməlidir.

İşçilərin işə götürülməsi və azad edilməsi. Məşğulluğun şərtiliyi adlanan üç indikator əsasında (işəgötürmədə çətinliklər, işçinin həftəlik iş saati və işdən azad edilməsində çətinliklər) hesablanır. Dünya Bankının ekspertləri hesab edirlər ki, Azərbaycanda işçi tapmaq şərtləri region ölkələrinə nisbətən daha sətrdir. Qonşu dövlətlərdə işçi qüvvəsi nisbətən aşağı əmək haqqı və minimal iş şərtlərinə daha tez razılaşıır. Xarici investor həmçinin işçini azad etməkdə çətinlik çəkə bilər. Ölkə qanunvericiliyi işçinin azad edilməsi üçün ona müəyyən vəsait verilməsini və bir müddət işlə təmin edilməsini nəzərdə tutur. Lakin Azərbaycanda işçini işdən azad etmək Gürcüstan və Ermənistana nisbətən daha asandır.

Əmlakın qeydiyyatı – Azərbaycanda əmlak qeydiyyatdan keçirmək üçün 61 gün və 7 prosesdurala tələb olunur. İlk baxışda sərf olunan vaxt çox görünə bilər, lakin bir çox dövlətlərə nisbətdə bu göstərici Azərbaycanda aşağıdır. Məsələn, Belarusda əmlakı qeydiyyata almaq üçün 231, Bosniyada 331, Sloveniyada 391, Xorvatiyada 956 gün tələb olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə buna 15-20 gün sərf edilir.

Sahibkarlar Braziliyada 14 prosedurdan, Yunanıstanda 12 prosedur mərhələdən keçməli olurlar.

Əmlak qeydiyyatı üçün ödənilən məbləğ də çox aşağıdır – kapitalın 0,5 faizi həcmində, İİƏT ölkələrində bu göstərici 4,9 faizə, Belçika və İrlandiya kimi ölkələrdə isə hətta 13%-ə çatır.

Kreditlərə çıxış – Maliyyə informasiyasına çıxış imkanları bütövlükdə postsovet məkanında zəifdir və Azərbaycan da burada istisna deyil. Bir sıra indeks göstəricilərinə görə region bütövlükdə «0» bala malikdirlər.

İnvestorların müdafiəsi və borcun alınması – İnvestorların müdafiəsi sahəsində qanunvericiliyin olmasına baxmayaraq, Dünya Bankı ölkəmiz üçün indeksi region və İİƏT ölkələri səviyyəsindən aşağı müəyyənləşdirilib. Bununla belə, Azərbaycan iqtisadiyyatının açıqlıq indeksi Türkiyə və Rumıniya kimi dövlətlərlə eyni səviyyədədir.

Azərbaycanda sahibkarlar üçün qismən rahat olan müəssisələrdən biri borcludan pulu almaq və kredit alınması üçün mürəkkəb prosedur qaydaların qismən azlığıdır. Məsələn, borcun məhkəmə qaydasında alınmasına 25 müxtəlif prosedurdan keçməklə 267 gün sərf edilə bilər və bu zaman borcun 19,8 faizi borcun alınması prosesində itirilir. Regionda analoci göstərici 29 prosedur qayda, 412 gün və 18 faiz, Rusiyada 330 gün və 20 faiz təşkil edir. Maraqlı bir rəqəm – Qvatemalada məhkəmə qaydasında borcu geri almaq üçün 4 il, Polşada, Sloveniyada və Serbiyada 3 il vaxt lazımdır.

Biznesin bağlanması – Bu indikator müəssisənin bağlanması üçün dövlət ödəmələri, vəkillərin tutulmasından tutmaş müflisləşmə prosedurunun tam həyata keçirilməsinə qədərki xərcləri və müddətləri əhatə edir. Bərpa normaları indeksinə görə Azərbaycanda bu prosesin həyata keçirilməsinə 2,7 il vaxt gərəkdir və bu əmlakın 8 faizi dəyərində xərcə başa gələcək. Rayonla müqayisədə buna 3,3 il və 13,1 faiz xərc tələb olunur. Qeyd etmək istərdim ki, işçilərin işə götürülməsi və işdən azad edilməsi ölkəmizdə aktual problem olaraq qalmaqdadır.

III FƏSİL. MAKROİQTİSADİ TARAZLIĞIN TƏMİN OLUNMASI ÜÇÜN BÜDCƏ-VERGİ SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi

Büdcənin gəlirlərinin planlaşdırılması ölkənin iqtisadi-sosial inkişaf vəziyyətindən asılı olaraq maliyyə siyasətinin istiqamətləri əsasında həyata keçirilir.

Büdcə planlaşdırılmasının mühüm vəzifələrindən biri növbəti maliyyə ili üçün onun gəlirlərinin mədaxil həcmi proqnozlaşdırmaqdan ibarətdir. Gəlirlərin planlaşdırılması həm iqtisadi mənbələr üzrə, həm də ayrı-ayrı gəlir növləri üzrə həyata keçirilir. Başqa sözlə büdcə gəlirləri həm vergili, həm də qeyri-vergili gəlirlər üzrə planlaşdırılır.

Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin proqnozlaşdırılması qaydası müəyyən edilmişdir. Vergilərin proqnozlaşdırılması zamanı ilk növbədə məlumat bazası əldə edilir. Bu məlumat bazası Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyindən, Statistika Komitəsindən, Vergilər Nazirliyindən, Gömrük Komitəsindən, büdcəyə tədiyə ödəyən ayrı-ayrı təşkilatlardan əldə edilir.

Büdcənin gəlirləri – Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi əsasında dövlət hakimiyyət orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının sərəncamına vergilər, rüsumlar və gəlirlər şəklində əvəzsiz (geri qaytarılmamaq şərtilə) daxil olan pul vəsaitləridir.

Büdcə gəlirlərinin yaranması prosesində, ictimai istehsal prosesində yaranan ÜDM-un bir hissəsinin dövlətin sərəncamına məcburi ödənilməsi baş verir. Bununla dövlətlə vergi ödəyiciləri arasında qarşılıqlı maliyyə münasibətləri yaranır.

Büdcənin gəlirləri vergi ödəyicilərinə, vergitutma obyektlərinə, alınması üsullarına, ödənişin müddətinə və digər xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirlər. Lakin bununla belə onların ümumi cəhəti vardır ki, bu da müxtəlif səviyyəli büdcələrin

gəlir hissəsinin təşkil edilməsidir. Həmin gəlirlərin pul formasında və nağdsız qaydada daxil olması bütün büdcə səviyyələri üçün xas olan ümumi cəhətdir.

Büdcə gəlirləri vergili daxilolmalardan və vergi olmayan gəlirlərdən, əsaslı gəlirlərdən və rəsmi qaydada alınan vəsaitlərdən (transfərlərdən) ibarətdir. Vergi gəlirlərinin əsas mənbəyini yenidən bölgü nəticəsində alınan (mənfəət, əmək haqqı, əlavə dəyər, ssuda faizi, renta, dividendlər və s.) yeni yaradılmış dəyər, gəlirlər və yığım təşkil edir.

Dövlət büdcəsi gəlirlərinin planlaşdırılması (proqnozlaşdırılması) büdcə layihəsinin tərtibinin mühüm vəzifəsidir.

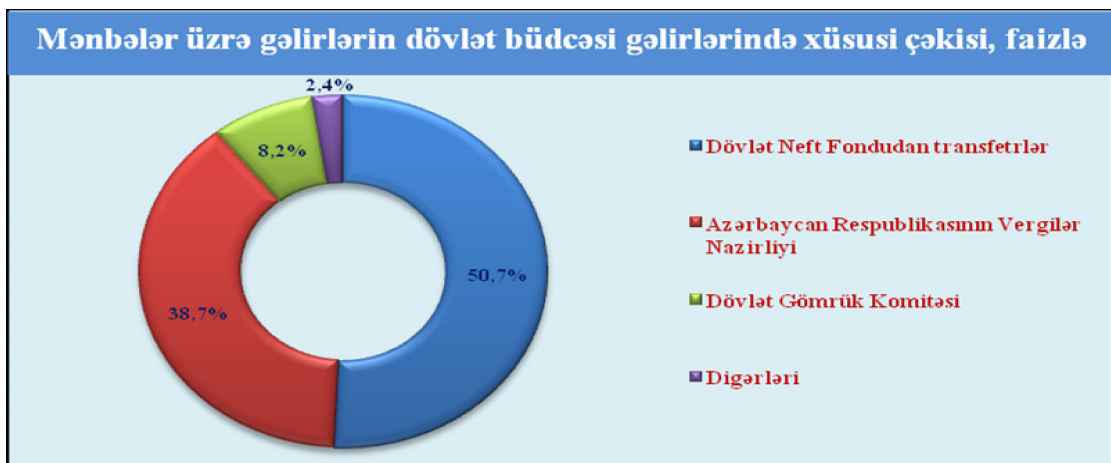
2014-cü ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 18384,0 mln. manat proqnoza qarşı 18400,6 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 16,6 mln. manat çox icra edilməklə proqnoza 100,1 faiz əməl edilmişdir.

2014-cü ildə qeyri-neft sektoru üzrə büdcə daxilolmaları 6256,5 mln. manat məbləğində olmuşdur. Bu 2013-cü illə müqayisədə 19,3 faiz (1010,3 mln. manat), 2012-ci illə müqayisədə isə 34,8 faiz (1614,5 mln. manat) çoxdur.

2014-cü il dövlət büdcəsi gəlirlərinin 50,7 faizi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondundan transfert, 38,7 faizi Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin xətti ilə, 8,2 faizi Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin xətti ilə, 2,4 faizi isə sair daxilolmaların payına düşmüşdür.

Şəkil 3.1

Mənbələr üzrə gəlirlərin dövlət büdcəsi gəlirlərində xüsusi çəkisi, faizlə

2014-cü ildə Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin xətti ilə dövlət büdcəsinə daxilolmalar 7102,0 mln. manat proqnoza qarşı 7113,7 mln. manat, yəni nəzərdə tutulduğundan 11,7 mln. manat və yaxud 0,2 faiz, 2013-cü illə müqayisədə isə 449,7 mln.manat (6,7 faiz) çox icra olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin xətti ilə dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitin 4306,7 mln. manatı və yaxud 60,5 faizi qeyri-neft sektorunun, 2807,0 mln. manatı və yaxud 39,5 faizi neft sektorunun payına düşmüşdür. Neft sektoru üzrə daxilolmaların 1712,1 mln.manatını Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti, 1094,9 mln. manatını isə neft-qaz sahəsində hasilatın pay bölgüsü sazişləri çərçivəsində fəaliyyət göstərən podratçı təşkilatların mənfəət vergisi təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə nəzərdə tutulmuş məbləğdə, yəni 9337,0 mln. manat vəsait daxil olmuşdur.

Sair daxilolmalar üzrə 435,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 439,1 mln. manat və yaxud 100,9 faiz təşkil etmişdir.

2014-cü ildə dövlət büdcəsinin ayrı-ayrı gəlir növləri üzrə daxilolmaların icra vəziyyəti aşağıdakı kimi olmuşdur:

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə 882,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 980,3 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 98,3 mln. manat çox (111,2 faiz) olmuşdur. Bu 2013-cü ilə nisbətən 120,7 mln. manat (14,0 faiz) çoxdur.

Ötən il ərzində yeni iş yerlərinin açılması, ölkədə orta aylıq əməkhaqqının artımı və vergitutma bazasının genişləndirilməsi hesabına fiziki şəxslərdən gəlir vergisi proqnoza nisbətən çox icra olunmuşdur.

Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə 2217,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 2302,5 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 85,5 mln. manat çox (103,9 faiz) olmuşdur. Bu tədiyə növü üzrə daxilolmaların 53,0 faizi (1219,3 mln. manatı) neft, 47,0 faizi isə (1083,2 mln. manatı) qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür.

Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi üzrə daxilolmaların proqnozda nəzərdə tutulduğundan çox icra olunmasının səbəbi 2014-cü ilin sonuna 1 barrel neftin dünya bazarında orta satış qiymətinin 68,4 dollaradək aşağı düşməsinə baxmayaraq, qeyri-neft sektorunun inkişafı hesabına bu vergi üzrə daxilolmaların artması olmuşdur. Qeyri-neft sektorundan mənfəət vergisi üzrə daxilolmalar 2013-cü illə müqayisədə 262,1 mln. manat və ya 31,9 faiz artmışdır.

Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi üzrə 48,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 35,4 mln. manat, yəni nəzərdə tutulduğundan 12,6 mln. manat az (73,7 faiz) olmuşdur. Bu 2013-cü ilə nisbətən 2,3 mln. manat (6,9 faiz) çoxdur.

Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi üzrə 132,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 141,3 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 9,3 mln. manat çox (107,0 faiz) olmuşdur. Bu 2013-cü ilə nisbətən 16,1 mln. manat (12,9 faiz) çoxdur. Həmin tədiyə növü üzrə vəsaitin 32,9 faizi (46,5 mln. manatı) neft, 67,1 faizi isə (94,8 mln. manatı) qeyri-neft sektorunun payına düşür. Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi üzrə daxilolmaların proqnoza nisbətən çox icra edilməsinin səbəbi əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin artması hesabına əmlak vergisi üzrə vergitutma bazasının genişlənməsi olmuşdur.

Əlavə dəyər vergisi üzrə 3209,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 3119,6 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 89,4 mln. manat az (97,2 faiz) olmuşdur. Bu 2013-cü ilə nisbətən 409,6 mln. manat (15,1 faiz) çoxdur. Həmin tədiyə növü üzrə daxil olan vəsaitin 12,5 faizi (390,1 mln. manatı) neft, 87,5 faizi isə (2729,5 mln. manatı) qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür.

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin xətti ilə dövlət büdcəsinə əlavə dəyər vergisi üzrə 2139,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 2048,6 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 90,4 mln. manat az (95,8 faiz) olmuşdur. Bu 2013-cü illə müqayisədə 324,7 mln. manat (18,8 faiz) çoxdur.

Malların ixracının həcmının artması nəticəsində əlavə dəyər vergisinə “0” dərəcə ilə cəlb olunmanın, habelə bu tədiyə növü üzrə əvəzləşdirmələrin artması proqnozun kəsrlə icra olunmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin xətti ilə əlavə dəyər vergisi üzrə 1070,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 1071,0 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 1,0 mln. manat çox (100,1 faiz) olmuşdur. Bu 2013-cü ilə nisbətən 84,9 mln. manat (8,6 faiz) çoxdur.

Sadələşdirilmiş vergi üzrə 130,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 153,4 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 23,4 mln. manat çox (118,0 faiz) olmuşdur. Bu əvvəlki ilə nisbətən 33,9 mln. manat (28,3 faiz) çoxdur. Həmin tədiyə növü üzrə daxilolmaların proqnoza nisbətən çox icra olunmasının səbəbi qeyri-neft sektorunun inkişafı, mənzil tikintisinin genişləndirilməsi və həmin tədiyənin artması üçün digər zəruri tədbirlərin görülməsi nəticəsində olmuşdur.

Aksiz üzrə dövlət büdcəsinə 874,5 mln. manat proqnoza qarşı 797,3 mln. manat, yəni nəzərdə tutulduğundan 77,2 mln. manat az (91,2 faiz) vəsait daxil olmuşdur ki, bu da 2013-cü illə müqayisədə 204,0 mln. manat (34,4 faiz) çoxdur. Həmin tədiyə növü üzrə toplanılan vəsaitin 90,0 faizi (717,8 mln. manatı) neft, 10,0 faizi isə (79,5 mln. manatı) qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür.

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin xətti ilə dövlət büdcəsinə aksiz üzrə 784,5 mln. manat proqnoza qarşı 740,3 mln. manat, yəni nəzərdə tutulduğundan 44,2 mln. manat (94,4 faiz) vəsait daxil olmuşdur ki, bu da 2013-cü ilə nisbətən 228,3 mln. manat (44,6 faiz) çoxdur.

Aksiz vergisinin kəsrlə icra olunmasının əsas səbəbi daxili bazarda neft məhsullarının qiymətlərinin artması nəticəsində yaranan əlavə vəsaitin 2014-cü ilin yanvar ayından tam məbləğdə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin şirkətdaxili qiymətlərə aid edilməsi olmuşdur. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin xətti ilə aksiz üzrə daxilolmalar 90,0 mln. manat proqnoza

qarşı 57,0 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 33,0 mln. manat az (63,4 faiz) icra edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikası ərazisində dövriyyəyə buraxılan (idxal və Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən) avtonəqliyyat vasitələrindən atmosfer havasına atılan zərərli maddələrə dair tələblərin Avro-4 ekoloji normalarına uyğunlaşdırılması barədə” 2014-cü il 14 yanvar tarixli qərarına əsasən Avro-4 ekoloji normalarının tətbiq edilməsi və 2014-cü ilin aprelin 1-dən bu standartlara cavab verməyən avtonəqliyyat vasitələrinin ölkəyə idxalının dayandırılması aksiz üzrə daxilolmaların kəsrlə icra edilməsinə səbəb olmuşdur.

Yol vergisi üzrə dövlət büdcəsinə 39,2 mln. manat vəsait daxil olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin xətti ilə dövlət büdcəsinə yol vergisi üzrə 49,5 mln. manat proqnoza qarşı 22,3 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 27,2 mln. manat az (45,1 faiz) vəsait daxil olmuşdur.

Yol vergisi üzrə daxilolmaların proqnoza nisbətə kəsrlə icra olunmasının əsas səbəbi qanunvericilikdə edilmiş dəyişikliklərə müvafiq olaraq avtonəqliyyat vasitələrinin texniki baxışdan keçmə müddətlərinin dəyişdirilməsi olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin xətti ilə yol vergisi üzrə 20,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 16,9 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 3,1 mln. manat az (84,3 faiz) olmuşdur.

Yol vergisinin kəsrlə icra olunmasının səbəblərindən biri beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Gürcüstan və Qazaxıstan dövlətlərinə aid olan avtonəqliyyat vasitələrinə yol vergisindən azadolmaları özündə birləşdirən kvotaların sayının artmasıdır.

Mədən vergisi üzrə 116,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 116,2 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 0,2 mln. manat çox (100,1 faiz) olmuşdur. Bu tədiyə növü üzrə daxilolmaların 96,9 faizi (112,6 mln. manatı) neft, 3,1 faizi isə (3,6 mln. manatı) qeyri-neft sektorunun payına düşür.

Gömrük rüsumları üzrə daxilolmalar 330,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 365,9 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 35,9 mln. manat (110,9 faiz) çoxdur. Bu 2013-cü illə müqayisədə 67,6 mln. manat və ya 22,7 faiz çoxdur.

Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən və qiymətləri tənzimlənən məhsulların kontrakt (satış) qiyməti ilə (ixrac xərcləri çıxılmaqla) ölkədaxili topdansatış qiyməti arasındakı fərqdən daxilolmalar üzrə 313,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 313,2 mln. manat və yaxud 100,1 faiz olmuşdur.

Dövlət mülkiyyətində olan torpaqların icarəyə verilməsindən daxilolmalar 8,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 4,3 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 3,7 mln. manat az (53,5 faiz) olmuşdur.

Dövlət rüsumu üzrə 123,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 111,1 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 11,9 mln. manat az (90,3 faiz) olmuşdur.

Dövlət rüsumu üzrə daxilolmaların kəsrə icra olunmasının əsas səbəbi “ASAN xidmət”-in tətbiqi nəticəsində qanunvericiliklə hesablanan müvafiq dövlət rüsumlarının 30 faizinin həmin xidmətlərin maddi-texniki təminatının yaxşılaşdırılmasına yönəldilməsi olmuşdur.

Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların ödənişli xidmətlərindən daxilolmalar 207,3 mln. manat təşkil etmişdir.

Vergi orqanlarının xətti ilə toplanan sair daxilolmalar üzrə dövlət büdcəsinə 144,5 mln. manat vəsait daxil olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi tərəfindən dövlət büdcəsinə daxilolmalar 5,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 7,3 mln. manat və yaxud nəzərdə tutulduğundan 2,3 mln. manat çox (146,9 faiz) olmuşdur. Bu 2013-cü illə müqayisədə 0,8 mln. manat və yaxud 12,5 faiz çoxdur. Proqnozun artıqlaması ilə icra olunmasına səbəb icarə haqlarının minimum məbləğlərinin artırılması olmuşdur.

Sair daxilolmalardan dövlət büdcəsinə 224,8 mln. manat vəsait təmin edilmişdir. Sair daxilolmalar aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşmışdır:

- büdcədən verilmiş kreditlər üzrə daxilolmalar 4,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 2,0 mln. manat və yaxud 2,0 mln. manat az olmuşdur. Proqnozun kəsrlə icra olunmasına səbəb Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin “İKA” Bank Olmayan Kredit Təşkilatı tərəfindən kredit müqaviləsinə uyğun olaraq 2,1 mln. manat əsas borcun dövlət büdcəsinə vaxtında qaytarılmaması olmuşdur;
- səhmlərində dövlətin payı olan müəssisələrdən alınan dividendlər üzrə 1,9 mln. manat proqnoza qarşı icra 0,3 mln. manat və yaxud 1,6 mln. manat az olmuşdur. Bunun səbəbi “Azərlotereya” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti tərəfindən dividendlər üzrə nəzərdə tutulmuş vəsaitdən dövlət büdcəsinə 1,9 mln. manat az ödənilməsi olmuşdur;
- dövlət mülkiyyətində olan torpaqların icarəyə verilməsindən daxilolmalar 8,0 mln. manat proqnoza qarşı icra 4,3 mln. manat və yaxud 3,7 mln. manat az olmuşdur.

Daxilolmaların aşağı düşməsinə əsas səbəb bu daxilolma növü üzrə hesablanmış icarə haqlarının dövlət büdcəsinə tam məbləğdə ödənilməməsi olmuşdur:

- “Dövlət zəmanəti ilə alınan borcların Təminat Fondu”na bərpa edilməsi üzrə daxilolmalar 10,7 mln. manat proqnoza qarşı icra 4,7 mln. manat və yaxud 6,0 mln. manat az olmuşdur. Proqnozun kəsrlə icra edilməsinin səbəbi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq sərəncamına əsasən “Azərbaycan Hava Yolları” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin fonda olan borclarının silinməsi və “Azəralüminium” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti tərəfindən fond qarşısında olan 6,0 mln. manat öhdəliyin icra edilməməsi olmuşdur;
- Azərbaycan Respublikasının dövlət zəmanəti ilə kredit təşkilatlarından alınmış kreditlər üzrə daxilolmalar 2,2 mln. manat, xarici dövlətlərin hökumətlərinə verilmiş kreditlər üzrə daxilolmalar 6,5 mln. manat, vahid

xəzinə hesabının qalığının (sərbəst qalığın) idarəetməyə verilməsindən daxilolmalar 5,6 mln. manat, aksiz markaların satışından daxilolmalar 4,0 mln. manat və sair daxilolmalar 199,5 mln. manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 3.1.

2004-2014-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəlirlərin göstəriciləri. (Milyon manatla)¹⁵

Göstərici	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Gəlirlər - cəmi (<i>mln.manat</i>)	1509.5	2055.2	3868.8	6006.6	10762.7	10325.9	11403.0	15700.7	17281.5	19496.3	18400.6
Əlavə dəyər vergisi (<i>mln.manat</i>)	452.7	599.9	737.8	1179.2	1910.9	2012.8	2082.5	2222.7	2366.9	2710.0	3119.6
Aksiz vergisi (<i>mln.manat</i>)	72.4	141.0	187.4	402.9	486.9	485.1	514.9	480.2	531.5	593.3	797.3
Mənfəət vergisi (<i>mln.manat</i>)	223.4	355.4	1360.5	2457.7	2862.3	1329.2	1429.9	2134.0	2252.0	2374.8	2302.7
Torpaq vergisi (<i>mln.manat</i>)	14.1	15.3	18.5	27.1	30.6	26.2	35.3	35.3	30.6	33.1	35.4
Əhalidən tutulan gəlir vergisi (<i>mln.manat</i>)	221.6	317.4	407.3	588.6	627.2	581.9	590.2	715.7	813.0	859.7	980.3
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər (<i>mln.manat</i>)	101.5	205.2	139.3	293.3	449.7	418.1	291.8	433.1	592.5	675.2	684.7
Əmlak verqisi (<i>mln.manat</i>)	32.2	40.4	55.8	72.4	112.9	66.2	101.8	103.9	105.1	125.1	141.3
Sair gəlirlər (<i>mln.manat</i>)	16.5	28.1	40.9	68.6	96.8	86.8	90.3	140.6	157.6	161.5	192.7
Digər gəlirlər (<i>mln.manat</i>)	277.3	299.0	821.1	793.8	4037.7	5197.7	6136.2	9305.4	10306.5	11842.1	10030.4
Mədən verqisi (<i>mln.manat</i>)	97.8	53.5	100.2	123.2	147.7	121.9	130.1	129.8	125.8	121.5	116.2

2015-ci il üzrə dövlət büdcəsinin mədaxili 17 mlrd. 153,2 mln. manat, xərcləri 17 mlrd. 786,8 mln. manat olub. 2015-ci il üzrə dövlət büdcəsinin mədaxili 19,438 mlrd. manat proqnoza qarşı 17 mlrd. 153,2 mln. manat və yaxud 88,2% icra olunub.

2014-cü il dövlət büdcəsinin xərcləri 20063,0 mln. manat proqnoza qarşı 18709,0 mln. manat və yaxud 93,3 faiz icra edilmişdir.

Dövlət büdcəsi xərclərinin ÜDM-də xüsusi çəkisi 31,7 faiz təşkil etmişdir.

Strukturuna görə 2014-cü il dövlət büdcəsi xərclərinin 9897,6 mln. manatı və yaxud 52,9 faizi cari xərclərə (2013-cü illə müqayisədə 704,3 mln. manat və

¹⁵ <http://www.azstat.org/MESearch/details>

yaxud 7,7 faiz çox), 8432,5 mln. manatı və yaxud 45,1 faizi əsaslı xərclərə, 378,9 mln. manatı və yaxud ümumi xərclərin 2,0 faizi dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmətlə bağlı xərclərə yönəldilmişdir.

İqtisadi təsnifata uyğun olaraq 2014-cü il dövlət büdcəsi xərclərinin 7692,4 mln. manatı və yaxud 41,1 faizi qeyri-maliyyə aktivlərinin alınmasına (əsas vəsaitlərin alınması və tikilməsi, dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu), 3167,2 mln. manatı və yaxud 16,9 faizi əməyin ödənişinə (2013-cü ilə nisbətən 416,3 mln. manat və yaxud 15,1 faiz çox), 2638,8 mln. manatı və yaxud 14,1 faizi malların (işlərin və xidmətlərin) satın alınmasına (2013-cü ilə nisbətən 90,4 mln. manat və yaxud 3,5 faiz çox), 2003,0 mln. manatı və yaxud 10,7 faizi digər xərclərə (icarə və maddəli xidmətlər, mənzil fondunun, müxtəlif təyinatlı obyektlərin və yolların əsaslı təmiri, bank xərcləri, ehtiyat fondları, sair müxtəlif xərclər), 1853,4 mln. manatı və yaxud 9,9 faizi təqaüdlərə və sosial müavinətlərə (2013-cü ilə nisbətən 148,0 mln. manat və yaxud 8,7 faiz çox), 682,9 mln. manatı və yaxud 3,6 faizi subsidiyalara və cari transfertlərə (2013-cü ilə nisbətən 349,0 mln. manat və yaxud 2,0 dəfə çox), 294,7 mln. manatı və yaxud 1,6 faizi öhdəliklər üzrə maliyyə əməliyyatlarına, 224,0 mln. manatı və yaxud 1,2 faizi qrantlara və digər ödənişlərə, 84,2 mln. manatı və yaxud 0,5 faizi faizlər üzrə ödənişlərə, 68,4 mln. manatı və yaxud 0,4 faizi maliyyə aktivləri üzrə əməliyyatlara yönəldilmişdir.

Hesabat ilində şəffaflığın artırılması istiqamətində aparılmış məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində sair xərclər (iqtisadi təsnifatın 282100 xərc paragrafı üzrə) 2013-cü illə müqayisədə 418,9 mln. manat və yaxud 22,8 faiz azalmışdır.

Vəsaitlərdən istifadə üzrə nəzarətin daha da artırılması, kommunal (elektrik və istilik enerjisi, qaz və su haqqı və s.), idarənin saxlanılması, ezamiyyə, beynəlxalq və respublika səviyyəli tədbirlərin keçirilməsi, dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmət, beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqqı və digər xərclər qənaətlə icra edilmişdir.

2014-cü ildə dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların büdcədənkənar xərcləri üzrə icra 206,2 mln. manat olmuşdur ki, bu da 2013-cü ilə nisbətən 33,1 mln. manat və yaxud 19,1 faiz çoxdur.

2014-cü il dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş xərclərindən yerli (bələdiyyə) büdcələrə 5,2 mln. manat dotasiya yönəldilmişdir.

Cədvəl 3.2

2004-2014-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin xərclərin göstəriciləri. (Milyon manatla)

Göstərici	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadiyyata (mln.manat)	290.9	444.7	1246.9	2350.0	4958.6	4373.9	4889.9	6803.2	6960.7	8207.5	7598.7
Təhsilə (mln.manat)	294.1	372.5	479.1	723.0	979.7	1147.9	1180.8	1268.5	1453.2	1437.7	1553.9
Səhiyyəyə (mln.manat)	73.5	115.3	162.0	257.2	346.2	402.4	429.2	493.4	609.4	618.9	665.3
Elmə (mln.manat)	20.0	28.8	32.0	43.9	62.1	83.3	92.8	106.1	116.7	117.0	124.2
Qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli idarəetmə orqanlarının saxlanılmasına (mln.manat)	89.3	123.9	142.8	198.8	252.4	289.7	303.0	281.9	342.3	349.3	449.7
Profisit,kəsir (mln.manat)	7.4	85.5	78.7	79.6	11.5	178.0	362.9	303.2	135.0	352.8	308.4
Mədəniyyət, incəsənət və kütləvi informasiya vasitələrinə və idmana(mln.manat)	38.2	50.6	67.1	95.3	140.2	158.3	168.4	189.9	240.8	274.9	294.0
Sosial müdafiyyəyə və təminatə (mln.manat)	236.5	304.9	341.5	594.8	846.4	1054.4	1123.0	1495.4	1769.5	1750.3	1971.2
Hüquq-mühafizə,məhkəmə və prokurorluğun saxlanılmasına(mln.manat)	155.9	206.4	278.7	431.3	533.9	648.9	668.5	710.3	929.2	1049.3	1103.6
Dövlətin xarici borclarının ödənilməsinə (mln.manat)	13.7	15.9	25.1	52.9	97.0	133.9	84.9	223.6	185.9	617.3	359.3
Dövlətin daxili borclarının ödənilməsinə (mln.manat)	3.5	9.6	76.1	7.7	18.2	18.7	6.9	120.2	26.5	110.9	19.6
Sair xərclər (mln.manat)	286.6	468.1	938.8	1331.3	2539.5	2192.5	2818.5	4048.8	4782.2	4610.2	4569.5
Xərclər-cəmi (mln.manat)	1502.1	2140.7	3790.1	6086.2	10774.2	10503.9	11765.9	15397.5	17416.5	19143.5	18709.0

2015-ci ildə dövlət büdcəsinin xərcləri 84,3% və yaxud 17 mlrd. 786,8 mln. manat icra edilib.

2015-ci il ərzində dövlət büdcəsi xərclərinin 10 mlrd. 361,5 mln. manatı və yaxud 58,2%-i cari xərclərə, 6 mlrd. 720,9 mln. manatı və yaxud 37,8%-i əsaslı xərclərə, 704,4 mln. manatı və yaxud 4%-i dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmətlə bağlı xərclərə yönəldilib.

Dövlət büdcəsi xərclərinin 31,9%-i və yaxud 5 mlrd. 665,9 mln. manatı sosial təyinatlı xərclərin (əməyin ödənişi fondu, təqaüd və sosial müavinətlər, dərman və ərzaq xərcləri) maliyyələşdirilməsinə yönəldilib ki, bu da 2014-cü illə müqayisədə 188 mln. manat və yaxud 3,4% çoxdur.

Funksional təsnifata uyğun olaraq 2015-ci ildə 2014-cü illə müqayisədə nəqliyyat və rabitə xərclərinə 35,4% (31,2 mln. manat), ümumi dövlət xidmətləri xərclərinə 24,4% (347,6 mln. manat), müdafiə xərclərinə 12,2% (184,7 mln. manat), iqtisadi fəaliyyətlə bağlı xərclərə 10,2% (31,4 mln. manat), kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi xərclərinə 8,5% (42,9 mln. manat), səhiyyə xərclərinə 6,4% (42,9 mln. manat), təhsil xərclərinə 3,3% (51,3 mln. manat), məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq orqanlarının saxlanılması xərclərinə 0,2% (2,2 mln. manat)) çox vəsait yönəldilib.

2015-ci ildə dövlət büdcəsindən dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərinə 4 mlrd. 994,4 mln. manat vəsait yönəldilib. Bu xərclərin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi çəkisi 28,1% olub.

2015-ci il üzrə büdcə təşkilatlarının təqdim etdikləri xərc sifarişləri üzrə xəzinədarlıq orqanları tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklər tam və vaxtında maliyyələşdirilib. Dövlət büdcəsinin kəsiri 633,6 mln. manat təşkil edib və kəsir maliyyələşmə mənbələri hesabına bağlanıb.

2015-ci ilin icmal büdcəsinin gəlirləri 18 mlrd. 207,3 mln. manat, xərcləri isə 21 mlrd. 67,1 mln. manat icra olunub.

Inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, ümumi daxili məhsulun yenidən bölüşdürülməsində dövlət büdcəsinin rolu artır.

Araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə büdcə gəlirlərinin Milli məhsulda payı son vaxtlar 30-40 faiz intervalında dəyişib. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının məlumatına görə, 2002-ci ildə bütün büdcə həlqələri üzrə məcmu vergi gəlirlərinin ÜDM-də payı aşağıdakı kimi olub:

- İsveçrə – 50,6 %;
- Fransa – 44,2 %;
- İtaliya – 41,1 %;
- Almaniya – 36,2 %;
- Böyük Britaniya – 35,9 %;
- İspaniya – 35,6 %;
- Portuqaliya – 34 %.

Təşkilatın məlumatına görə, göstərilən dövrdə Avropa Birliyi ölkələrində orta hesabla bu göstərici 40,5 faiz olub.

Bu təcrübəyə əsaslansaq, qeyd etmək lazımdır ki, büdcə gəlirlərinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində büdcənin yenidən bölgüdə rolunu ölkəmizdə daha da artırmaq mümkündür.

3.2. Müasir mərhələdə büdcə xərclərinin planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Dövlətin iqtisadi və sosial inkişafında, onun müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsində büdcə sistemi xüsusi rol oynayır. Dövlətin iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək, onu tənzimləmək və sosial siyasətini həyata keçirmək üçün maliyyə sistemi və onun mühüm tərkib hissəsi olan dövlət büdcəsi əvəzsiz iqtisadi alət kimi istifadə edilir.

Dövlət büdcəsi dövlətin əsas maliyyə planı olmaqla dövlət orqanlarına onların funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün real iqtisadi şərait yaradır. Büdcə dövlətin maliyyə vəsaitinin ölçüsünü əks etdirir və buna əsasən ölkədə iqtisadi siyasəti həyata keçirir. Büdcə ölkədə milli gəlirin və ümumdaxili məhsulun (ÜDM)

yenidən bölgüsünü həyata keçirir, pul vəsaiti fondlarının xərclənməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirir, iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimləyicisini həyata keçirir.

Dövlət büdcəsinin xərclərinin planlaşdırılması büdcə prosesinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla ümumdövlət əhəmiyyətli kəsb edən vəzifələrdən biridir. Ümumiyyətlə, büdcə planlaşdırılması zamanı aşağıdakı mühüm vəzifələrə diqqət yetirilir:

- minimum xərclərlə maksimum səmərə əldə etmək;
- büdcə ayırmalarından məqsədli istifadə olunması;
- büdcə ayırmalarının geri qaytarılmaması;
- büdcə, vəsaitlərinin hər hansı bir istehsal (xidmət) göstəricilərinin yerinə yetirilməsi və əvvəcdən ayrılmış vəsaitdən istifadə vəziyyətinin (dərəcəsinin) nəzərə alınması və s.

Azərbaycan Respublikasının büdcə qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət büdcəsindən aşağıdakı xərclər maliyyələşdirilir:

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Milli Məclisinin, Hesablaşma Palatasının, Mərkəzi seçki komissiyasının, Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinin təmin edilməsi;
- məhkəmə hakimiyyəti və prokurorluq orqanlarının fəaliyyəti;
- dövlət əhəmiyyətli beynəlxalq fəaliyyətin həyata keçirilməsi;
- milli müdafiə və dövlətin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, hərbi-sənaye kompleksinin fəaliyyəti;
- dövlət mülkiyyətinin saxlanması;
- Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunun ləğv edilməsi;
- seçkilərin və referendumların keçirilməsi;
- dövlət investisiya proqramının həyata keçirilməsi;
- sənaye sahələrinin dövlət təminatı;
- elmi-tədqiqat işlərinin aparılması;

- ətraf mühitin mühafizəsi;
- fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması;
- bazar infrastrukturunun inkişafı;
- kütləvi informasiya vasitələrinin işinin təşkili;
- yerli büdcələrə maliyyə yardımı;
- dövlət, bələdiyyə strukturlarının səlahiyyətləri çərçivəsində digər xərclər.

Azərbaycan Respublikasının siyasi təşkilinə, inzibati-idarəçilik sisteminə uyğun olaraq dövlət büdcəsinin xərcləri mərkəzi büdcə və yerli büdcələr arasında bölüşdürülür.

Dövlət büdcəsi xərclərinin mərkəzləşdirilmiş xərclər və yerli xərclər arasında hədləndirilməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsasında ali dövlət hakimiyyəti orqanlarının və yerli orqanların iqtisadi, sosial, müdafiə və idarəetmə funksiyaları ilə müəyyən edilir.

Dövlət büdcəsi xərclərinin mərkəzləşdirilmiş xərclər və yerli xərclər arasında bölüşdürülməsi həmçinin «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu, hər maliyyə ili üçün qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının «Dövlət büdcəsi haqqında» qanunu ilə tənzimlənir.

Xərclər büdcələr arasında bölüşdürülərkən mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanlarının funksiyaları, səlahiyyətləri nəzərə alınır və həm də bu və ya digər xərcin hansı dövlət orqanı tərəfindən yerinə yetirilməsinin məqsədəuyğunluğu əsas götürülür.

Azərbaycan Respublikasının büdcə qanunvericiliyinə əsasən xərclər büdcə sisteminin həlqələri arasında bölüşdürülərkən demokratik prinsiplər rəhbər tutulur.

Xərclərin büdcələr arasında bölüşdürülməsi aşağıdakı prinsiplərə əsasən aparılır: idarə və təşkilatların tabeçilik prinsipi: ərazi yerləşməsi və əhatə dairəsi prinsipləri; xərclərin ümumdövlət və yerli əhəmiyyətinə malik olması.

Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsi xərclərinin mərkəzi xərcləri dövlət mülkiyyətində olan təsərrüfat sahələri, dəmir yolu, dəniz və hava nəqliyyatı, xarici

ticarət və xarici iqtisadi əlaqələr üzrə xarici, beynəlxalq münasibətlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar xərclər, respublika əhəmiyyətli mənzil-kommunal təsərrüfat xərcləri, yanacaq-energetika kompleksi ilə əlaqədar xərclər, dövlət investisiya xərcləri, iqtisadi fəaliyyətlə bağlı xərclər, o cümlədən sahibkarlığa kömək xərcləri, dövlətin daxili və xarici borcları üzrə xərclər və s. xərclər aiddir.

Büdcənin xərclərinin planlaşdırılması zamanı xərclər dövlətin yerinə yetirəcəyi funksiyalar, həmin funksiyaları həyata keçirəcək təşkilatlar (qurumlar) və hər bir qurumda vəsaitlərin istifadə ediləcəyi konkret istiqamətlər (yəni xərc maddələri) üzrə müəyyən olunur və planlaşdırılır. Başqa sözlə əvvəlcə dövlətin il ərzində həyata keçirəcəyi bütün işlər (qarşısında duran vəzifələr) funksional istiqamətlər üzrə qruplaşdırılır. Sonra bu vəzifələr ayrı-ayrı dövlət qurumları arasında bölünərək onların icrasını təşkil edən və buna məsuliyyət daşıyan təşkilatlar, habelə konkret işləri və tapşırıqları bilavasitə icra edən idarə və müəssisələr müəyyən olunur. Daha sonra isə dövlət qurumu və təşkilatı üzrə onlara həvalə olunan vəzifə və funksiyaların həyata keçirilməsi üçün konkret xərclər üzrə bir il ərzində ayrılacaq büdcə vəsaitinin həcmi dəqiqləşdirilir.

Göründüyü kimi, dövlət büdcəsinin tərtibi prosesinə büdcədən vəsait alan bütün müəssisə və təşkilatlar, yəni yüz minlərlə insan cəlb olunur. Buna görə də, büdcə işinin səmərəli təşkili, o cümlədən bütün səviyyələrdə və mərhələlərdə vahid metodoloji yanaşmanın və düzgün əlaqələndirilmənin təmin edilməsi üçün ölkədə "Vahid büdcə təsnifatı" işlənib hazırlanıb. Həmin təsnifat Nazirlər Kabinətinin 2004-cü il 06 oktyabr tarixli, 149 sayılı qərarı ilə təsdiq olunub. Bu sənəddə büdcə xərclərinin funksional və iqtisadi təsnifatı verilib. Xərclərin funksional təsnifatı funksional bölmələr, köməkçi bölmələr və paragraflar üzrə qruplaşdırılır və kodlaşdırılır. Xərclərin iqtisadi təsnifatı isə bölmə köməkçi bölmə, paragraf, maddə və yarım maddələr üzrə qruplaşdırılır və kodlaşdırılır. 2006-cı ilin dövlət büdcəsi həmin təsnifata uyğun tərtib olunub.

2016-cı il və sonrakı üç il üçün dövlət büdcəsinin layihəsi ölkənin əsas makroiqtisadi proqnoz göstəriciləri, büdcədən maliyyələşən və maliyyə yardımı alan təşkilatların büdcə sifarişləri və gözlənilən büdcə gəlirləri, həmçinin dünyada cərəyan edən iqtisadi təlatümlərin ehtimal olunan nəticələri, əsasən xammal məhsullarının, o cümlədən xam neftin satış qiymətinin 40-50 ABŞ dolları səviyyəsində olacağı ehtimalı nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır.

Son illərin ənənəsindən fərqli olaraq, dövlət büdcəsinin gəlirləri üzrə real vəziyyətə uyğun olaraq, 2016-cı il dövlət büdcəsinin xərcləri investisiya və sosialyönlü büdcədən daha çox sosialyönlü büdcəyə çevirilmiş, bu zaman dövlət büdcəsi xərclərinin strukturunun, səmərəliliyinin və ünvanlılığının artırılması diqqətdə saxlanılmışdır.

2016-cı il dövlət büdcəsinin xərcləri ilk növbədə müdafiə olunan və ona bərabər tutulan xərclərə yönəldilmiş (əməkhaqqı, əməkhaqqına üstəlik, pensiya, başqa sosial müavinətlər və öhdəliklər, dövlətin daxili və xarici borclarına xidmətlə bağlı xərclər), həmçinin, dövlət büdcəsinin əsaslı vəsait qoyuluşu və digər mənbələrdən (xarici kreditlər) cəlb edilmiş vəsait hesabına yeni tikilmiş, bərpa edilmiş və yenidən qurulmuş sosial və digər infrastrukturların saxlanma və xidmət xərcləri üçün dövlət büdcəsinin xərclərində müvafiq məbləğdə vəsait proqnozlaşdırılmışdır.

Bununla yanaşı, iqtisadi və sosial islahatlara dəstək olmaq, dövlətin müdafiə qabiliyyətini, iqtisadi, ərzaq, ekoloji təhlükəsizliyi təmin etmək, xarici borc və öhdəlikləri yerinə yetirmək, qeyri-neft sektorunun inkişafına dəstək olmaq 2016-cı və sonrakı üç ildə qarşıda duran vəzifələrdəndir.

Aqrar sektora dövlət qayğısının daha da artırılması, bu sektorun inkişaf hədəfləri və prioritetlərinə uyğun olaraq, ölkənin daxili tələbatında əhəmiyyət kəsb edən məhsulların istehsalının artırılması və çeşidinin genişləndirilməsi üçün 2016-cı il dövlət büdcəsində maliyyə bazası yaradılmışdır.

Müvafiq dövlət proqramlarının və tədbirlərinin ortamüddətli büdcə xərcləri ilə əlaqələndirilməsinin daha da təkmilləşdirilməsi, dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuş proqramların və tədbirlərin maliyyələşdirilməsi 2016-cı ildə də davam etdiriləcəkdir.

Məlum olduğu kimi, dövlətin qarşısında duran funksiya və vəzifələrin həyata keçirilməsi müvafiq məqsədlər üçün yaradılmış dövlət orqanları və icra hakimiyyəti qurumları tərəfindən təşkil və təmin olunur. Hər bir konkret funksiya və vəzifənin həlli üçün il ərzində dövlət büdcəsindən ayrılması nəzərdə tutulan vəsait də həmin funksiyayı yerinə yetirən dövlət qurumu və təşkilatları arasında onlara həvalə olunan işlərin həcminə uyğun olaraq bölünür.

Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsi haqqında. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 95-ci maddəsinin I hissəsinin 5-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara alır:

- Maddə 1. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsinin gəlirləri 14 566 000,0 min manat, xərcləri 16 264 000,0 min manat (o cümlədən mərkəzləşdirilmiş gəlirləri 13 799 654,5 min manat, yerli gəlirləri 766 345,5 min manat mərkəzləşdirilmiş xərcləri 14 722 749,0 min manat yerli xərcləri 1 541 251,0 min manat) məbləğində təsdiq edilsin.
- Maddə 8. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsinin xərcləri funksional təsnifatın bölmə və köməkçi bölmələri səviyyəsində aşağıdakı məqsədlərə yönəldilir¹⁶:

---

¹⁶ <http://www.maliyye.gov.az/sites/default/files/qanun-2016.pdf>

Cədvəl 3.3.

Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsinin xərcləri

Sıra №-si	Xərclərin istiqamətləri	Məbləğ (manatla)
1	2	3
8.1.	Ümumi dövlət xidmətləri	2.416.862.479,0
8.1.1.	qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının saxlanması xərcləri	538.323.218,0
8.1.2.	beynəlxalq fəaliyyət və beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqqı xərcləri	193.300.000,0
8.1.3.	elm xərcləri	131.721.750,0
8.1.4.	başqa kateqoriyalara aid edilməyən ümumi dövlət xidməti xərcləri	16.232.362,0

	2	3
8.1.5.	dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmət edilməsi ilə bağlı xərclər	1.249.735.149,0
8.1.6.	yerli büdcələrə (bələdiyyələrə) verilən dotasiya	5.200.000,0
8.1.7.	Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə verilən dotasiya	282.350.000,0
8.2.	Müdafiə	1.837.821.237,0
8.2.1.	müdafiə qüvvələri	1.723.482.961,0
8.2.2.	milli təhlükəsizlik	108.894.688,0
8.2.3.	müdafiə və təhlükəsizlik sahəsində tətbiqi tədqiqatlar	2.422.012,0
8.2.4.	digər kateqoriyalara aid edilməyən xərclər	3.021.576,0
8.3.	Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq mühafizə və prokurorluq	1.138.758.292,0
8.3.1.	məhkəmə hakimiyyəti	51.928.060,0
8.3.2.	hüquq mühafizə	863.261.182,0
8.3.3.	prokurorluq	58.493.009,0
8.3.4.	digər kateqoriyalara aid edilməyən xidmətlər	165.076.041,0
8.4.	Təhsil	1.713.513.135,0
8.4.1.	məktəbəqədər təhsil	157.372.405,0
8.4.2.	ümumi təhsil	940.134.626,0
8.4.3.	ilk-peşə ixtisas təhsili	33.724.900,0
8.4.4.	orta ixtisas təhsili	43.563.736,0
8.4.5.	ali təhsil	37.235.595,0
8.4.6.	əlavə təhsil	3.574.175,0
8.4.7.	təhsil sahəsində digər müəssisə və tədbirlər	497.907.698,0
8.5.	Səhiyyə	744.855.809,0

8.5.1.	poliklinikalar və ambulatoriyalar	108.294.921,0
8.5.2.	xəstəxanalar	352.704.877,0
8.5.3.	səhiyyə sahəsində digər xidmətlər	6.770.121,0
8.5.4.	səhiyyə sahəsində tətbiqi tədqiqatlar	4.945.567,0
8.5.5.	səhiyyə sahəsinə aid edilən digər xidmətlər	272.140.323,0
8.6.	Sosial müdafiə və sosial təminat	1.896.554.714,0
8.6.1.	sosial müdafiə xərcləri	1.860.773.359,0
8.6.1.1.	Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna dövlət büdcəsindən ayırmalar (transfert)	1.100.000.000,0
8.6.2.	sosial təminat xərcləri	35.781.355,0
8.7.	Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət	652.748.607,0
8.7.1.	mədəniyyət və incəsənət sahəsində fəaliyyət	140.941.256,0
8.7.2.	radio, televiziya və nəşriyyat	66.916.442,0
8.7.3.	bədən tərbiyəsi, gənclər siyasəti və turizm	359.284.985,0
8.7.4.	digər kateqoriyalara aid edilməyən fəaliyyət	85.605.924,0
8.8.	Mənzil və kommunal təsərrüfatı	416.763.883,0
8.8.1.	mənzil təsərrüfatı	90.651.523,0

1	2	3
8.8.2.	kommunal təsərrüfatı	311.767.377,0
8.8.3.	su təsərrüfatı	13.824.432,0
8.8.4.	mənzil və kommunal təsərrüfatı ilə bağlı digər xidmətlər	520.551,0
8.9.	Yanacaq və enerji	5.654.925,0
8.10.	Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi	596.599.165,0
8.10.1.	kənd təsərrüfatı	570.384.822,0
8.10.2.	meşə təsərrüfatı	11.603.369,0
8.10.3.	balıqçılıq və ovçuluq	2.650.803,0
8.10.4.	ətraf mühitin mühafizəsi	4.423.061,0
8.10.5.	hidrometeorologiya tədbirləri	7.537.110,0
8.11.	Sənaye, tikinti və faydalı qazıntılar	3.578.856.000,0
8.11.1.	tikinti	3.558.076.000,0
8.11.1.1.	dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu (investisiya xərcləri)	3.554.800.000,0
8.11.2.	faydalı qazıntılar	20.780.000,0
8.12.	Nəqliyyat və rabitə	114.787.486,0
8.12.1.	nəqliyyat	83.174.634,0
8.12.2.	rabitə	31.612.852,0
8.13.	İqtisadi fəaliyyət	254.000.000,0
8.13.1.	İqtisadi və kommertiya fəaliyyəti	116.000.000,0

8.13.1.1.	sahibkarlığa dəstək	66.000.000,0
8.13.1.2.	ipotekaya dəstək	50.000.000,0
8.13.2.	iqtisadi fəaliyyətin digər sahələri	138.000.000,0
8.14.	Əsas bölmələrə aid edilməyən xidmətlər	896.224.268,0
8.14.1.	məqsədli büdcə fondları	290.000.000,0
8.14.1.1.	“Avtomobil Yolları” Məqsədli Büdcə Fondu	290.000.000,0
8.14.2.	ehtiyat fondları	385.000.000,0
8.14.2.1.	Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondu	285.000.000,0
8.14.2.2.	Dövlət büdcəsinin Ehtiyat Fondu	100.000.000,0
8.14.3.	əsas bölmələrə aid edilməyən sair xərclər	221.224.268,0
8.14.3.1.	beynəlxalq və ölkə səviyyəli tədbirlərin keçirilməsi ilə bağlı xərclər	26.000.000,0
8.14.3.2.	fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı xərclər	25.000.000,0
8.14.3.3.	digər xidmətlər üzrə xərclər	170.224.268,0

Göründüyü kimi, 2016-cı ilin dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərində cari illə müqayisədə azalma baş verib. Buna baxmayaraq, əvvəlki illərdə olduğu kimi, büdcənin sosial yönümlülüyü qurunub saxlanılır. Gələn il bu xərclərin xüsusi çəkisi 2014-cü ilin faktiki göstəricisi ilə müqayisədə 8,6 faiz-bənd artımla nəzərdə tutulur.

Büdcədə azalmanın əksər hissəsi Dövlət Neft Fondundan edilən transferin payına düşür. Cari ildə Fondan edilən transfert 10,4 milyard manat nəzərdə tutulmuşdusa, 2016-cı il üçün bu rəqəm 6 milyard manat proqnozlaşdırılır. Azalma 42 faiz təşkil edəcək. Büdcə xərcləri isə əsas etibarilə, əvvəllər planlaşdırılmış investisiya layihələrinin müəyyən müddətə təxirə salınması hesabına azaldılacaq. Xərclərin azalması artıq icrasına başlanılmış önəmli infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsinə təsir göstərməyəcək.

Eyni zamanda, neft sektorunda məhsul istehsalının həcmi 2 faizə yaxın azalma ilə nəzərdə tutulduğu halda, qeyri-neft sektorunda 3,4 faiz artım proqnozlaşdırılır. Bunun nəticəsi olaraq, qeyri-neft sektoru mənbələrindən dövlət

büdcəsinə daxilolmaların həcmi 47 faizə çatacaq. Bu isə cari illə müqayisədə 12 faiz-bəndə yaxın artım deməkdir.¹⁷

2016-cı ilin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində 2015-ci illə müqayisədə cari xərclərin xüsusi çəkisi 10.7 faiz, dövlət borcuna xidmətlə bağlı xərclərin xüsusi çəkisi 4.0 faiz artıb, əsaslı xərclərin xüsusi çəkisi isə 14.7 faiz azalıb.

Nəticə etibarilə dövlət büdcəsi xərclərinin 62.6 faizi və yaxud 10 milyard 188 milyon manatı cari xərclərə, 29.7 faizi və yaxud 4 milyard 826 milyon manatı əsaslı xərclərə, 7.7 faizi və yaxud 1 milyard 250 milyon manatı dövlət borcuna xidmətlə bağlı xərclərə yönəldiləcək.

Belə ki, dövlət büdcəsinin xərclərində sosialyönümlü xərclərin xüsusi çəkisi 36.1 faiz səviyyəsində olacaq ki, bu da cari illə müqayisədə 8.6 faiz-bənd çoxdur. Dövlət büdcəsi xərclərinin azalması fonunda bu xərclər 2015-ci illə müqayisədə 42.0 milyon manat və yaxud 0.7 faiz artaraq 5 milyard 868 milyon manat təşkil edəcək.

2016-cı il üçün dövlət büdcəsindən elm, təhsil, səhiyyə, sosial təminat, mədəniyyət, bədən tərbiyəsi və gənclər siyasəti xərcləri üçün 5 milyard 139 milyon manat vəsait ayrılacaq ki, bu da cari ilin gözlənilən icrası ilə müqayisədə 211.0 milyon manat və yaxud 4.3 faiz çoxdur.

Həmin sahələr üzrə nəzərdə tutulmuş xərclərin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi çəkisi 31.6 faiz və yaxud cari illə müqayisədə 7.8 faiz-bənd çox olacaq.

Yuxarıda qeyd olunan sahələr üzrə məqsədli dövlət proqramlarının və tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə 871.0 milyon manat vəsait proqnozlaşdırılıb.

2016-cı ildə səhiyyə xərcləri üçün 745.0 milyon manat və yaxud dövlət büdcəsi xərclərinin 4.6 faizi həcmində vəsait ayrılıb ki, bu da 2015-ci illə müqayisədə 0.9 faiz-bənd çoxdur.

---

¹⁷ http://azertag.az/xeber/Milli_Meclisde_2016_ci_il_dovlet_budcesi_haqqinda_qanun

2016-cı ilin dövlət büdcəsində səhiyyə xərcləri üçün nəzərdə tutulan vəsaitin 178.0 milyon manatı və yaxud 23.9 faizi bir sıra məqsədli dövlət proqramların və tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcək.

Növbəti ildə sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə 1 milyard 897 milyon manat vəsait nəzərdə tutulur ki, bu da dövlət büdcəsi xərclərinin 11.7 faizi həcmində olmaqla, cari illə müqayisədə 2.0 faiz-bənd çoxdur.

2016-cı ildə qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi, onların məskunlaşma və mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı 324.0 milyon manat, o cümlədən dövlət büdcəsindən 224.0 milyon manat, Dövlət Neft Fondunun büdcəsindən isə 100.0 milyon manat vəsait ayrılacaq.

Ölkənin milli təhlükəsizliyinin və müdafiə qabiliyyətinin, hərbi qulluqçuların sosial müdafiəsinin təmin edilməsi, 2016-cı il dövlət büdcəsi xərclərinin prioritet istiqamətlərindəndir. Bu məqsədə 2016-cı il dövlət büdcəsi xərclərinin 18.3 faizi həcmində və yaxud 2 milyard 977 milyon manat vəsait nəzərdə tutulub.

Məqsədli olaraq Azərbaycan Respublikasında ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı tədbirlərə 186.0 milyon manat vəsait ayrılıb.

2016-cı il dövlət büdcəsinin əsaslı xərcləri 4 milyard 826 milyon manat məbləğində proqnozlaşdırılır ki, onun da 3 milyard 555 milyon manatı dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu (investisiya) xərclərinə sərf ediləcək.

2016-cı il dövlət büdcəsində dövlət borclarına xidmətlə bağlı xərclər (əsas borc və faizlər üzrə xərclər) üçün 1 milyard 250 milyon manat vəsait proqnozlaşdırılır ki, bu da cari illə müqayisədə 474.0 milyon manat və yaxud 61.0 faiz çoxdur.

2016-cı ildə beynəlxalq maliyyə qurumları və kredit təşkilatlarından (Dünya Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı) cəlb edilən kreditlər hesabına ölkəmizdə elektrik, su təchizatı və kanalizasiya, yol şəbəkəsi, regionların kompleks inkişafı üzrə bir sıra mühüm

infrastruktur və sosial təyinatlı layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün 1 milyard 578 milyon manat vəsaitin istifadəsi proqnozlaşdırılır.

Növbəti ildə beynəlxalq fəaliyyət və beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqları ilə bağlı xərclər üçün 193.0 milyon manat vəsait yönəldiləcək. Həmin vəsaitin 71.0 milyon manatı ölkəmizin xaricdə olan diplomatik xidmət orqanlarının və konsulluqların saxlanması üçün nəzərdə tutulub ki, bu da cari illə müqayisədə 13.0 milyon manat və yaxud 22.1 faiz çoxdur.

Gələn ildən xərclərini öz gəlirləri hesabına təmin edən rayon və şəhərlərin sırasına Naftalan şəhəri də daxil olmaqla, onların sayı altıya çatacaq (Sumqayıt, Mingəçevir və Şirvan şəhərləri, Abşeron və İmişli rayonları).

Rayon və şəhərlərin yerli xərcləri üçün dövlət büdcəsi xərclərinin 9.5 faizi həcmində və yaxud 1 milyard 541 milyon manat vəsait proqnozlaşdırılır ki, bu da cari illə müqayisədə 113.0 milyon manat və yaxud 6.8 faiz azdır.

Yerli gəlir və xərcləri tənzimləmək üçün dövlət büdcəsinin mərkəzləşdirilmiş xərclərində nəzərdə tutulan 775.0 milyon manat maliyyə yardımı (dotasiya) cari illə müqayisədə 45.0 milyon manat və yaxud 5.4 faiz az olacaq. Son 5 ildə ayrılan maliyyə yardımının (dotasiyanın) yerli xərclərin tərkibində xüsusi çəkisi 12.1 faiz azalaraq 50.3 faiz təşkil edəcək.

Dövlət büdcəsi xərclərinin ünvanlılığının artırılması üçün növbəti ilin dövlət büdcəsi xərclərində iqtisadi təsnifatın “Sair xərclər” paraqrafı üzrə nəzərdə tutulmuş vəsait cari illə müqayisədə 350.0 milyon manat və yaxud 20.3 faiz azaldılıb.

Növbəti ildə dövlət büdcəsi xərclərinin 5 milyard 364 milyon manatı və yaxud 33.0 faizi konkret (məqsədli) proqram və tədbirlər üzrə maliyyələşdiriləcək ki, bu da ünvanlılığın təmin edilməsində mühüm şərtlərdəndir.

Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il icmal büdcəsinin gəlirləri 16 milyard 720 milyon manat, xərcləri 19 milyard 907 milyon manat proqnozlaşdırılır.

İcmal büdcəyə daxil olan Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun büdcəsinin gəlir və xərcləri bərabər olmaqla, 3 milyard 79 milyon manat təşkil edəcək ki, həmin vəsaitin də 1 milyard 100 milyon manatı və yaxud 35.7 faizi dövlət büdcəsindən ayrılan transfertin payına düşür.

Dövlət Neft Fondunun büdcəsinin xərcləri 8 milyard 200 milyon manat nəzərdə tutulur ki, bu da cari illə müqayisədə 4 milyard 105 milyon manat və yaxud 33.4 faiz azdır.

Növbəti ildə bir sıra dövlət əhəmiyyətli investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün Dövlət Neft Fondunun büdcəsindən 2 milyard 200 milyon manat vəsait yönəldiləcək.

İcmal büdcənin tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinin xərcləri 351.0 milyon manat səviyyəsində proqnozlaşdırılır.

Xərclərin 19.6 faizi və yaxud 69.0 milyon manatı Muxtar Respublikanın öz gəlirləri, 80.4 faizi və yaxud 282.0 milyon manatı dövlət büdcəsindən ayrılan dotasiya hesabına formalaşacaq.

Bildirilib ki, “Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsi haqqında” qanun layihəsində dövlət büdcəsinin gəlirləri 2015-ci ilin gözlənilən icrasından 14,7 faiz az olmaqla 14566.0 milyon manat məbləğində proqnozlaşdırılıb. Gəlirlərin strukturuna baxdıqda, 2016-cı il üçün dövlət büdcəsi gəlirlərinin tərkibində vergili gəlirlərin 7615.0 milyon manat və ya cari illə müqayisədə 4.1 faiz az, digər gəlirlərin (və ya qeyri-vergili) ümumilikdə, 6951.0 milyon manat və ya cari illə müqayisədə 25.4 faiz az olacağı proqnozlaşdırılıb.

2016-cı il üçün dövlət büdcəsinin ümumi gəlirlərinin ümumi daxili məhsula nisbəti 25.2 faiz, qeyri-neft gəlirlərinin ümumi daxili məhsula nisbəti 11.7 faiz, qeyri-neft gəlirlərinin qeyri-neft ümumi daxili məhsula nisbəti isə 16.3 faiz səviyyəsində proqnozlaşdırılıb.¹⁸

---

¹⁸ Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsinin xərcləri

Dövlət büdcəsinin xərcləri növbəti il üçün 16264.0 milyon manat məbləğində olmaqla 2015-ci ilin sonuna gözlənilən icra ilə müqayisədə 8.3 faiz az proqnozlaşdırılıb.

Diqqətə çatdırılıb ki, cari və əsaslı xərclər üzrə konkret nisbətənin təyin edilməsi iqtisadi şəraitdən asılı olaraq müəyyən edilir. Növbəti ildə xərclərin 10188.3 milyon manatı cari, 4826.0 milyon manatı əsaslı xərclərə proqnozlaşdırılıb. 2016-cı ilin büdcəsində əsaslı xərclər 2015-ci ilin proqnoz göstəricisindən 4540.0 milyon manat az nəzərdə tutulub. Aparılan hesablamalar cari və əsaslı xərclər arasında nisbətənin 1.2-dən 2.1 dəfəyə dəyişdiyini göstərir.

Növbəti ildə investisiya siyasətinin reallaşdırılması məqsədilə Dövlət Investisiya Proqramına daxil olan investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə 5.705.2 milyon manat vəsait yönəldilməsi gözlənilir. 2016-cı ilin Dövlət Investisiya Proqramında əsasən keçid layihələrinin maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulub ki, bu da hazırkı layihələrin yekunlaşdırılması üçün zəruri xərclər hesab olunub və vəsaitlərdən səmərəli istifadə baxımından əhəmiyyətli yanaşmadır.

2016-cı ildə dövlət büdcəsi kəsirinin yuxarı həddi cari ilin proqnoz göstəricisi ilə müqayisədə 36.0 milyon manat çox olmaqla 1698.0 milyon manat məbləğində, dövlət büdcəsi kəsirinin ümumi daxili məhsula nisbəti isə 2.9 faiz nəzərdə tutulur.

3.3. Azərbaycan Respublikasında aparılan budcə-vergi siyasəti və vergi islahatlarının əsas istiqamətləri

Budcə-vergi siyasəti həyata keçirilərkən dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi, planlaşdırılması və ona nəzarətin qanunla müəyyən edilmiş normaları reallaşdırılır. İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış budcə-vergi siyasəti maliyyə vəsaitlərinin vergi sistemi vasitəsilə toplanmasının optimallaşdırılması məqsədini güdür.

Budcə-vergi siyasəti dövlət orqanlarının elmi cəhətdən əsaslandırılmış hüquqi fəaliyyəti kimi geniş təkrar istehsalın tələbatını təmin etməlidir. Onun əsas məqsədi vergi ödəyicilərindən vergilərin tutulmasının hüquqi qaydalarını təmin

etməklə bərabər vergitutmanın təsiri altında formalaşan iqtisadi münasibətlərin hərtərəfli qiymətləndirilməsidir.

İqtisadi, siyasi və digər fərqlərə baxmayaraq hər bir dövlətin büdcə-vergi siyasəti ilk növbədə onunla müəyyən edilir ki, dövlət özü təkrar istehsal prosesinin fəal iştirakçısı kimi çıxış edir. Dövlətin əsas məqsədi cəmiyyətin qarşısında duran iqtisadi və sosial məsələlərin həll edilməsidir ki, bu da vergi siyasətinin formalaşmasına öz təsirini göstərir.

Respublikada aparılan büdcə-vergi siyasəti vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, kiçik və orta sahibkarlıq, biznes fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Büdcə-vergi siyasətinin səmərəliliyi dövlətin onu hansı prinsiplər əsasında həyata keçirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Azərbaycan Respublikasında vergi siyasəti aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir:

- vergi sisteminin normativ-hüquqi bazasının yaradılması, vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması;
- vergi ödəyicilərinin fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması və onların hüquqlarının maksimum qorunması;
- vergi yükünün optimal səviyyədə saxlanması;
- vergi sisteminin idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin digər dövlət orqanlarının fəaliyyəti ilə əlaqələndirilməsi;
- dövlət vergi xidməti orqanları əməkdaşlarının fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması, onların sosial müdafiəsinin təmin olunması;

- mövcud vergi sistemində toplanmış təcrübənin mütərəqqi əsaslarını saxlamaqla inkişaf etmiş ölkələrin vergi sisteminin özünü doğrultmuş təcrübəsinin istifadə olunması;
- sahibkarlıq və investisiya fəallığını stimullaşdıran, sadə və vergi ödəyicisi tərəfindən başa düşülən vergi sisteminin yaradılması;
- vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsinin praktiki cəhətdən rahat olması və minimum inzibati xərclər cəlb etməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılması.

Yuxarıda göstərilən prinsiplər əsasında Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən vergi siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəldilən tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- respublikanın ixrac potensialının inkişafının təmin edilməsi;
- daxili və xarici investisiyaların prioritet sahələrə cəlb edilməsinə əlverişli vergi mühitinin yaradılması;
- vergi sisteminin vahid uçot-informasiya sisteminin yaradılması;
- vergi və qeyri-vergi ödənişlərinin yığılması səviyyəsinin artırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- vergi ödəyicilərinin gəlirləri üzərində səmərəli nəzarət mexanizminin tətbiqi;
- vergi intizamına əməl olunması üzərində nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və vergi hüquq pozuntusu hallarına görə məsuliyyət sisteminin daha da sərtləşdirilməsi;
- vergi xidməti orqanları əməkdaşlarının səmərəli fəaliyyət göstərməsi məqsədi ilə vergi orqanlarının maddi-texniki bazasının əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmləndirilməsi və s.

Büdcə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üsulları dövlətin vergi siyasəti aparmaqla nail olmağa çalışdığı məqsədlərdən asılıdır. Müasir dünya təcrübəsində vergi ödəyicisinin vergi yükünün dəyişdirilməsi, vergitutmanın hər hansı bir forma və vasitələrinin digəri ilə əvəz edilməsi, bu və ya digər vergilərin yayılma

sahəsinin dəyişdirilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi və ya ləğvi, vergi dərəcələrinin fərqləndirilmiş sisteminin daxil edilməsi kimi üsullardan geniş istifadə olunur.

Müasir şəraitdə inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələr büdcə-vergi siyasətini aşağıdakı mühüm məqsədlərə nail olmaq üçün həyata keçirirlər:

- təsərrüfat fəaliyyətinin stimullaşdırılması və ya məhdudlaşdırılması yolu ilə iqtisadiyyatın tənzimlənməsində və həmçinin ictimai təkrar istehsalda dövlətin iştirakı;
- müvafiq hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının üzərinə qoyulmuş funksiyaları icra edə bilmək, iqtisadi və sosial siyasəti həyata keçirtmək üçün kifayət edəcək həcmdə maliyyə ehtiyatları ilə təmin etmək;
- gəlirlərin tənzimlənməsi üzrə dövlət siyasətini təmin etmək.

Son illərdə Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən vergi siyasəti aşağıda qeyd olunanlara nail olunmasına istiqamətləndirilmişdir:

- vergilərin sayının azaldılması;
- vergi dərəcələrinin aşağı salınması;
- vergi güzəştlərinin minimuma endirilməsi;
- hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsi;
- rezident vergi ödəyiciləri ilə qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsi;
- əlverişli investisiya mühitinin yaradılması;
- dağ və ucqar rayonlarda sahibkarlığın stimullaşdırılması;
- vergi ödəyicilərinin hüquqlarının genişləndirilməsi;
- vergidən yayınmaya qarşı səmərəli vergi nəzarətinin təşkili;
- vergi idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi;
- vergi ödəyicilərinin məlumatlandırılması, vergi təbliğatı və s.

Büdcə-vergi siyasəti apararkən iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin iştirakı vergi dərəcələri, vergi güzəştləri, vergiqoyma bazası və s. kimi vergi vasitələrinin köməyi ilə həyata keçirilir.

Budcə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsi dövləti vergi islahatları aparmağa sövq edən əsas amillərdən biridir. İnkişaf etmiş ölkələrdə hər 5-7 ildən bir əsaslı vergi islahatları, hər 2-3 ildən bir isə fəaliyyətdə olan vergi normalarünün səmərəliliyinin hərtərəfli təhlili aparılır.

Hazırda ölkəmizdə sosial yönümlü iqtisadiyyatın yaradılması istiqamətində məqsədyönlü işlər aparılır. Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində aparılan islahatların əsas məqsədi yeni istehsal-mülkiyyət münasibətləri şəraitində ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin potensial imkanlarından istifadənin səmərəliliyini artırmaqdan, onların dinamik inkişafını təmin etməkdən, kiçik və orta sahibkarlığın formalaşmasına, ümumən iqtisadi sistemdə işgüzarlığı, çevikliyi, təşəbbüskarlığı stimullaşdırmaqla bütövlükdə sosial-iqtisadi inkişafa şərait yaratmaqdan ibarətdir.

Vergilər Nazirliyinin həyata keçirdiyi islahatlar proqramı aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə etmişdir:

- Vergilər Nazirliyinin təşkilati strukturunun təkmilləşdirilməsi sahəsində işlərin genişləndirilmiş;
- Tədris Mərkəzi yaradılmış;
- vahid kompüter şəbəkəsinin yaradılmış;
- vergi nəzarətinin təkmilləşdirilmiş;
- funksional bölmələr üçün yeni işçi prosedurların işlənilib hazırlanmış və tətbiq edilmiş;
- funksional bölmələrin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün standartlar paketi işlənilib hazırlanmış və tətbiq edilmiş;
- vergi qanunvericiliyində dəyişikliklərmütəmadi olaraq həyata keçirilmiş;
- vergi ödəyicilərinin məlumatlandırılması və vergi təbliğatı inkişaf etdirilmiş;

- AVİS fəaliyyətə başlamışdır.

Vergi idarəçiliyinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, vergi ödəyicilərinin qanunvericiliyin tələblərinə daha ciddi əməl etmələri sahəsində əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi;
- funksional bölmələrdə idarəçilik üzrə yeni işçi proseslərin hazırlanması və tətbiqi;
- vergi orqanları işçilərinin əmək haqqının yüksəldilməsi;
- müasir tələblərə cavab verən kompüter şəbəkəsinin yaradılması, maddi-texniki bazanın yaxşılaşdırılması;
- vergi təbliğatının gücləndirilməsi.

Vergi islahatlarının aparılmasında əsas məqsədlərdən biri vergi ödəyicilərinin və dövlətin maraqlarının maksimal tarazlığına nail olunmasıdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, vergi ödəyicisindən tutulan vergilər onun məcmu gəlirinin 30-40 faizindən çox olduqda iqtisadi fəallığın səviyyəsi aşağı düşür, ölkəyə qoyulan investisiyaların həcmi azalır. Bununla əlaqədar olaraq dövlətin vergi siyasəti vergi yükünün optimal səviyyəsinə nail olmağa yönəldilməlidir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan vergi ödəyiciləri üçün vergi yükünün səviyyəsi kifayət qədər aşağıdır. Bəs onda Azərbaycandakı vergi ödəyiciləri nədən şikayət edirlər? İş burasındadır ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında vergi yükünün ümumi daxili məhsulun tərkibində vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi kimi təyin edilməsi xəstəxanada orta hərəkətin təyin edilməsinə bənzəyir. Fikrimizcə, ilk növbədə xəlvəti iqtisadiyyat problemi ilə bağlıdır. İkinci səbəb vergi intizamının istənilən səviyyədə olmamasıdır. Üçüncü səbəb vergi ödəyicilərinin vergiləri qanunla müəyyən edilmiş miqdarda deyil, istədikləri miqdarda ödəməlidir. Bunun nəticəsi olaraq vergi ödəyicilərinin büdcəyə külli miqdarda vergi borcu yaranır.

Qanunvericilik və inzibatçılıq sahəsində son illərdə aparılan dəyişikliklər, o cümlədən AVİS-in tətbiqini nəzərə alaraq «Vergilər, faizlər və maliyyə

sanksiyaları dövlət büdcəsinə vaxtında ödənilmədikdə onların məcburi alınmasına dair» və vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi bəyannamələri (hesabatları) vaxtında təqdim edilmədikdə onların məcburi alınmasına dair» Metodiki Göstərişlər yeni redaksiyada hazırlanmış və Vergilər Nazirliyinin 11 iyun 2008-ci il tarixli əmri ilə təsdiq edilmişdir.

Vergilər nazirinin 10 yanvar 2008-ci il tarixli əmrinə əsasən «Azərdəmiryolbank», «Texnikabank», «Rabitəbank», «Unibank», Bank of Baku», «Standard bank» səhmdar cəmiyyətlərində elektron formatda və onların filiallarında olan bank hesablarına sərəncamların elektron formatda göndərilməsi və geri qaytarılması işi həyata keçirilmişdir. 2008-ci ildə 5790 borclu vergi ödəyicisinin və ya sərəncam verilmiş olan borclu vergi ödəyicilərinin 21,5 faizinin 42699 bank hesabına sərəncamların elektron formada verilməsi, 4885 vergi ödəyicisinin 17105 hesabından sərəncamların elektron formada geri qaytarılması təmin edilmişdir.

Sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbul olunmuş «Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında» 20 oktyabr 2015-ci il tarixli Qanununun tələblərindən irəli gələn vəzifələrin icrasını təmin etmək məqsədilə Vergilər Nazirliyi öz səlahiyyətləri çərçivəsində bir sıra ciddi tədbirlər həyata keçirir.

Vergilər nazirinin 12.11.2015-ci il tarixli əmri ilə illik dövriyyəsi 120 min manatdan aşağı olan sahibkarlıq subyektlərində səyyar vergi yoxlamaları və vergi nəzarəti tədbirlərinin (əmək müqavilələrinin bağlanmasına və aksizli məhsulların satışı zamanı aksizlərin tətbiqinə nəzarət, habelə dövriyyənin müəyyənləşdirilməsi üçün xronometraj metodu ilə müşahidələrin aparılması istisna olmaqla) keçirilməsi müvəqqəti olaraq dayandırılmışdır.

Vergi Məcəlləsinə edilmiş son dəyişikliklərə əsasən, əlavə dəyər vergisinin məqsədləri üçün ərizə vermək öhdəliyi yaradan vergi tutulan əməliyyatların həcmi

120 min manatdan 200 min manatadək artırıldığından, 2016-cı il yanvar ayının 1-dən dövriyyəsi 200 min manatadək olan şəxslər də fəaliyyətlərini sadələşdirilmiş vergitutma rejimində davam etdirmək imkanı əldə edəcəklər. Bu isə həmin vergi ödəyicilərinin vergi yükünün əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması ilə yanaşı, həm də vergi nəzarəti tədbirlərindən azad olunan vergi ödəyicilərinin əhatə dairəsini xeyli artıracaqdır.

Məlum olduğu kimi, Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq, vergi orqanları tərəfindən aparılan yoxlamalar kameral və səyyar qaydada həyata keçirilir. Son dövrlər vergi orqanları vergilərin hesablanması və ödənilməsini özündə əks etdirən və vergi ödəyicisinin fəaliyyəti haqqında vergi orqanında olan sənədlər, mənbəyi məlum olan məlumatlar əsasında vergi orqanlarına getmədən və onların fəaliyyətinə heç bir müdaxilə etmədən, distant təhlillərə əsaslanan kameral vergi yoxlamalarına daha çox üstünlük verirlər. Bu isə sahibkarların biznes fəaliyyətinə maneçilik törətmədən vergilərin hesablanmasında və dövlət büdcəsinə ödənilməsində vergi ödəyiciləri tərəfindən yol verilən nöqsanların ciddi hüquqi nəticələrə səbəb olmadan aradan qaldırılmasına, nəticə etibarilə büdcə daxilolmalarının artmasına öz müsbət təsirini göstərir. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, 2015-ci ilin ötən 11 ayı ərzində vergi orqanları tərəfindən kameral qaydada hesablanmış 139,7 milyon manatdan çox vəsaitin dövlət büdcəsinə ödənilməsi təmin edilmişdir.

Vergi Məcəlləsinin 3.10.-cu maddəsinin tələblərinə əsasən, vergi sistemi sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətini təşviq etməli olduğundan, habelə Məcəllənin 3.11.-ci maddəsinə əsasən, vergilər haqqında qanunvericiliyin bütün ziddiyyətləri və aydın olmayan məqamları vergi ödəyicisinin xeyrinə şərh edildiyindən, bir sıra hallarda aparılan araşdırmalar hesablanmış vergilərin azaldılması və tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyalarının ləğvi ilə nəticələnir.

Ölkəmizdə daha əlverişli biznes mühitinin formalaşması və sahibkarların, xüsusilə də kiçik və orta sahibkarların vergi borclarının ləğv edilməsində onlara

köməklik göstərilməsi məqsədilə başa çatmaqda olan cari ilin son ayı ərzində vergi orqanlarında aparılmış hərtərəfli araşdırmalar nəticəsində vergi ödəyicilərinin çoxu yaranmış vergi borclarını büdcəyə ödəmiş, mövcud qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq bir sıra vergi ödəyicilərinin borcları azaldılmış, 24 minə yaxın vergi ödəyicisinin əsasən kiçik məbləğlərdə olan borcları isə tamamilə ləğv edilmişdir.¹⁹

2015-ci ildə Vergilər Nazirliyi yanında Vergi Cinayətlərinin İbtidai Araşdırılması Departamentində vergi ödəməkdən yayınma və qanunsuz sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olma faktları üzrə 1853 cinayət işi başlanmışdır. Aparılan araşdırmalar nəticəsində dövlət büdcəsinə 69,5 milyon manat vəsaitin ödənilməsi təmin edilmişdir.

Respublikamızda həyata keçirilən büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də əlverişli vergi mühitinin yaradılması ilə xarici investorların ölkəyə cəlb edilməsidir. Bu məsələ ilə bağlı Azərbaycan Respublikası tərəfindən bir sıra beynəlxalq müqavilələr bağlanmışdır. Bu müqavilələr əsasən investisiyaların təşviqi və qorunması, gəlirlərə və əmlaka görə vergilərə münasibətdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması, nəqliyyat daşımalarını və kredit sazişlərini əhatə edir.

Xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına axınını stimullaşdırmaq, zəngin neft-qaz yataqlarının mənimsənilməsini sürətləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası ərazisində hasilatın pay bölgüsü üzrə sazişlər əsasında karbohidrogen fəaliyyətini həyata keçirən xarici şirkətlər üçün müvafiq protokollarla tənzimlənən, Vergi Məcəlləsindən fərqli üstünlüklərə malik olan xüsusi recimli vergitutma mexanizmi nəzərdə tutulmuşdur. Bu özünü onda göstərir ki, Azərbaycan Respublikası ərazisində karbohidrogen fəaliyyətini həyata keçirən xarici subpodratçı şirkətlər gördükləri iş və xidmətlərə görə əldə etdikləri gəlirdən yalnız 5-8 % dərəcəsi ilə ödəniş mənbəyində tutulan mənfəət vergisinin ödəyiciləridirlər və digər vergiləri ödəməkdən azaddırlar. Neft sazişləri üzrə podratçı tərəf sayılan

---

¹⁹ <http://vergiler.az/art-view/4124/>

xarici şirkətlərin karbohidrogen fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirləri isə həmin sazişlərlə müəyyən olunan dərəcələrlə yalnız mənfəət vergisinə cəlb olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra Ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət ölkədə iqtisadiyyatın bütün sahələrində genişmiqyaslı islahatların aparılmasını təmin etmişdir. Onların içərisində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi, iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri və digərləri ilə yanaşı bazar münasibətlərinə adekvat vergi siyasətinin həyata keçirilməsi də mühüm yer tutur. Son illər səmərəli vergi sisteminin formalaşdırılması, onun qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, vergi orqanları əməkdaşlarının peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması, ölkədə əlverişli vergi mühitinin və vergi mədəniyyətinin yaradılması sahəsində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. 1999-cu ildən başlayaraq vergi orqanlarının strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan işlər sistemlilik, çeviklik, koordinasiya olunma və təşkilati-idarəetmə mexanizminin tətbiqi kimi bir sıra müsbət keyfiyyətlərə nail olmağa imkan vermişdir.

Vergi sistemində aparılan kompleks islahatlar qısa zaman ərzində vergi daxilolmalarının artımını təmin etmiş və sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırmışdır.

Ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafı Azərbaycan Respublikasında sivil vergi xidmətinin formalaşması istiqamətində həyata keçirilən işlərin davam etdirilməsini tələb edir. Azərbaycan Respublikasında vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi Dövlət Proqramı bu sahədə aparılacaq islahatların növbəti mərhələsini təşkil edir. «Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramına (2014-2018-ci illər)», Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» 2002-ci il 10 sentyabr tarixli, «Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında» 2002-ci il 28 sentyabr

tarixli, «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması tədbirləri haqqında» 2003-cü il 24 noyabr tarixli və «Azərbaycan Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında» 2005-ci il 31 may tarixli fərmanlarına uyğun olaraq vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğundur. Vergi sisteminin inkişafı üzrə 2013-2020-ci illər üçün Strateji Planın həyata keçirilməsi.

Bununla belə Azərbaycan Respublikasında vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar Dövlət Proqramının (2005-2007-ci illər) və Vergilər Nazirliyinin 03 noyabr 2008-ci il tarixli 081704010108620 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş “Vergi qanunvericiliyi və inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi üzrə 2009-2012-ci illər üçün Strateji Plan” əsas məqsəd və vəzifələri müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi Dövlət Proqramının əsas məqsədi ölkədə vergi sistemini beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaqla bu sahədə səmərəli inzibatçılığın yaradılmasına nail olmaqdan və ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə təkan verən vergi daxilolmalarının müntəzəm artmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar aşağıdakı vəzifələrin yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi sistemində vergi ödəyicilərinə xidmət işini təkmilləşdirmək;
- Azərbaycan Respublikasının regionlarında kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün özəl vergi məsləhəti xidmətləri yaratmaq;
- vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunması üçün mükəmməl apelyasiya sisteminin yaradılmasına nail olmaq;
- fiziki şəxslərin ümumi gəlirləri haqqında bəyannamənin verilməsinə hazırlıq işini sürətləndirmək;

- vergi ödəyicilərinin uçotu, o cümlədən əlavə dəyər vergisi üzrə qeydiyyat sistemini təkmilləşdirmək;
- Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin kompüter informasiya sistemi çərçivəsində auditin planlaşdırılması işini təşkil etmək;
- vergi borclarının məcburi alınması sahəsində texnoloji və inzibati imkanları gücləndirmək;
- vergi orqanlarında kadrların peşəkar hazırlıq səviyyəsini artırmaq;
- vergi orqanlarının funksional fəaliyyətini vahid kompüter sistemi çərçivəsində avtomatlaşdırmaq;
- vergi orqanları ilə vergi ödəyiciləri arasında elektron əlaqəyə keçidi təmin etmək.

Vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsini həyata keçirmək məqsədilə aşağıdakı prinsiplərin əsas götürülməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

- vergi inzibətçiliğinin səmərəliliyinin artırılması iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərməlidir;
- vergilərin ödənilməsi sahəsində bürokratik maneələr aradan qaldırılmalı, hesabat formalarının sayı azaldılmalıdır;
- vergi daxilolmaları vergilərin yığılması ilə bağlı xərcləri əhəmiyyətli dərəcədə üstələməlidir;
- vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması üçün normativ - hüquqi baza təkmilləşdirilməlidir;
- vergi ödəyicilərinin müflisləşməsinin qarşısı alınmalı və onların hüquqlarının müdafiəsi təmin edilməlidir.

Son illər vergi qanunvericiliyi ilə yanaşı vergi sistemində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi istiqamətində də mühüm işlər görülmüşdür. Vergilər Nazirliyinin yaradılması, inzibati rayonlar üzrə vergi idarələrinin regional vergi orqanları ilə əvəz edilməsi, vergi sistemində aparılan digər struktur dəyişiklikləri vergidən yayınmaların azalmasında və dövlət büdcəsinə ödəmələrin artmasında

böyük rol oynamışlar. Eyni zamanda, bu sahədə hələ də istifadə olunmayan ehtiyatlar mövcuddur. Onları nəzərə alaraq ölkədə vergi inzibətçiliğinin aşağıdakı istiqamətlərdə inkişafı məqsədəuyğun hesab edirik:

- vergilərin könüllü ödənilməsi sisteminin inkişaf etdirilməsi və vergi ödəyicilərinin hüquqlarının etibarlı qorunmasının təmin edilməsi;
- vergi dələduzluğu və vergidən yayınma halları ilə mübarizənin gücləndirilməsi, vergi inzibətçiliğinin az riskli sistem kimi formalaşması;
- vergilərin məcburi ödənilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi və vergi borclarının yaranmasının qarşısının alınması;
- vergi orqanlarında idarəetmə sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;
- müasir tələblərə cavab verən kömpüter informasiya sisteminin yaradılması.

Azərbaycan Respublikasında vergi inzibətçiliğinin əsas istiqamətlərindən biri olan vergilərin könüllü ödənilməsi sisteminin yaradılması və vergi ödəyicilərinin hüquqlarının etibarlı müdafiəsinin təmin edilməsi üçün qarşıdakı illərdə aşağıdakı işlərin görülməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

- vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsi konsepsiyasının hazırlanması;
- vergi mədəniyyətinin artırılmasına yönəldilmiş proqramların həyata keçirilməsi;
- özəl vergi məsləhəti xidmətlərinin təşkili üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- vergi ödəyicilərinin hüquqlarının müdafiəsi, onların şikayətlərinə obyektiv baxılması məqsədilə daha mükəmməl apelyasiya sisteminin yaradılması.

Vergilərin ödənişində könüllüyn artırılması, mövcud beynəlxalq təcrübədən istifadə etməklə, Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərin ümumi gəlirləri haqqında bəyannamənin tətbiqi sahəsində zəruri işlərin görülməsini tələb edir. Həmin bəyannamədə əmək haqqının və digər gəlirlərin mənbələrinin düzgün göstərilməsi üçün maarifləndirmə işləri böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Vergidən yayınmanın qarşısını almaq, bu sahədə mübarizəni gücləndirmək məqsədilə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlər bütün vergi ödəyiciləri üçün bərabərlik prinsipinə riayət edilməsinə və vergi daxilolmalarının artımının təmin edilməsinə yönəldilir. Hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən vergidən yayınma halları bir çox hallarda nağd qaydada əməliyyatların aparılması, saxta vergi hesab-fakturalarından istifadə etməklə əlavə dəyər vergisi üzrə əvəzləşdirmələrin edilməsi və digər amillərlə bağlıdır.

Əlavə dəyər vergisi üzrə vergidən yayınmaların qarşısını almaq üçün qeydiyyatda alınma qaydalarını sərtləşdirmək, vergi ödəyicilərinin qeydiyyatı prosesində mərhələli oxlama mexanizmini tətbiq etməklə vergidən yayınmaya meyilli olanları əvvəlcədən aşkar etmək və belə vergi ödəyicilərinin könüllü qeydiyyatda alınması praktikasından imtina etmək kimi tədbirlərdən geniş istifadə olunmalıdır.

Vergi inzibatçılığının səmərəliliyinin artırılmasında vergi auditi işinin təkmilləşdirilməsi və audit xidmətinin az riskli sistem kimi fəaliyyət göstərməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə vergi ödəyiciləri haqqında hüquqi və analitik məlumat bazasının Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin vahid kompüter informasiya sisteminə inteqrasiyası, səyyar vergi yoxlamaları üçün vergi ödəyicilərinin seçilməsi prosesinin avtomatlaşdırılması və yoxlamaların nəticələrinin xüsusi meyar əsasında qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulur.

Vergilərin məcburi ödənilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi və vergi borclarının yaranmasının qarşısının alınması istiqamətində aşağıdakı işlər görülməlidir:

- Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin kompüter informasiya sistemi vasitəsilə borcları yaranma müddətlərinə görə qruplaşdırmaq, vergi ödəyicilərinə vergi borcları haqqında bildirişlərin göndərilməsini avtomatlaşdırmaq;

- Əlavə dəyər vergisi üzrə könüllü qeydiyyat prosedurunu təkmilləşdirmək və vaxtı keçmiş vergilər üzrə faiz dərəcələrini sərtləşdirməklə vergi borclarının yaranmasının qarşısını almaq.

Vergi borclarının məcburi ödənişi işinin səmərəliliyini artırmaq üçün vergi inzibatçılığının gücləndirilməsi tələb olunur. Bununla əlaqədar məcburi ödəmə mexanizminin texnoloji, iqtisadi və hüquqi aspektləri hazırlanıb tətbiq olunmalıdır.

Vergi orqanlarında idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğunlaşdırılması kadr potensialından səmərəli istifadə edilməsini, mütəxəssislərin hazırlıq səviyyəsinin yüksəlməsini, vergi ödəyiciləri ilə münasibətlərin təkmilləşdirilməsini təmin etməklə dövlət büdcəsinə daxilolmaların vaxtında və daha dolğun köçürülməsinə yönəldilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi sistemində struktur bölmələrin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi sistemin həyata keçirilir və onun təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Nazirliyin taktiki planlaşdırma və qərar qəbul etmə qabiliyyətinin optimallaşdırılması məqsədilə Menecment İnformasiya Sisteminin (MİS) yaradılması və onun kompüter informasiya sistemində inteqrasiyası təmin ediləcəkdir. Korrupsiya risklərini ifşa etmək və korrupsiya halları ilə mübarizəni gücləndirmək üçün Nazirlikdə mövcud prosedurların şəffaflığı artırılacaq və daxili təhlükəsizlik sisteminin fəaliyyəti gücləndiriləcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyində kadrların yüksək peşəkar səviyyəsini təmin etmək məqsədilə trening sistemində aşağıdakı işlər aparılmalıdır:

- Tədris Mərkəzinin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, müasir trening konsepsiyalarının və üsullarının tətbiqi təmin edilməsi;
- Nazirliyin əməkdaşları və vergi ödəyiciləri üçün məsafədən təhsilin («on-layn» rejimində) təşkili və tədris-metodiki təminatı hazırlanmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərindən biri də müasir tələblərə cavab verən kompüter informasiya sisteminin yaradılmasıdır. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin və onun

orqanlarının funksional fəaliyyətlərinin vahid elektron sistemi çərçivəsində avtomatlaşdırılması və tədricən vergi ödəyiciləri ilə birbaşa əlaqənin kontraktsız əlaqə ilə əvəz edilməsi Dövlət Proqramının qarşısında duran ən vacib istiqamətlərdəndir. Bununla bağlı qarşıdakı illərdə, ilk növbədə, vergi ödəyicilərinin vahid dövlət reyestrinin yaradılması və orada bütün vergi ödəyiciləri haqqında zəruri məlumatın toplanmasının təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, vergi ödəyicilərinin bəyannamələrinin elektron formada qəbulu və işlənməsi bu istiqamətin mühüm elementi kimi həll ediləcəkdir.

Nazirliyin vahid kompüter sistemində vergi bəyannamələrinin yığılması, vergi ödəmələri, kameral və səyyar vergi auditi üzrə vergi ödəyicilərinin seçilməsi və auditin aparılması prosesləri avtomatlaşdırılmalıdır.

Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin fəaliyyətinin digər istiqamətləri, o cümlədən kargüzarlıq, kadrların uçotu və idarəetmə, kadr hazırlığı işi, işçilərin və ayrı-ayrı idarələrin fəaliyyətinin müvafiq meyarlar əsasında qiymətləndirilməsi, vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması kimi idarəetmədə vacib rol oynayan proseslər avtomatlaşdırılıb vahid kompüter informasiya sisteminə inteqrasiya olunmalıdır.

Məlumat üçün bildirək ki, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi haqqında 28 noyabr 2003-cü ildə qəbul edilmiş Qanuna əsasən 1 yanvar 2004-cü ildən Vergilər Nazirliyi vergi ödəyicilərinin vahid dövlət reyestrinin (VÖVDR) məlumat bankının aparılması, onun bütövlüyünü və qorunmasını təmin edir, rəsmi sorğulara cavab olaraq Vergi Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydada vahid dövlət reyestrindən çıxarışı təmin edir. Hüquqi və fiziki şəxslər üzrə göstəricilərin və məlumatların həcminin tərkibi vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsi üzrə nəzarət işlərinin həyata keçirilməsinə imkan verir.

Səmərəliyin qiymətləndirilməsi vergi inzibatçılığının iş proseslərinin fəaliyyətinin yaradılması, tətbiqi və müdafiəsinin tərkib hissəsini təşkil edir.

Tədqiqatımızın nəticəsi olaraq vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi üzrə işlərin səmərəliyinin müəyyən edilməsi üçün parametrlərin aşağıdakı qaydada və qrupda təsnifləşdirilməsi məqsədəuyğun hesab edirik.

Vergi xidmətinin təkmilləşdirilməsinin miqyası vergi inzibatçılığının modernləşdirilməsi işinin zəruri olduğunu bir daha sübut edir. Bununla da nəticələrin qiymətləndirilməsi göstəriciləri və dəyişikliklər prosesinin idarə edilməsi sisteminin işlənilib hazırlanması əsas aktual problemlərdəndir.

Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinin sosial aspektlərinin qiymətləndirilməsi aşağıda qeyd olunanlar hesabına informasiya təminatının həll etməlidir:

- vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsi ilə bağlı vergi ödəyicilərinin davranışını müəyyən edən əsas amilləri aşkar etmək;
- vergi orqanları işçiləri arasında etik qaydaların pozulması üsullarının yayılmasına şərait yaradan faktlar haqqında informasiyanı əldə etmək;
- Vergilər Nazirliyi tərəfindən vergilərin yığılmasının stimullaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərə vergi orqanları işçilərinin və vergi ödəyicilərinin münasibətini öyrənmək;
- aşkar edilmiş problemlərin azaldılması üçün daxili yoxlamaların keçirilməsinin mümkünlüyünü müəyyən etmək;
- vergi orqanları işçilərinin və vergi ödəyicilərinin münasibətlərinə aid olan tipik problemləri müəyyən etmək;
- vergi orqanları işçilərinin vergi ödəyiciləri ilə qeyri-formal münasibətləri aşkar etmək və bu münasibətlərin yaranmasına təsir edən amilləri müəyyən etmək;
- Vergilər Nazirliyi tərəfindən vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi və ayrı-ayrı tədbirlərin səmərəliyinin qiymətləndirilməsi istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlərə vergi orqanları işçilərinin münasibətini müəyyən etmək.

Vergi ödəyicilərinin könüllü əmələmə səviyyəsinin artırılması vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Hazırda bu istiqamətə daha çox diqqət yetirilir. Bunu aşağıdakılarla əsaslandırmaq olar.

İlk növbədə könüllü əmələmə anlayışını aydınlaşdırmaq. Könüllü əmələmə dedikdə vergi ödəyiciləri tərəfindən vergitutma ilə əlaqədar lazımi məlumatın müvafiq dövrdə vergi orqanına təqdim etmək, hesablanmış vergiləri ödəmək, tapşırıqları vaxtında yerinə yetirmək və s. hərəkətlərin heç bir təsir mexanizmi olmadan həyata keçirilməsi başa düşülür. Bununla əlaqədar xarici ölkələrin təcrübələrinə diqqət yetirdikdə aydın olur ki, bir neçə qərb ölkələrində könüllü əmələ etmə dərəcəsi 90 faiz, Amerika Birləşmiş Ştatlarında təxminən 85 faiz, inkişaf edən ölkələrdə isə bu göstərici 50 faiz və ya ondan aşağıdır. Burada sual yarana bilər ki, nə üçün könüllü əmələmə vacibdir? Bu sualın əsas cavablarından biri odur ki, könüllü əmələmə xərclər baxımından səmərəlidir. Məsələn tutaq ki, vergi daxilolmalarının 90 faizi könüllü əmələ edən vergi ödəyicilərinin hesabına, 10 faizi isə məcburi əmələ edənlərin hesabına formalaşır. Daxilolmalara müvafiq olaraq yığım xərclərinə diqqət yetirdikdə məlum olur ki, vergi orqanının çəkdiyi xərcin 35 faizi könüllü əmələməyə, 65 faizi isə məcburi əmələmə tədbirlərinə (audit, vergi borclarının məcburi toplanması, cinayət araşdırması və s.) sərf edilir.

Beynəlxalq təcrübədə vergi qanunvericiliyinə əmələmə səviyyələrinə görə vergi ödəyiciləri dörd qrupa bölünür:

Birinci qrupa yüksək səviyyəli əmələ edənlər daxildir. Onlar vaxtında qeydiyyatdan keçir, vergi orqanına bütün məlumatı, o cümlədən bəyannamələri təqdim edir və vergiləri vaxtında ödəyir. Bu kateqoriyaya daxil olan vergi ödəyicilərinin əmələmə səviyyəsi 85 faiz və daha artıqdır. Həmin şəxslər gəlir və xərclərin uçotunu müvafiq qaydada aparır, audit prosesində əməkdaşlıq etməklə yanaşı zəruri sənədləri yoxlayıcılara könüllü təqdim edir.

Vergi qanunvericiliyinə orta səviyyədə əmələ edənlər ikinci qrupa daxildir. Onlar da müvafiq qaydada qeydiyyatdan keçir və lazımi məlumatları təqdim

edirlər. Lakin, bu şəxslərin qanunvericiliyə əmələtmə vəziyyəti birinci qrupdakılardan geri qalaraq əmələtmənin səviyyəsi 50-80 faiz arasında dəyişir.

Üçüncü qrupa daxil olanlar vergi qanunvericiliyinə əməl etməyənlərdir. Həmin vergi ödəyiciləri vergi orqanında qeydiyyatdan keçsə də məhdud və dəqiq olmayan məlumatlar təqdim edir. Həmçinin, onlar bəyannamələrin təqdimatını gecikdirir və vergiləri vaxtında ödəmirlər. Bu kateqoriya üzrə vergi qanunvericiliyinə əməl etmənin faiz ifadəsi 0-50 faiz arasında dəyişir.

Sonuncu qrupa daxil olanlar isə vergi qanunvericiliyinə son dərəcədə əməl etməyən vergi ödəyiciləridir. Onlar qeydiyyatdan keçmir, bəyannamələri təqdim etməyərək vergiləri ödəmirlər. Eyni zamanda, bu şəxslər heç bir mühasibat qeydlərini və köməkçi sənədlərin uçotunu aparmırlar. Belə vergi ödəyiciləri vergi qanunvericiliyini ciddi şəkildə pozanların sırasına daxil edilir.²⁰

Sadalanan qruplara daxil olan vergi ödəyicilərinə münasibətdə fərdi yanaşmaya daha çox üstünlük verilməlidir. Bu zaman könüllü əmələtmə üçün tələblər də nəzərə alınmalıdır. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- Səmərəli məcburetmə proqramları;
- Ədalətli və effektiv vergi inzibatçılığı;
- Vergi ödəyicilərinə yardım və onların maarifləndirilməsi.

Vergi ödəyicilərinə keyfiyyətli və səmərəli xidmətin göstərilməsi onlarda könüllü əmələtmə səviyyəsinin əhəmiyyətli şəkildə artmasına rəvac verir. Vergi ödəyicilərinə xidmət işinin əsasını vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsi, onlara zəruri yardımın göstərilməsi və bununla da vergi öhdəliklərinin vaxtında və tələb olunan qaydada yerinə yetirilməsinə nail olmaq təşkil edir. Yəni, vergi orqanları vergi ödəyicilərinə vergi öhdəlikləri və bəyannamələrin doldurulmasına qarşı qoyulan tələbləri daha yaxşı başa düşməkdə yardım göstərir.

Xidmət zamanı diqqət mərkəzində saxlanılan məsələlərə vergi ödəyicilərinin hüquq və vəzifələri də daxildir. Vergi ödəyicisinin hüquqları hər bir vətəndaş və

---

²⁰ <http://www.taxes.gov.az/modul.php?lang=&name=statistika&page=30>

vergi ödəyicisinə tətbiq olunan zəmanətli standartlardır. Vergi Məcəlləsinin 100-dən artıq maddəsi bu və ya digər formada vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunması və onların qanuni maraqlarının təmin olunmasına həsr edilib. Belə ki, Məcəllənin on beş maddəsində vergi qanunvericiliyinə əməl olunma sahəsində vergi ödəyicilərinin hüquqları, on iki maddədə vergilərin müəyyən edilməsi və tutulmasının əsasları, səkkiz maddədə vergi yoxlamalarının aparılması ilə bağlı müddəalar və s. təsbit edilib. Vergi ödəyicisinin hüquqlarından danışarkən onun vergi orqanları və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən şikayət etmək hüququnu xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Şikayətlər həm yuxarı vergi orqanlarına, həm məhkəməyə və ya eyni zamanda, hər iki instansiyaya edilə bilər.

Vergi ödəyicilərinə keyfiyyətli xidmət göstərmək üçün onların ehtiyac və istəkləri müəyyən olunmalıdır. Aşağıdakı ehtiyaclar vergi ödəyicilərinin hamısı üçün ümumidir:

- Nəzarət - vergi ödəyiciləri vəziyyətə nəzarət etmək üçün adekvat qabiliyyətə malik olduqlarını hiss etmək istəyirlər;
- Məqsədlər - vergi ödəyiciləri vergi əməkdaşı ilə əlaqə zamanı özləri üçün vacib olan məlumatı əldə etməyə çalışırlar;
- Fərdi reputasiya - vergi ödəyiciləri həmişə özlərinə qarşı müsbət davranış hiss etməyə ehtiyac duyurlar;
- Bərabərlik və ədalət - vergi ödəyiciləri onlarla bərabər və ədalətli davranılmasını istəyirlər;
- Səmimilik - vergi ödəyiciləri əlaqədə olduqları şəxs haqda müsbət fikirləşməkdə daha maraqlıdırlar. Bununla onlar vergi əməkdaşlarına etibar etmək və güvənmək istəyirlər;
- Anlamaq - vergi ödəyiciləri hadisələrin baş vermə səbəbini daha dərinləndirən anlamağa cəhd edirlər.

Bütün bunların gözlənilməsi vergi ödəyicilərinə operativ, dəqiq və dolğun xidmət göstərilməsinə imkan verir.

NƏTİCƏ

Makroiqtisadi tarazlıqla büdcə-vergi siyasəti arasında qarşılıqlı əlaqə tədqiq olunmuş, ölkənin davamlı sosial-iqtisadi inkişafı üçün məqsədyönlü, elmi əsaslandırılmış büdcə planlaşdırılmasının, vergi siyasətinin mühüm əhəmiyyəti şərh edilmişdir.

Büdcə-vergi siyasəti həyata keçirilərkən dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi, planlaşdırılması və ona nəzarətin qanunla müəyyən edilmiş normaları reallaşdırılır. İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış büdcə-vergi siyasəti maliyyə vəsaitlərinin vergi sistemi vasitəsilə toplanmasının optimallaşdırılması məqsədini güdür.

Vergi siyasəti dövlət orqanlarının elmi cəhətdən əsaslandırılmış hüquqi fəaliyyəti kimi geniş təkrar istehsalın tələbatını təmin etməlidir. Onun əsas məqsədi vergi ödəyicilərindən vergilərin tutulmasının hüquqi qaydalarını təmin etməklə bərabər vergitutmanın təsiri altında formalaşan iqtisadi münasibətlərin hərtərəfli qiymətləndirilməsidir.

İqtisadi, siyasi və digər fərqlərə baxmayaraq hər bir dövlətin büdcə-vergi siyasəti ilk növbədə onunla müəyyən edilir ki, dövlət özü təkrar istehsal prosesinin fəal iştirakçısı kimi çıxış edir. Dövlətin əsas məqsədi cəmiyyətin qarşısında duran iqtisadi və sosial məsələlərin həll edilməsidir ki, bu da vergi siyasətinin formalaşmasına öz təsirini göstərir.

Dövlət büdcədən özünün vəzifə və funksiyalarını həyata keçirmək üçün əsas iqtisadi alət kimi istifadə edərək, eyni zamanda iqtisadi və sosial siyasəti həyata keçirir. Dövlət büdcəsi vasitəsilə ölkənin sosial sahələrinin maliyyələşdirilməsi təmin edilir; iqtisadi rayonların və ayrı-ayrı sahələrin inkişafı tənzimlənir.

Dövlətin əsas maliyyə bazası olan dövlət büdcəsi mütləq yerinə yetirilməlidir. Bu o deməkdir ki, büdcənin həm gəlir, həm də xərc hissəsinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olan bütün müəssisə, idarə və təşkilatlar, həmçinin əhali büdcə qarşısında öhdəlikləri şərtsiz yerinə yetirməyə borcludur. Qeyd edilənlər iqtisadi siyasətin yeri və rolunu daha qabarıq göstərir. Qəbul olunmuş prinsiplərə

əsasən, büdcə siyasətinin ən mühüm istiqamətləri büdcə gəlirlərinin yığılımı, büdcə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, dövlət maliyyəsinin vəziyyəti real intisadiyyata güclü təsir göstərir. Ona görə də əsas makroiqtisadi göstəricilərin dinamikası həyata keçirilən iqtisadi səmərəliliyini təyin edən əsas göstəricilər bunlardır:

- büdcə gəlirlərinin yığılıması səviyyəsi;
- büdcə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi səviyyəsi;
- büdcə kəsirinin kəmiyyəti;
- dövlət borcunun artım sürəti;
- ÜDM-un dinamikası;
- işsizliyin səviyyəsi və s.

Büdcə iqtisadi kateqoriya kimi maliyyə sisteminin tərkib hissəsidir və maliyyənin funksiyalarını özündə əks etdirir. Büdcə aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

- Ümumi Daxili məhsulun yenidən bölünməsi;
- Dövlətin sosial siyasətinin həyata keçirilməsinin maliyyə təminatı;
- İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi;
- Mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi üzərində nəzarət.

Büdcə prosesi – dövlət hakimiyyəti və icra orqanlarının büdcənin layihəsinin tərtibi, baxılması (müzakirəsi), təsdiqi və icrasını həyata keçirmək sahəsində qanunla rəqlamentləşdirilmiş fəaliyyətidir. Büdcə prosesinin tərkib hissəsi kimi büdcə vəsaitlərinin toplanması və ayrı-ayrı büdcə səviyyələri arasında bölüşdürülməsi və büdcələrin tənzimlənməsi sahəsindəki fəaliyyəti də aiddir. Büdcə prosesi, təcrübi olaraq, büdcə fəaliyyətinin dörd mərhələsini özündə birləşdirir:

- büdcə proqnozunun (büdcə layihəsinin) tərtibi;
- büdcə layihəsinin baxılması (müzakirəsi) və təsdiqi;
- büdcənin icrasının təşkili;

- büdcənin icrası haqqında hesabatların hazırlanması və onun təsdiq edilməsi.

Hazırkı dövrdə dövlət aşağıdakı mühüm funksiyaları yerinə yetirir və dövlət büdcəsinin formalaşması da məhz həmin funksiyaların maliyyə təminatı zəruriliyi ilə şərtlənir:

- Ölkənin iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək və onun tarazlı inkişafını tənzimləmək;
- Əhalinin sosial-mədəni (təhsil, elm, səhiyyə, mədəni ehtiyaclar və s.) ödəməlidir;
- Dövlətin müdafiəsini və onun milli təhlükəsizliyini möhkəmləndirməlidir;
- Dövlət idarəetmə funksiyasını həyata keçirməlidir, yəni cəmiyyəti idarə etməli, ictimai asayişini qorumaqdadır;
- Xarici əlaqələri təşkil etməlidir, xarici iqtisadi, siyasi, mədəni və s. əlaqələri təmin etməlidir.

Qeyd edilən funksiyaları və vəzifələri yerinə yetirmək üçün dövlət cəmiyyətdə yaradılan ümumi daxili məhsulun müəyyən hissəsini pul formasında özünün mərkəzləşdirilmiş sərəncamına cəmləşdirməlidir. Deməli, ölkədə yaradılan ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin büdcə-vergi mexanizmi vasitəsilə bölgüsü və yenidən bölgüsü yolu ilə müəyyən hissəsi dövlət büdcəsinə cəlb edilir və məqsəduyğun surətdə istifadə edilir. Beləliklə, buradan aydın olur ki, dövlət büdcəsi ÜDM-nin bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesində dövlətin mərkəzləşdirilmiş sərəncamında cəmləşdirilən pul vəsaiti fondunun yaradılması və istifadəsinin iqtisadi formasıdır. Deməli, büdcə ÜDM-nin bölgüsü və yenidən bölgüsü aləti olmaqla ikitərəfli prosesdən ibarətdir, yəni bir tərəfdən gəlirlərin yaranması, digər tərəfdən pul vəsaitinin xərclənməsi formasında özünü büruzə verir. Başqa sözlə, ÜDM-nin bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesində dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondu yaranır və dövlət orqanlarının funksiyaya və

vəzifələrinin yerinə yetirilməsi, əhalinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi, müdafiə vəzifələrinin təmin edilməsi üçün istifadə edilir.

Azərbaycanda büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsi sahəsində mühüm uğurlar qazanılmışdır. Bununla yanaşı bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün başa çatması və yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində büdcə prosesinin daha da təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyət davam etdirilməlidir.

- Büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə büdcədən maliyyəşmə normalarına yenidən baxılmalıdır, yəni yeni şəraitə uyğun müvafiq norma və normativlər müəyyən edilməsi vacibdir;

- Büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsi üçün digər bir mühüm istiqamət büdcənin icra mexanizminin təkmilləşdirilməsidir;

- Büdcənin icrası üzərində ictimai nəzarət formalarından istifadə edilməsi məqsədəuyğun olar. Bu büdcənin tərtibi və icrasını daha şəffaf qurmağa imkan verir;

- Büdcə gəlirlərinin artmasına təkan verə biləcək istehsal sahələrinin inkişafına diqqət artırılmalı, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına, dövlət büdcəsindən təxsisatların artırılması məqsədəuyğun olar;

- Dövlət büdcəsi xərclərinin azaldılması məqsədilə idarəetmə orqanlarının strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində islahatların davam etdirilməsi və orada işləyənlərin sayının, xeyli ixtisar edilməsi hesabına büdcə vəsaitinə qənaət etmək olar;

- Büdcə xərclərində əhalinin sosial müdafiəsi və sosial təminatına, habelə səhiyyəyə, təhsilə, elmə, mənzil tikintisinə, xüsusi ipoteka kreditinə ayrılan büdcə vəsaitinin artırılması böyük iqtisadi səmərə verə bilər.

Azərbaycan Avropaya və dünya birliyinə sürətlə inteqrasiya edir. Müstəqil dövlətimizin iqtisadi qüdrətinin getdikcə artması onun beynəlxalq aləmdəki nüfuzunu xeyli artırır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2015
3. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı, 2015
4. H.Ə.Əliyev – Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Bakı, 2001.
5. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti I.Ə.Əliyevin «Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» 24 noyabr 2003-cü il tarixli fərmanı.
6. «Dövlət Rüsurları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2010.
7. «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2010.
8. «Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
9. «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.2002.
10. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı
11. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı
12. 2014-2016-cı illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı
13. «Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi haqqında Əsasnamə». Bakı, 2000.
14. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzi “Vergiyə giriş”. Dərslik. Şamaxı, 2014
15. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəyev Y.A., Rzayev Z.H. “Vergilər və vergitutma” Dərslik. Bakı, 2010.

- 16.Rzayev İ.M. “Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər”. Bakı, 2010
- 17.D.A.Bağirov “Vergi nəzarəti”. Dərslik. Bakı, 2006
- 18.Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.V., Qurbanov T.Ə. “Büdcə sistemi” Dərslik. Bakı, 2003.
- 19.Musayev A.F., Kəlbəyev Y.A. “Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr”. Bakı, 2002.
- 20.Sadiqov M.M. “Azərbaycan Respublikasının maliyyə potensialının formalaşması problemləri”. Bakı, 2001
- 21.Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadiqov M.M., Rzayev Z.H., Kəlbəyev Y.A. “Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları” Dərslik. Bakı, 2001.
- 22.Abbasov Ə.M., Sadiqov M.M. “Azərbaycan Respublikasının regionları: maliyyə və vergi potensialının proqnozlaşdırılması problemləri”. Bakı, 2000.
- 23.M.Həsənlı. “Vergilər” Bakı, 1998
- 24.Мусаев А.Ф., Садыгов М.М., Магеррамов Р.Б., Салаев Р.А. «Налогии налогообложение в Азербайджане». Учебник. Баку, 2005
- 25.www.president.az
- 26.www.stat.gov.az
- 27.www.taxes.gov.az
- 28.www.finance.gov.az
- 29.www.oxu.az